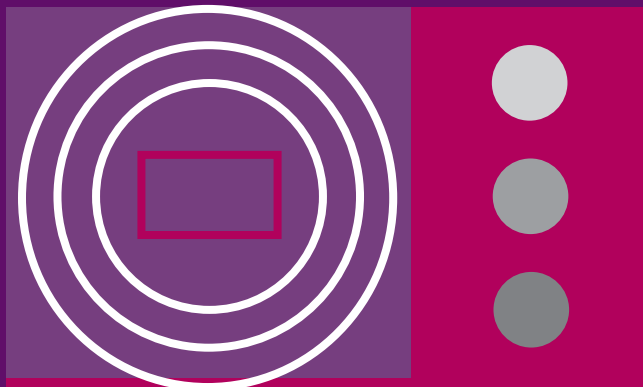

Folkbildningsrådet utvärderar No 3 2009

Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer

Studieförbunden och deras
grundarorganisationer, medlemsorganisationer
och samverkansorganisationer

fbr

Folkbildningsrådet

Johan von Essen och Pelle Åberg

Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer

Studieförbunden och deras
grundarorganisationer, medlemsorganisationer
och samverkansorganisationer

Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer
Studieförbunden och deras grundarorganisationer,
medlemsorganisationer och samverkansorganisationer
Johan von Essen och Pelle Åberg

Folkbildningsrådet
Box 380 74
100 64 Stockholm
Tel: 08-412 48 00
Fax: 08-21 88 26
E-post: fbr@folkbildning.se
www.folkbildning.se

Layout: Johan Nilsson/Kombinera
Omslagsillustration: Gunnar Falk
Tryck: Allduplo
Stockholm, december 2009

ISBN: 978-91-88692-45-0

Folkbildningsrådets reflektioner

Folkrörelsen är en grundsten i den svenska folkbildningstraditionen. I folkbildningspropositionen 2005/06:192: *Lära, växa, förändra* menar regeringen att det bildningsarbete som folkbildningen svarar för inom ramen för folkrörelseengagemanget är unikt. I den bildningsverksamhet som utgår från specifika folkrörelsers syften knyts deltagarens vilja och ansvar samman med föreningens mål och verksamhet. Det är genom Föreningssverige som folkbildningen hämtar sin näring. Det är för denna verksamhet som folkbildningen tilldelas statsbidrag. I samma proposition markerar regeringen att folkbildningens egna utvärderingar i större utsträckning än hittills bör utnyttjas för att bedöma om syftena med statsbidraget uppnåtts.

Folkbildningsrådet har under hösten 2009 formulerat en femårig strategi för nationella utvärderingar som syftar till att på olika sätt belysa samhällseffekterna av folkbildningen. I utvärderingarna kommer att undersökas i vilken utsträckning och på vilket sätt som folkbildningen stödjer verksamhet som:

- bidrar till att stärka och utveckla demokratin
- bidrar till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen
- bidrar till att minska utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället
- bidrar till att bredda intresset för och delaktigheten i kulturlivet.

Även folkbildningens förutsättningar att arbeta för att bidra till dessa samhällseffekter kommer att belysas.

Den här rapporten fokuserar på det andra av syftena ovan, nämligen att folkbildningen ska bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen (genom till exempel politiskt, fackligt, kulturellt eller annat ideellt arbete). Rapporten handlar om studieförbunden, om hur relationerna mellan studieförbund och deras grundar-, medlems- och samverkansorganisationer ser ut och uppfattas av aktörerna själva. Med utgångspunkt i en historisk beskrivning av hur och varför dessa relationer en gång etablerats, koncentreras analysen till frågan om hur relationerna förändrats främst under de senaste decennierna.

Forskarna beskriver hur studieförbunden ursprungligen bildades för att tillgodose olika bildningsbehov inom folkrörelserna. Fortfarande är banden mellan studieförbunden och många av dess medlemsorganisationer starka. Medlemmarna är representerade i studieförbundens förbundsstyrelser och regionala styrelser och har rätt att utse ombud till och lägga fram motioner vid studieförbundens förbundsstämmor. I synnerhet de ursprungliga grundarorganisationerna, men även flera medlemsorganisationer som tillkommit senare, beskriver relationen till "sitt" studieförbund som nära. Samarbetet innebär ömsesidigt utbyte och påverkan på verksamhet och ideologi.

Det är också Folkbildningsrådets erfarenhet att utbytet mellan studieförbunden och deras medlemsorganisationer kan vara intensivt och att lojaliteten i allmänhet är stark. Den gemensamma ideologiska grundsynen och historien binder studieförbunden och deras medlemmar samman.

Samtidigt kan vi konstatera att villkoren för studieförbunden och deras medlemmar förändrats under senare år. I vissa avseenden handlar det om drastiska omvärldsförändringar. Urbaniseringen har inneburit att folkbildningens presumtiva deltagare allt oftare finns samlade inom storstadsregionerna. Centraliseringstendenser inom både medlemsorganisationer och studieförbund har bland annat lett till att antalet lokalavdelningar minskat inom samtliga studieförbund. Under perioden 1997–2007 har antalet avdelningar minskat från sammanlagt 830 till 371, det vill säga mer än halverats.¹ Detta har inneburit att studieförbundens formella lokala representation minskat, och därmed ser även villkoren för samarbete mellan studieförbund och medlemsorganisationer annorlunda ut.

I rapporten beskrivs ytterligare förändringar som påverkat förutsättningarna för studieförbundens samarbete med sina medlemmar. Under framför allt de senaste två decennierna har de flesta studieförbundens medlemsbas breddats. Allt fler organisationer har tillkommit. Från den ursprungliga "handfull" av grundarorganisationer som omgav studieförbunden när dessa bildades, liknar forskarna nu studieförbunden vid *federationer*, som tillsammans hade 318 medlems- och samverkansorganisationer år 2007 på central nivå. De ideologiska eller idémässiga banden med de nytillkomna medlems- och samverkansorganisationerna är ofta svagare än med de tidigare på den här nivån. Även de formella relationerna mellan studieförbund och medlemmarna ser delvis annorlunda ut. Antalet så kallade samverkansorganisationer har blivit fler under framför allt 1990-talet. Med dessa sluter flera av studieförbunden avtal som innebär vissa förpliktelser, men som inte nödvändigtvis vilar på en gemensam idémässig grundsyn. Forskarna liknar samverkansorganisationerna vid kunder till studieförbunden och talar om marknadsmässiga och utbytbara relationer.

1 Folkbildningsrådet: *Budgetunderlag 2009–2011*.

Folkbildningsrådet noterar forskarnas slutsats, att studieförbunden inte kan expandera och på andra sätt förändra sin medlemsbas utan att verksamhetens och organisationens identitet påverkas. Antalet samverkansavtal ökar bland annat beroende på att många samhällsintressenter i dag väljer att sluta sig samman i nätverk eller mer lösa organisatoriska konstruktioner, i stället för att bilda formella föreningar. Den ideologiska profil som bekräftas och garanteras av de ursprungliga medlemsorganisationerna kommer att se annorlunda ut. Risken finns att profilen blir mer otydlig, att de ideologiska gränserna studieförbunden emellan tunnas ut, och att även gränserna mellan studieförbunden och andra, offentliga eller kommersiella utbildningsproducenter blir mindre klara. Grunden för samarbete mellan studieförbunden och deras omgivande organisationer förändras från gemensam ideologi och gemensamt ursprung, till att handla om en mer allmän värdegemenskap eller till att bli en fråga om praktisk nytta för deltagare och organisationer.

Det är dock inte enbart på central nivå som det finns medlemsorganisationer. Föreningar kan ansluta sig som medlemmar till studieförbunden på både nationell och lokal nivå. I något förbund är det även möjligt att ansluta sig regionalt. Folkbildningsrådets statistik visar att antalet lokalt anslutna organisationer är betydligt fler än de som valt att närma sig studieförbunden centralt. De medlemsorganisationer som ansluter sig lokalt kan påverka studieförbundens centrala strategier och ideologiska vägval i och med att man företräds av sin lokala avdelning på denna nivå. Deras anknytning och påverkansmöjligheter blir därmed starkare än samverkansorganisationernas, och den ideologiska mångfald som de representerar blir en styrka för studieförbunden.

Icke desto mindre behöver de utvecklingstendenser som forskarna lyfter fram uppmärksammas. Redan i rapporten *Folkbildningens framsyn* konstaterar Folkbildningsrådet att folkbildningens organisationer i varje tid kommer att ställas inför kortsiktiga och långsiktiga prioriteringar. Den egna profilen, sedd i relation till folkbildningens gemensamma idégrund, är då av stor betydelse för de vägval som görs.

De prioriteringar som folkbildningen hittills gjort ser ut att i stor utsträckning ha svarat mot Föreningssveriges behov. De flesta organisationer som under senare år valt att arbeta med folkbildning har sökt sig till de etablerade studieförbunden. Sedan Folkbildningsrådet bildades 1991 har rådet endast behandlat tre ansökningar om att bilda nya studieförbund: SVEROK lämnade år 2000 in ansökan som man efter en tid drog tillbaka för att i stället fördjupa sitt samarbete med Studiefrämjandet.² *Ibn Rushd* blev godkänt som statsberättigat studieförbund 2007, och *Kulturens bildningsverksamhet* har 2009 lämnat in en ansökan om att godkännas som självständigt, statsbidragsberättigat studieförbund från år 2010, men denna har inte slutbehandlats.

2 SVEROK: Sveriges Roll- och Konfliktspelsförbund

Vilka utmaningar som framtiden rymmer för studieförbundens del är omöjliga att uttala sig säkert om. Rapportens slutanalys innehåller ett par möjliga framtids-scenarion. Folkbildningsrådet konstaterar dock att studieförbunden redan i dag har mer mångfacetterad identitet än tidigare, som kommer sig av att man samverkar med allt fler organisationer och bland annat därför erbjuder en mer mångsidig verksamhet. Denna diversifiering lär knappast minska framöver. Samtidigt innebär initiativ från statsmakternas sida att folkbildningen i framtiden kan komma att tilldelas delvis nya uppgifter. Regeringen har till exempel genom den så kallade överenskommelsen inom det sociala området indikerat att N = de ideella organisationerna, inklusive studieförbunden, kan få en mer uttalad roll som välfärdsproducenter. Därmed kan verksamheten i större utsträckning än i dag bli uppdragsbaserad och förutsättningarna för samverkan mellan studieförbunden och deras medlemmar påverkas ytterligare.

Även förutsättningarna för finansiering av verksamheten förändras. Kommunernas bidrag till studieförbundens verksamhet har minskat under senare år och trenden ser ut att fortsätta. Under perioden 1995–2008 har kommunernas andel av de totala bidragen till studieförbunden minskat från 28 till 17 procent. I absoluta tal innebär detta en minskning från drygt 545 miljoner kronor 1995 till cirka 375 miljoner kronor 2008.³ Samtidigt har statsbidragets andel vuxit från 56 till 70 procent och dess relativa betydelse därmed ökat.⁴ Villkoren för statsbidraget har reviderats 2001 och 2007 och ytterligare en ny bidragsmodell är tänkt att införas 2012.

Avsikten är att Folkbildningsrådets nationella utvärderingar ska fånga aktuella trender, händelser och utmaningar med relevans för folkbildningen. Utvärderingarna ska också spegla nya perspektiv och synsätt på folkbildningen. Det är Folkbildningsrådets förhoppning att rapporten *Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer. Studieförbunden och deras grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer* kan bidra till ett öppet samtal om studieförbundens, och folkbildningens, villkor i det svenska samhället.

Stockholm 2009-12-10
Britten Månsson-Wallin
Generalsekreterare

3 2008 års anslag motsvarar 317,8 miljoner kronor omräknat till 1995 års penningvärde.

4 Folkbildningsrådet: *Budgetunderlag 2010–2012*.

Sammanfattning

Den här rapporten beskriver och analyserar relationerna mellan studieförbunden och deras medlems- och samverkansorganisationer. Det här är den övergripande frågan:

Hur ser relationerna mellan studieförbund och medlems-/samverkansorganisationer ut och hur uppfattar aktörerna dessa relationer?

Eftersom det är dessa relationer som undersöks kommer de åtta anslagsberättigade studieförbund som har medlems- och samverkansorganisationer att stå i centrum. Folkuniversitetet har en mer perifer position i denna rapport.

En utgångspunkt för undersökningen har varit att det är genom folkrörelserna som folkbildningen och studieförbunden formerades i det moderna Sverige. Studieförbunden har sitt ursprung och sin position i det svenska civilsamhället genom de organisationer som ursprungligen bildade och som nu är anslutna till dem. Med tiden har åtta av de nio studieförbunden utökat antalet medlemsorganisationer. Hälften av dem har också knutit samverkansorganisationer till sig. Denna utveckling har gjort åtta av de nio anslagsberättigade studieförbunden till stora federationer som tillsammans samlar en betydande del av det svenska civilsamhällets organisationer.

Många av de organisationer som anslutit sig under senare tid har en svag eller saknar anknytning till de folkrörelser som studieförbunden en gång uppstod ur. Forskning har visat att studieförbundens särprägel har utmanats, dels av de statliga bidragen som gjort civilsamhället och därmed studieförbunden beroende av statlig finansiering, dels eftersom många av de civila samhällets organisationer blivit utförare av välfärdstjänster och därmed närmare sig näringslivet. Det finns alltså skäl att studera om och på vilka sätt som studieförbunden skiljer sig från statliga utbildningsorganisationer och kommersiella organisationer. Frågan är om studieförbunden fortfarande är helhjärtat folkrörelseanknutna och ingår i civilsamhället, eller om det utökade antalet medlemmar och de alltmer komplexa relationerna till anknutna organisationer har försvagat studieförbundens tillhörighet till civilsamhället.

Med denna ansats utgör civilsamhället – en samhällelig arena som är skild från staten, näringslivssfären och den privata sfären – en del av rapportens teoretiska

ramverk. Federationsbegreppet är en annan viktig teoretisk utgångspunkt för att studera studieförbunden, eftersom det är deras organisatoriska form.

I rapporten analyseras studieförbundens relationer på nationell nivå. Det empiriska underlaget utgörs av tre delstudier. Den första tar sin ansats i studieförbundens ursprung i folkrörelserna och är en historisk beskrivning av hur deras federativa strukturer har vuxit fram sedan bildandet och fram till i dag. Den andra delstudien är en intervjustudie som omfattar personer i ledande ställning inom studieförbunden. Den beskriver hur företrädare för studieförbunden uppfattar relationerna till sina medlems- och samverkansorganisationer. Den tredje empiriska delen utgörs av en enkätstudie, riktad till studieförbundens medlemsorganisationer och samverkansorganisationer. I denna undersöks hur organisationerna uppfattar relationerna till sina respektive studieförbund.

Sammantaget visar de tre studierna att relationerna mellan studieförbunden och de organisationer som på olika sätt är knutna till dem är mångfacetterade. Studieförbundens organisatoriska utveckling från mindre förbund med en handfull grundarorganisationer till stora federationer, kan inte beskrivas i termer av antingen civilsamhälle eller marknad. Studierna visar att de dels omges av en trängre krets organisationer, främst deras grundarorganisationer, som är delar av samma folkrörelse och med vilka de har en värderingsgemenskap. I det avseendet är studieförbunden delar av det svenska civilsamhället. Men de har också knutit till sig ett stort antal andra organisationer, främst samverkansorganisationer, som i större utsträckning sökt sig till studieförbunden på grund av den praktiska nytta som de kan ha av studieförbunden. Relationerna till dessa mer perifera organisationer ger studieförbunden möjligheter att expandera sina verksamheter och kan snarare beskrivas som marknadsmässiga.

För studieförbunden är en central utmaning i dag att balansera sina behov att expandera genom att knyta till sig nya organisationer utanför sina naturliga medlemmar, mot kravet att bibehålla sin legitimitet genom kopplingen till sina grundarorganisationer och därmed sitt ursprung. För att klara det gör studieförbunden bland annat medvetna organisatoriska åtskillnader mellan den trängre krets organisationer som ger legitimitet och den vidare krets med vilka man har mer nyttobetonade relationer.

Rapporten utmynnar i ett antal nya frågor: Hur gör man inom studieförbunden för att bredda sitt ursprungliga uppdrag och sin identitet så att det också kan inbegripa nya organisationer? Hur gör man för att kategorisera nya, mer perifera organisationer, så att de kan inbegripas i de uppdrag studieförbunden en gång fick av sina grundare?

Innehåll

1. Introduktion	13
1.1 Rapporten och dess sammanhang	13
1.2 Rapportens frågor	15
1.3 Rapportens empiri och perspektiv	16
1.4 Metoder, material och avgränsningar	17
Delstudie 1: Studieförbundens federativa struktur	17
Delstudie 2: Intervjuer med företrädare för studieförbunden	17
Delstudie 3: Enkät till medlems- och samverkansorganisationerna	18
Avgränsningar	18
1.5 Rapportens disposition	19
2. Teoretiska ansatser	21
2.1 Civilsamhället som begrepp och verklighet	21
2.2 Federationer, handlingsrationaliteter och organisatoriska fält	22
2.2.1 Om olika typer av organisationer	22
Metaorganisationer	22
Federationer	24
Samverkansorganisationer	25
2.2.2 Om handlingsrationaliteter	26
2.2.3 Organisatoriska fält och isomorfism	28
Organisatoriska fält	29
Tvingande isomorfism	29
Mimetisk isomorfism	29
Normativ isomorfism	30
Staten och finansieringen främjar isomorfism	30
2.3 Sammanfattning	31
3. Delstudie 1: Studieförbundens federativa struktur	32
3.1 Studieförbundens tillkomst	33
3.1.1 Folkbildning inom de politiska folkrörelserna	33

3.1.2	Folkbildning inom nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen	34
3.1.3	Folkbildning inom bonderörelsen och på landsbygden	34
3.1.4	Folkbildning inom svenska kyrkan	35
3.1.5	Statsbidragsbestämmelser ledde till självständiga folkbildningsorganisationer	36
3.2	Från grundarorganisationer till organisationskluster – en historik	38
3.2.1.	Arbetarnas bildningsförbund (ABF)	39
	Bildandet	39
	Etablering och rörelseförankring	39
	Expansion	39
	Det sena 1900-talet	40
	Samverkansorganisationer	41
3.2.2	Sensus	42
	Bildandet	42
	Breddning	43
	Expansion genom fusioner och förvärv	44
3.2.3	Medborgarskolan	44
	Bildandet	44
3.2.4	Bilda	45
	Bildandet	45
	Etablering och breddning	45
	Expansion och fördjupning	46
	Expansion österut	46
3.2.5	Studieförbundet (Sfr)	47
	Bildandet	47
	1980-talet och framåt	47
3.2.6	Studieförbundet Vuxenskolan (SV)	48
	Bildandet	48
	Breddning genom samverkansorganisationer	48
3.2.7	Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV)	49
	Bildandet	49
	Expansion	50
3.2.8	Ibn Rushd	51
3.3	Studieförbundens nutida omfattning och organisatoriska miljö	52
3.4	Sammanfattning	53
4.	Delstudie 2: Studieförbundens relation till sina medlems- och samverkansorganisationer	55
4.1	Delstudiens fokus och avgränsningar	55

4.2 Maktförhållanden och påverkansformer	56
4.2.1 Formellt och informellt inflytande	56
4.2.2 Studieförbundens personalrekrytering	58
4.3 Medlemskap, samverkan och identitet	59
4.3.1 Medlemsorganisationer som studieförbundens kärna	59
4.3.2 Medlemsorganisation eller samverkansorganisation?	62
4.3.3. Ideologisk bas som tillgång och hinder	64
Medlemmar, ideologi och legitimitet	64
Ideologi som utestänger	66
Studieförbunden som självständiga aktörer	67
4.3.4 Kalkylrationella relationer	67
4.4 Konkurrens och studieförbundens olika verksamheter	69
4.4.1 Organisationsinriktad kontra ”öppen” verksamhet	70
4.4.2 Studieförbundens inbördes förhållande	72
4.4.3 Konkurrens om medlemsorganisationer?	73
”Kartellbildning”, konkurrens och lokala samarbeten	73
Statiska och dynamiska förhållanden	74
4.4.4 Närvaro och konkurrens på olika marknader	77
4.5 Sammanfattning	80
5. Delstudie 3: Medlems- och samverkansorganisationernas relation till studieförbunden	83
5.1 Forskningsintresse och enkätens utformning	83
5.2 Resultat	84
5.2.1 Varför blev er organisation medlem i ett studieförbund?	84
5.2.2 Varför blev er organisation medlem/samverkansorganisation i just ”ert” studieförbund?	86
Ett slumpmässigt val?	87
Värderationella motiv	88
Kalkylrationella och känslomässiga motiv	88
5.2.3 Varför är ni fortfarande medlems-/samverkansorganisation i studieförbundet?	89
Rörelse- och värdegemenskap	91
Att påverka samhället	93
Kalkylrationella motiv	94
Goda relationer och ”gammal vana”	94
5.2.4 Vad får ni ut av att vara medlems-/samverkansorganisation i studieförbundet?	95
Ideologisk förankring	97

5.2.5 Varför är ni inte medlem i studieförbundet?	99
5.2.6 Makt och inflytande i relation till studieförbunden	100
Att påverka och påverkas av studieförbundet	100
Ömsesidig påverkan	102
Förändrad påverkan	103
Hur vill man förändra?	105
5.3 Sammanfattning	105
6. Sammanfattande diskussion	109
6.1 Historik, utveckling och organisationskluster	109
6.1.1 Förändrad medlemsbas för studieförbunden	109
6.1.2 Från tätare till tunnare relationer	110
6.1.3 Samverkansorganisationerna och federationsbegreppet	111
6.2 Homogenisering, konkurrens och identitet	113
6.2.1 Studieförbunden liknar varandra allt mer	113
6.2.2 Kartellbildning och ”naturliga medlemmar”	114
6.2.3 Omkategoriseringar och olika handlingsrationaliteter	115
6.2.4 Den centrala uppgiften, legitimitet och vinstinriktad verksamhet	117
6.3 Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer – reflektioner inför framtiden	119
Referenser	121
Bilagor	125
Bilaga A: Metod och genomförande	125
Bilaga B: Enkätmallar	130
Enkät ställd till studieförbundens medlemsorganisationer: ”En undersökning om medlemskap i ett svenskt studieförbund”	130
Enkät ställd till studieförbundens samverkansorganisationer: ”En undersökning om att vara samverkans-/samarbetsorganisation med ett svenskt studieförbund”	134
Bilaga C: Intervjuguider	138
Intervjuguide, förtroendevalda	138
Intervjuguide, tjänstemän	139
Rapporter från Folkbildningsrådet	141

1. Introduktion

1.1 Rapporten och dess sammanhang

Folkbildningen tog plats i det moderna Sverige genom folkrörelserna. Med något undantag var det folkrörelsernas organisationer som grundade studieförbunden och som i dag är deras medlemmar och huvudmän. Gunnar Sundgren har visat hur folkbildningens särart har definierats utifrån dess folkrörelseförankring (Sundgren 2003: 26f). Att folkbildning bedrivs av studieförbund som är ideella organisationer i det svenska civilsamhället innebär att de är åtskilda från staten och näringslivssfären (Wijkström & Lundström 2002, Petersen 2006). Att studieförbunden är något annat än och alternativ till statliga utbildningsinstitutioner och kommersiella organisationer har varit viktiga skäl till statens stöd till folkbildningen (prop. 1997/98:115: 11, 20; prop. 2005/06:192: 20). Av propositionerna framgår att folkbildningen har sitt ursprung och existensberättigande i att den är uttryck för hur olika folkrörelser vill förändra samhället. Det innebär att folkbildningens organisationer bör präglas av olika ideologier beroende på i vilken folkrörelse organisationens ursprung finns. Det är denna ideologiska särprägel som ska skilja studieförbunden åt inbördes.

De organisationer som grundade studieförbunden är fortfarande deras medlemmar och huvudmän. Samtidigt har nästan alla studieförbund utökat antalet medlemsorganisationer. Många av dessa nyare medlemmar har svag eller ingen anknytning till de folkrörelser som studieförbunden en gång uppstod inom. Dessutom har flera studieförbund knutit så kallade samverkansorganisationer till sig. Det är organisationer som har ett stadigvarande och formaliserat samarbete med ett studieförbund, men som inte har tillgång till dess styrelser och förbundsstämmor.

Denna utveckling har gjort åtta av de nio anslagsberättigade studieförbunden till stora federationer som tillsammans inbegriper en betydande del av det svenska civilsamhällets organisationer.⁵ Redan det faktum att de är omfattande, komplexa och omsätter en så stor del av det svenska civilsamhällets resurser gör dem angelägna att studera (Wijkström & Einarsson 2006).

5 Undantaget är Folkuniversitetet som inte har samma typ av struktur som övriga studieförbund, utan där fem stiftelser utgör vad som av Folkuniversitetet benämns medlemmar. Men den strukturen går inte att likställa med den federativa struktur som finns i övriga studieförbund.

Forskare har emellertid visat att studieförbundens särprägel har utmanats, dels genom att de statliga bidragen har gjort civilsamhället och därmed studieförbunden beroende av staten (Lindgren 1999, Micheletti 1994), dels eftersom många av de civila samhällets organisationer blivit utförare av välfärdstjänster och därmed närmare sig näringslivet (Petersen 2006, Wijkström & Einarsson 2006). Det finns alltså skäl att problematisera och studera om och på vilka sätt som studieförbunden skiljer sig från statliga utbildningsorganisationer och kommersiella organisationer. Studieförbundens förhållande till medlems- och samverkansorganisationerna blir här centrala eftersom dessa relationer skulle kunna utgöra studieförbundens ”inbäddning” (jfr Granovetter 1985) i det svenska civilsamhället och garantera deras ideologiska profiler. Det som denna rapport undersöker är alltså om studieförbunden fortfarande är folkrörelseanknutna och ingår i civilsamhället, eller om det ökade antalet medlemmar och de alltmer komplexa relationerna till anknutna organisationer har försvagat studieförbundens tillhörighet till civilsamhället.

Rapportens empiriska bidrag består av tre delstudier. Den första innehåller en beskrivning av studieförbundens federativa strukturer och hur dessa har förändrats sedan bildandet. Den andra är en intervjustudie som omfattar personer i ledande ställning inom studieförbunden. Intervjuerna syftar till att beskriva hur studieförbunden uppfattar relationerna till sina medlems- och samverkansorganisationer. Slutligen har en enkätstudie genomförts med studieförbundens medlemsorganisationer och samverkansorganisationer för att fånga in hur företrädare för dessa uppfattar relationerna till sina respektive studieförbund. Eftersom Folkuniversitetet har en struktur som inte bygger på medlems- och samverkansorganisationer får detta studieförbund en mer perifer roll i rapporten.

Med den här rapporten vill vi bidra till kunskapsutvecklingen inom folkbildningsfältet och till forskningen om det svenska civilsamhället. Detta innebär att rapporten befinner sig i korsvägen mellan forskning om folkbildning och om civilsamhället. Ett sådant gränsland erbjuder möjligheter till ny kunskap om såväl studieförbunden som det svenska civilsamhället. Men att rapporten tar sin utgångspunkt i begreppet civilsamhälle innebär att vi lägger ett bestämt perspektiv på studieförbunden som inte fångar dessa organisationers hela komplexitet. Svenska folkbildningsforskare har under lång tid studerat detta verksamhetsfält, dess människor och praktiker. Denna rapport närmar sig området från ett något annorlunda perspektiv där själva organisationerna står i centrum.

1.2 Rapportens frågor

I rapporten studerar vi förhållandet mellan studieförbunden och deras medlems- och samverkansorganisationer, som underlag för en diskussion av studieförbundens civilsamhällestillhörighet. Detta kräver en beskrivning och analys av studieförbundens organisatoriska omgivning. Samtidigt styrs och tolkas organisationer av människor, så det är viktigt att få med dessa individers perspektiv om man vill förstå relationerna mellan organisationer. Denna studie tillgodoser detta genom den primäremperi som samlats in. Det här är studiens övergripande frågeställning:

Hur ser relationerna mellan studieförbund och medlems-/samverkansorganisationer ut och hur uppfattar aktörerna dessa relationer?

Denna fråga innefattar en mängd aspekter där eventuella ideologiska kopplingar mellan studieförbunden och deras medlems- och samverkansorganisationer är viktiga, inte minst den möjliga inbäddning i civilsamhället som dessa relationer kan innebära.

Rapporten består av tre delstudier som från olika vinklar belyser frågeställningen ovan. Delstudie 1 består av en historisk exposé över hur studieförbunden har utvecklats sedan bildandet med avseende på vilka organisationer som anslutit sig. I denna delstudie ställer vi den här frågan:

Hur har studieförbundens organisatoriska omgivning förändrats över tid?

I den andra delstudien undersöker vi hur man inom studieförbunden ser på medlems- och samverkansorganisationerna. Frågan som ställs är:

Hur uppfattar studieförbunden relationerna till sina medlems- och samverkansorganisationer?

Delstudie 3 utgör rapportens sista empiriska del och belyser medlems- och samverkansorganisationernas syn på studieförbunden. Den centrala frågan är:

Hur uppfattar medlems- och samverkansorganisationerna relationerna till sina studieförbund?

1.3 Rapportens empiri och perspektiv

I rapporten studerar vi åtta av de nio statsbidragsberättigade studieförbunden: Arbetarnas bildningsförbund (ABF), Studieförbundet Vuxenskolan (SV), Sensus studieförbund (Sensus), Studieförbundet Bilda för kyrka och samhälle (Bilda), Studiefrämjandet (Sfr), Ibn Rushd studieförbund (Ibn Rushd), Medborgarskolan (Mbk) och Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV), samt de organisationer som omger dessa. Folkuniversitetet (FU) får en mer undanskymd roll eftersom man inte har samma typ av struktur som övriga, alltså en struktur byggd på relationer med medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.

Folkbildningens uppkomst ur och anknytning till folkrörelserna har studerats tidigare (Arvidson 1985, 2005; Andersson 1980). Den här rapporten anknyter till denna forskning, men avviker i ett väsentligt avseende eftersom den har civilsamhället i stället för folkrörelserna som teoretisk utgångspunkt. Det betyder att i stället för att studera och diskutera hur folkbildningen förhåller sig till ett antal historiskt förankrade rörelser studerar vi hur den förhåller sig till en samhällssfär – civilsamhället.

När Lars Arvidson väljer folkrörelserna som utgångspunkt för att förstå folkbildningen kommer folkrörelsebegreppet att inbegripa mobilisering, kulturell eller social förändring, fritt kunskapssökande och en kollektivistisk inriktning (Arvidson 1985). Med civilsamhället som utgångspunkt för analysen är inte bara de organisationer som räknas till folkrörelserna intressanta, utan perspektivet breddas till alla de organisationer som ingår i civilsamhället. Dessutom är det inte folkbildningen som praktik utan de organisationer som bedriver folkbildning, här studieförbunden, som kommer att studeras. Genom att inte göra folkbildningen analytiskt beroende av de rörelser som uppstod i Sverige i slutet av 1800-talet är det till exempel möjligt att även tala om Ibn Rushd och Sensus som studieförbund i det svenska civilsamhället. Inget av dessa är sprungna ur de ”klassiska” svenska folkrörelserna.

Vidare blir relationerna till de medlemsorganisationer som inte grundade studieförbunden intressanta, eftersom även dessa kan innebära en koppling till civilsamhället. Frågan blir då hur dessa relationer ser ut – om de är samtida uttryck för hur ideella organisationer vill påverka samhället och utbilda sina medlemmar eller om de mer krasst är ett sätt för studieförbunden att försäkra sig om ett underlag för sin verksamhet genom att knyta till sig nya organisationer. Därmed är det även angeläget att ta reda på i vilken mån som studieförbundens verksamhet vilar på och är beroende av dessa relationer och resurser.

Ytterligare en följdfråga blir om de olika studieförbunden bibehåller sin ideologiska särart eller i praktiken blir utbytbara utförare av bildningsverksamhet på en bildningsmarknad när de breddar sin medlemsbas utanför de rörelser de en gång

uppstod ur. Genom att ta civilsamhället som ansats är det analytiskt möjligt att lösgöra studieförbundens karaktär från de organisationer som en gång grundade dem. Vad som kännetecknar relationerna till deras medlems- och samverkansorganisationer blir då en empirisk fråga som undersöks i denna rapport.

1.4 Metoder, material och avgränsningar

Studierna i rapporten bygger på olika former av primärdata. För det första dokumentstudier av stadgar och verksamhetsberättelser, för det andra 18 intervjuer med företrädare för de nio studieförbunden och för det tredje en enkät som riktats till studieförbundens samtliga medlems- och samverkansorganisationer. De olika typerna av material och datainsamlingsmetoder är tänkt att berika analysen genom att frågorna blir belysta från olika håll och med hjälp av olika analytiska verktyg.

Delstudie 1: Studieförbundens federativa struktur

För perioden från att studieförbunden bildas fram till mitten av 1970-talet använder vi andrahandskällor i form av två avhandlingar som båda studerar studieförbunden under 1900-talet (Andersson 1980, Arvidson 1985). Från 1970-talet fram till 2007 vilar den historiska översikten på primärdata i form av studieförbundens stadgar och verksamhetsberättelser. Stadgarna ger en uppfattning om hur studieförbunden formellt reglerar medlemskap och samverkan. Verksamhetsberättelserna är en viktig källa för att kunna teckna den historiska utvecklingen av studieförbundens federativa strukturer.

Analysen av stadgar och verksamhetsberättelser begränsas inte till denna delstudie utan används även i andra delar av rapporten.

Delstudie 2: Intervjuer med företrädare för studieförbunden

18 intervjuer har genomförts med ledande företrädare för de nio svenska statsbidragsberättigade studieförbunden. Samtliga intervjuer genomfördes mellan juni 2008 och januari 2009.

Intervjuerna var delvis strukturerade, intervjuaren hade en mall att utgå från med ett antal teman och frågor. Utifrån denna fördes sedan ett öppet samtal med intervjupersonen där dessa olika teman diskuterades. Med andra ord fanns inga

förberedda eller slutna svarsalternativ. Det eftersträvades inte heller att frågorna skulle tas i någon specifik ordning, intervjuarens uppgift var att se till så att samtliga frågor och teman diskuterades under intervjuens gång. Samtliga intervjuer spelades in och skrevs ut i efterhand.

Delstudie 3: Enkät till medlems- och samverkansorganisationerna

En enkätstudie genomfördes bland studieförbundens medlems- och samverkansorganisationer. Vi skickade ett formulär till medlemsorganisationerna och ett annat till samverkansorganisationerna (se bilaga B). En anställd eller förtroendevald i organisationen besvarade enkäten. I huvudsak distribuerades enkäten via e-post.⁶ Så långt det varit möjligt har organisationerna kontaktats i förväg via telefon, dels för att säkerställa att enkäten skickas till rätt adressat, dels för att höja svarsfrekvensen. Ambitionen var att genomföra en totalundersökning, men av flera skäl har undersökningen ett visst bortfall. I enstaka fall har det inte varit möjligt att nå organisationen via telefon och då har enkäten skickats utan föregående kontakt. Några organisationer har inte varit möjliga att nå överhuvudtaget. Analysen av enkäten baseras på svar från 167 organisationer.⁷

Före enkäten genomfördes en pilotstudie i form av 30 telefonintervjuer med lika många organisationer. Pilotstudien syftade till att testa det enkätinstrument som utvecklats. Telefonintervjuerna gjordes med ett mer öppet frågeformulär, vilket gör att resultaten från pilotstudien inte kan bearbetas tillsammans med enkätstudiens svar.

Avgränsningar

Som redan nämnts är den här studien begränsad till de nio statsbidragsberättigade svenska studieförbunden. Dessutom avgränsas undersökningen till nationell nivå, så de regionala och lokala nivåerna belyses inte. Studieförbunden, medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna har studerats på förbunds- eller riksnivå. Vi har gjort detta urval för att mängden organisationer, samarbeten och relationer ska bli hanterlig. Ett antagande är dessutom att mycket av det *strategiska* arbetet och samarbetet mellan studieförbunden och organisationerna sker på riksnivå. Med

6 I några fall har enkäten i stället distribuerats postalt. E-post har då inte funnits tillgänglig eller så har en postal enkät efterfrågats av organisationen.

7 Vidare analys av bortfall samt enkätens metod och genomförande diskuteras mer utförligt i bilaga A.

detta sagt ska det inte glömmas att majoriteten av de samarbeten som praktiskt sker mellan studieförbund och medlems-/samverkansorganisationer sker på ett lokalt plan. Det innebär att möjligheterna att uttala sig om det praktiska samarbetet, med utgångspunkt i data som insamlats i den här studien, är begränsade.

Något som också måste klargöras är att mycket av vår analys utgår från subjektiva uppfattningar som presenterats av företrädare för studieförbund och anslutna organisationer. Detta gäller både delstudie 2 och 3. De frågor som ställts i intervjuerna och i enkäten besvaras av individer med insyn i verksamheten, men som i slutänden svarar utifrån sina personliga uppfattningar. Detta är samtidigt en styrka eftersom studien låter aktörer på *båda* sidor av samarbetet komma till tals. Den dynamik som kan uppstå i mötet mellan dessa perspektiv är ett av de bidrag rapporten lämnar.

Vi skiljer till att börja med på medlemsorganisationer och samverkansorganisationer eftersom det är den formella gruppering som är gemensam för alla studieförbund. I rapportens empiriska delar kommer vi emellertid att resonera om grundarorganisationer som en tredje organisationstyp. I den tredje delstudien (kapitel 5) förekommer de tre organisationstyperna som analysinstrument och i den avslutande diskussionen (kapitel 6) är uppdelningen mellan grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer central. Skälet till denna förskjutning från två till tre organisationstyper är att medlemsorganisationer och samverkansorganisationer är den formella gruppering med vilken vi närmar oss studieförbunden. Att grundarorganisationerna är en grupp som bör särskiljas från de andra är ett resultat av vår undersökning.

1.5 Rapportens disposition

Efter detta introducerande kapitel ägnas kapitel 2 åt att teckna de teoretiska ansatser med vilka materialet kommer att analyseras.

Rapportens tredje kapitel innehåller den första delstudien. I denna tecknas historien och den nutida situationen för studieförbunden och deras organisatoriska miljö. Kapitlet behandlar studieförbundens ursprung och tillkomst samt de organisationer som varit delar av denna historiska process. Dessutom visar vi hur studieförbundens organisatoriska struktur har förändrats över tid genom att studera inflöde och utflöde av medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.

I kapitel 4 presenterar vi intervjuundersökningen som fokuserar på studieförbundens syn att se på relationen till medlems- och samverkansorganisationerna.

I rapportens tredje och sista empiriska del, som presenteras i kapitel 5, analyserar vi medlemsorganisationernas och samverkansorganisationernas syn på rela-

tionen till studieförbunden. Den här delstudien baseras på den enkät som ställts till samtliga medlems- och samverkansorganisationer.

I kapitel 6 finns en sammanfattande analys och diskussion där de olika delstudierna får berika varandra och rapportens teoretiska utgångspunkter knyts till empirin.

2. Teoretiska ansatser

2.1 Civilsamhället som begrepp och verklighet

I den här rapporten uppfattas studieförbunden som delar av civilsamhället. Det finns emellertid inte en entydig tolkning av begreppet civilsamhälle, snarare flera konkurrerande tolkningar. Eftersom civilsamhället är en samhällsfär där politiska ideologier, sociala rörelser och opinioner föds och opererar, och eftersom själva begreppet rymmer normativa ställningstaganden om samhället, har det kritiserats för att vara alltför ideologiskt för vetenskapliga arbeten (Ahrne 1994, Lindberg 2005). Vissa forskare menar att begreppet förutsätter en liberal samhällsordning (Stilhoff Sörensen 2006). Att begreppet är omtvistat gör det problematiskt på många sätt, men vi menar kan att detta också kan tyda på att det säger något viktigt om samhället.

I litteraturen förekommer även andra uttryck vid sidan av *civilsamhället*, till exempel *den ideella sektorn* och *social ekonomi*. Den ideella sektorn används som beteckning för de ideella organisationernas arena, social ekonomi avser icke vinstdrivna välfärdsproducenter. Vi använder oss av begreppet civilsamhälle eftersom det kan inbegripa de båda andra, samtidigt som det ger utrymme för ett politiskt perspektiv i analysen.

Så vad är civilsamhället, eller snarare, hur ser samhället ut om man betraktar det med hjälp av begreppet? Distinktionen är viktig eftersom vi använder begreppet som ett sätt att förstå samhället som bestående av skilda sfärer, inte som ett område eller en plats.

Med civilsamhället avser vi en politisk sfär där människor agerar i enlighet med sina värderingar, för att förverkliga sig själva, bevaka sina intressen eller för samhällets bästa. Inte sällan sker detta i opposition mot den befintliga makten. Man arbetar av fri vilja, utan att få lön, ofta för andras väl och utanför privatlivets angelägenheter i ideella organisationer, stiftelser och sociala rörelser (Lorentzen 2004). Men eftersom människor även kan vara anställda inom ideella organisationer är inte allt engagemang inom civilsamhället oavlönat.

Vid sidan av civilsamhället består samhället av tre andra sfärer, den privata som präglas av nära relationer till familj, vänner och släktingar, näringslivssfären där företag ägnar sig åt ekonomiska utbyten med kunder och ägare, och slutligen

den statliga sfären med offentliga institutioner, där människor är skattebetalare och medborgare i en viss nation. Det är sällan som en organisation entydigt och utslutande hör hemma inom civilsamhället, eller inom någon annan samhällssfär, de flesta befinner sig på gränsen mellan olika sfärer. För folkbildningens organisationer är detta uppenbart. De finansieras i stor utsträckning av staten genom de statliga stöden, bedriver verksamhet med anställd personal där ökade volymer leder till expansion, och har verksamhet som ibland gränsar till människors privatliv.

Sverige har ett vitalt och stort civilsamhälle som inte minst struktureras av den svenska folkrörelsetraditionen och framväxten av den starka välfärdsstaten under 1900-talet (se till exempel Jeppsson Grassman & Svedberg 2007, Wijkström & Lundström 2002). Därför blev de rikstäckande, medlemsbaserade och demokratiska folkrörelserna mönsterbildande för hur organisationer inom det svenska civilsamhället bör organiseras (Hvenmark 2008).

2.2 Federationer, handlingsrationaliteter och organisatoriska fält

2.2.1 Om olika typer av organisationer

Studieförbunden har inte individer som medlemmar, utan andra organisationer. Det gör dem till så kallade *metaorganisationer* (Ahrne & Brunsson 2001). Detta är en vanlig form av organisering som återfinns inom olika samhällssektorer. När företag går samman kallas de koncerner, när stater eller föreningar sluter sig samman kallas de federationer. Metaorganisationer är alltså ett överordnat begrepp som inbegriper både koncerner och federationer. Studieförbunden är ideella föreningar vilket gör oss intresserade av federationer, men för att förstå dem som sådana ska vi resonera kort om vad som utmärker metaorganisationer.

Metaorganisationer

Organisationer går samman och bildar metaorganisationer för att underlätta samarbete mellan medlemsorganisationerna, för att profilera och avskilja sig gentemot omvärlden, samordna resurser för att påverka andra, ge möjlighet till gemensam handling och för att skydda medlemmarna från inblandning utifrån (Ahrne & Brunsson 2001: 12).

En metaorganisation strävar efter att framstå som den enda legitima företrädaren för en viss fråga eller inom ett visst område. Den fråga man driver utgör metaorganisationens centrala uppgift. Det är också denna centrala uppgift som konstituerar

en kategori som gör det naturligt för vissa organisationer att bli medlemmar, trots att de i andra avseenden kan vara mycket olika sinsemellan. Ett fackförbund kan till exempel genom att beskriva sig själv som den legitima företrädaren för tjänstemän samla de fackföreningar som organiserar tjänstemän, trots att dessa fackföreningar i andra avseenden kan vara mycket olika. På så sätt hänger metaorganisationens grundläggande uppgift samman med hur den kategori konstitueras som gör vissa organisationer till naturliga medlemmar.

Applicerar vi detta allmänna resonemang på studieförbunden är folkrörelserna de områden där de har konstituerat sina medlemskategorier. De har strävat efter att få organisationer inom "sin" folkrörelse att bli medlemmar genom att göra sig till den legitima bildningsorganisationen. Men under senare år tycks gränsen för studieförbundens naturliga "rekryteringsområden" ha breddats utanför folkrörelserna. Med tiden tycks studieförbunden ha kommit att uppfatta betydligt fler organisationer som möjliga medlemmar, än de som ingår i den "egna" folkrörelsen. För att göra det möjligt att dra till sig nya organisationer måste studieförbunden antingen omdefiniera den egna identiteten eller foga nya undergrupper till de ursprungliga medlemskategorierna.

Legitimiteten kan dock hotas av nya kategoriseringar som ger upphov till nya metaorganisationer. Bildandet av det senast tillkomna studieförbundet, Ibn Rushd, kan tjäna som en illustration av en sådan process. Ibn Rushd bildades med avsikten att bli den legitima företrädaren inom folkbildningsområdet för muslimska organisationer, vilket skulle göra det mindre naturligt för muslimska organisationer att vara medlemmar i andra studieförbund. Om Ibn Rushd skulle omdefiniera sig själv till ett studieförbund för invandrarorganisationer i vidare mening skulle detta innebära en ny kategorisering som än mer skulle hota övriga studieförbunds legitimitet som företrädare för dessa invandrarorganisationer. En sådan omdefiniering skulle också kunna utmana Ibn Rushds egen identitet och legitimitet gentemot de medlemmar som föredrar ett mer renodlat muslimskt studieförbund. Det sistnämnda fångar upp det dilemma som federationer kan befinna sig i. Å ena sidan strävar man efter att öka medlemsbasen eftersom fler medlemmar ger tillgång till makt och resurser. Å andra sidan utmanar en utökning av gruppens naturliga medlemmar federationens legitimitet eftersom det påverkar dess centrala uppgift.

Metaorganisationer strävar efter likhet mellan sina medlemmar eftersom det underlättar styrning och samordning. Likheten bidrar också till att det uppfattas som naturligt att en viss kategori organisationer är medlemmar i en viss metaorganisation (Ahrne & Brunsson 2001: 17, Hvenmark 2008: 43). Den kategori som gör en metaorganisation legitim måste vara allmänt accepterad och gärna varaktig för att ge den legitimitet som eftersträvas (Ahrne & Brunsson 2001: 18). Samtidigt är likhet inte något givet eftersom organisationer är både lika och olika i många avseenden. Det öppnar för att likhet snarare är något som skapas av konventioner

och medvetna kategoriseringar än något som finns i organisationerna i sig. För att studieförbunden ska kunna bredda sitt rekryteringsunderlag kan deras företrädare omdefiniera sig, alternativt visa på likheter hos nya organisationer som också gör dessa till naturliga medlemmar. I den här undersökningen visar vi hur studieförbunden använt sig av båda dessa strategier.

Federationer

Att organisationer går samman i federationer är ett karaktäristiskt drag för den svenska ideella sektorn. Stora ideella organisationer som fackförbunden eller Svenska kyrkan är federationer och majoriteten av de ideella organisationerna är medlemmar i någon form av federation (Wijkström & Lundström 2002: 83). Den demokratiska federationen passar som vi tidigare antytt in i den svenska ideella sektorn eftersom folkrörelsernas medlemsdemokrati tidigt kom att bli mönsterbildande för hur organisationer bör fungera (Hvenmark 2008: 34f).

Federationen är en komplex organisationsform med två olikartade och distinkta strukturer eftersom den består av organisationer som gått samman och bildat en verkställande organisation för att tillsammans få större styrka. Å ena sidan finns medlemsorganisationernas demokratiska struktur, där makten kommer från de individuella medlemmarna i lokalavdelningarna och via regioner till förbunds nivå och förbundsstyrelsen, som samverkar med federationens verkställande organisation. Denna verkställande organisation är å andra sidan gärna högt professionaliserad och bygger på en logik som genom byråkratisering och specialisering syftar till effektivitet. Federationen kan därför beskrivas som en hybridorganisation som innehåller olika organisationsprinciper som kan stå i konflikt med varandra. Här återfinns samtidigt både egalitära och demokratiska principer, och byråkratiska och exekutiva strukturer (Hvenmark 2008: 49). Federationer som består av ideella organisationer strävar både efter att låta människors röster komma till tals och till att förverkliga organisatoriska mål på effektivast möjliga sätt.

Frågan är då vilken av dessa organisationsprinciper som får överhanden? Är det strävan efter att agera i enlighet med en ideologi eller efter att göra organisationen mer resursstark och effektiv? Dessa två mål kan självklart förenas, men hamnar gärna i konflikt med varandra. Ofta tar den ena principen överhanden, och det finns tecken som tyder på att det civila samhällets organisationer alltmer anammar marknadens krav på effektivitet och produktivitet (Wijkström & Einarsson 2006). Detta sker inte minst eftersom statliga och kommunala bidrag utgår utifrån en bedömning av vad dessa organisationer åstadkommer, och inte i första hand utifrån de värden som de står för (Wijkström, Einarsson & Larsson 2004). I Federationen står en demokratisk och ideologiskt förankrad organisationsprincip mot en byråkratisk och exekutiv. Medlemsorganisationerna kan då vara en motvikt till federationens exekutiva organ och bidra till en inbäddning i det civila samhället. Vidare ger de

studieförbunden deras ideologiska särprägel. Frågan är då hur vi ska förstå betydelsen av de samverkansorganisationer som också är knutna till studieförbunden, men inte har tillgång till studieförbundens demokratiska institutioner?

Om studieförbunden betraktas som federationer kommer inte samverkansorganisationerna att inkluderas i deras organisatoriska struktur. Men samverkansorganisationerna är en så viktig del av flera studieförbunds verksamhet att det kan vara problematiskt att tillskriva dem en så perifer position som federationsbegreppet ger dem. Därför kommer vi i den här rapporten att, utöver federationsbegreppet, uppfatta studieförbunden och de organisationer som ansluter sig till dem som *organisationskluster*, vilket gör det möjligt att även inkludera samverkansorganisationerna.

Samverkansorganisationer

Alla organisationer som omger studieförbunden är inte medlemmar, många är samverkansorganisationer. Dessa organisationer har inte rösträtt vid förbundsstämmor och är inte formellt representerade i studieförbundens styrelser. Deras samverkan formaliseras i stället i avtal som bygger på ömsesidiga förpliktelser. De kan dock påverka studieförbunden eftersom deras efterfrågan av verksamhet kan initiera studiecirklar, kulturarrangemang eller annan folkbildning. Samverkansorganisationerna tycks snarare påverka i rollen som kunder än som medlemmar.

ABF, Sensus, NBV och SV redovisar den verksamhet som de bedriver med sina samverkansorganisationer. Därför utgår vi i denna rapport från att det endast är dessa studieförbund som har formaliserade relationer med samverkansorganisationer.

Studieförbundens stadgar formaliserar relationerna till medlemsorganisationerna. I studieförbunden är det förbundsstyrelsen eller förbundsstämman som fattar beslut om medlemskap. För medlemskap i förbundet krävs vanligen att organisationen ska vara rikstäckande. De ideologiska kraven är olika starka. De kan variera mellan att efterleva, bejaka eller åtminstone inte bryta mot eller avvisa studieförbundets ideologi, samt att godkänna dess stadgar. Slutligen förutsätts att organisationen är demokratiskt uppbyggd. I stadgarna regleras också medlemsorganisationernas tillgång till de demokratiska institutionerna, en tillgång som framför allt består i att de har rätt att utse ombud till förbundsstämman, studieförbundens högsta beslutande organ,⁸ där de också har motions- och rösträtt.⁹ Utöver dessa krav regleras inte relationerna mellan medlemsorganisationer och studieförbund i stadgarna.

8 I NBV håller man "förbundsmöte" men detta har samma funktion som det som i övriga studieförbund benämns förbundsstämma.

9 Hur mandatet till förbundsstämmorna fördelas mellan medlemsorganisationer och mellan medlemsorganisationer och studieförbundens avdelningar och distrikt varierar mellan studieförbunden men för denna rapport är det inte nödvändigt att redogöra för detta i mer detalj.

Att stadgarna definierar medlemskapet så knapphändigt tyder på att man tar för givet vad det innebär. Emellertid visar det sig att ”medlemskap” är ett mer obestämt begrepp än vad man först tänker sig. Juridiskt preciseras det inte, och dess innehåll varierar för olika kontexter och personer (jfr Hvenmark 2008). Det har betydelse för vår studie eftersom medlemskapet konstrueras av studieförbunden, inte minst av hur deras företrädare beskriver det.

Samverkansorganisationerna behöver inte uppfylla samma krav som krävs för medlemskap. I något fall stipuleras att deras verksamhet måste överensstämma med studieförbundets profil och program. Oftare upprättas i stället avtal som reglerar relationerna mellan studieförbund och samverkansorganisationer. Beroende på hur dessa avtal är skrivna kan samverkansorganisationernas relationer till studieförbunden vara mer reglerade än medlemsorganisationernas. Relationerna kommer inte att baseras på demokratisk påverkan och huvudmannaskap utan på den ömsesidiga nytta som parterna har av varandra.

Företrädare för studieförbunden menar att man har denna form av avtal för de organisationer som inte är kvalificerade för medlemskap, till exempel för att de inte är rikstäckande. Samverkansformen kan också vara ett sätt för en organisation att känna sig för om man vill bli medlem. För vissa organisationer är samverkansformen den enda möjliga eftersom de måste stå fria från politiska, religiösa eller andra ideologiska band. Detta gäller exempelvis för Amnesty International som är samverkansorganisation med Sensus.

2.2.2 Om handlingsrationaliteter

Studieförbunden skiljer sig från kommunala och statliga utbildningsinstitutioner och kommersiella utbildningsföretag.

Dess [folkbildningens] existensberättigande bygger på förmågan att samla människor kring syften som varken ryms inom den offentliga eller privata sektorn och som hämtar sin kraft ur deltagarnas egna erfarenheter. Det är när folkbildningen tappar sin förmåga att engagera på ideell basis som den riskerar att bli en utbildningsproducent som vilken annan aktör som helst. Det är genom Föreningsverige som folkbildningen hämtar sin näring. (Prop. 2005/06:192: 20)

Att folkbildningen varken ingår i den statliga sfären eller näringslivet och att dess särart förutsätts hänga samman med kopplingen till ”Föreningsverige” är centralt för denna studie. Vårt primära intresse kretsar kring de organisationskluster som studieförbunden utgör. Men om och på vilket sätt som de organisationer som anslu-

tit sig till studieförbunden gör dem till delar av Föreningsssverige, eller av det civila samhället med våra ord, är en fråga som påverkar både vårt val av perspektiv och teori.

Man kan tänka sig att studieförbunden ingår i civilsamhället eftersom de är ideella organisationer. Frågan är då vad som kännetecknar ideella organisationer. Ofta hänvisas till att de är formella, till exempel genom att de har en styrelse, och på så sätt skiljer sig från informella grupper. De förutsätts vara privata och separerade från staten och ska inte dela ut överskott i form av vinst till sina ägare eller huvudmän. Vidare ska de vara självstyrande så att de inte ingår i en statlig institution eller kommersiell koncern, och de ska ha inslag av idealitet i form av ideellt arbete och/eller donationer (Wijkström & Lundström 2002: 8).

En sådan definition har fördelen att det blir lätt att identifiera de drag som gör en organisation ideell. Men den riskerar att bli statisk och inte ta hänsyn till hur olika sätt att agera kan tolkas, att förutsättningarna förändras och att organisationer kan formas till ideella organisationer för att uppnå kommersiella mål. Man kan till exempel tänka sig att en organisation får denna form för att locka till ett engagemang som stärker ett företags kommersiella intressen.

En annan möjlig utgångspunkt är en funktionell definition som tar fasta på vilket syfte en viss organisation har. Syftar den till att förränta investerat kapital är det ett företag, syftar den till att tillfredsställa nationalstatens behov av ordning är det snarare en offentlig institution.

Med en sådan utgångspunkt får individer olika identiteter beroende på i vilken typ av organisation de befinner sig. Samhällets olika sektorer eller arenor präglas av olika sätt att tolka människors beteenden och föreställningar om hur man bör bete sig (Brunsson 1998: 254). Dessa handlingsmönster är något som vi tar för givet. Vi bestämmer oss inte för att söka det lägsta priset för en vara eller trösta våra barn, det är vad man naturligt gör som kund eller förälder. De handlingsmönster som förknippas med olika arenor är tillräckligt konstanta för att vi ska reagera när någon bryter mot dem, samtidigt är gränserna mellan dem inte knivskarpa utan överlappande vilket ibland leder till frågor och missförstånd.

För att kunna förstå människors vardagliga handlande tolkar vi det utifrån tankebilder eller *idealtyper* som hjälper oss att kategorisera dem. Dessa idealtyper är mer renodlade än vardagsverkligheten, men det gör dem samtidigt lätta att använda som analytiska redskap. I studien ska vi använda idealtypiska sätt att resonera om hur man handlar i studieförbunden.

Med hjälp av idealtyper är det möjligt att identifiera olika handlingsrationaliteter och dessa kan i sin tur kopplas till olika organisationsformer. Så hör *kalkylrationalitet* samman med företag som agerar på en marknad, medan *värderationalitet* knyts till ideella organisationer och relationer inom den ideella sektorn. I kalkylrationellt handlande baseras handlingar på nyttokalkyler och där finns inga andra band mellan

aktörerna än utbyten som ska ge båda parter maximal nytta (Sjöstrand 2000). Relationerna är utbytbara i den meningen att det är priset som avgör vem man agerar med, inte vem den andra är. När man handlar värderationellt är den andras identitet avgörande, relationen är inte utbytbar. Handlingarna är inte instrumentella eftersom de inte syftar till att skapa resurser utan de har ett egenvärde som ett sätt att visa ett ideal, skapa en relation eller förändra en situation. Även handlingar som syftar till att förverkliga en ideologi kan vara instrumentella i viss mån, men om medlen avviker alltför mycket från målen förlorar de i trovärdighet (se också Brytting 2001: 88).

Frågan är om relationerna mellan studieförbunden och de organisationer som ansluter sig till dem präglas av kalkylrationalitet eller av värderationalitet. Syftar de till att i verksamhet uttrycka den egna ideologin, visionen eller uppdraget, eller innebär de ett utbyte som syftar till att maximera parternas resurser? Kännetecknas relationerna av den utbytbarhet som finns mellan kunder och säljare eller spelar det någon mer principiell roll vilken organisation som blir medlem och till vilket studieförbund olika organisationer söker sig?

2.2.3 Organisatoriska fält och isomorfism

Det finns ytterligare en viktig aspekt för att förstå studieförbundens eventuella organisatoriska förändringar, och det är förhållandet *mellan* studieförbunden och relationen till andra aktörer, kanske framför allt till staten. Dessa relationer kan också påverka hur studieförbunden förhåller sig till sina medlems- och samverkansorganisationer samt hur de organisatoriskt formerar sig, varför de väljer en federativ struktur, osv.

Det finns förstås ett otal faktorer som påverkar organisationers utformning och handlande och det är inte vår ambition att försöka identifiera alla dessa. Men det är rimligt att anta att till exempel den statsbidragsmodell som tillämpas är en extern kraft som påverkat och påverkar studieförbundens utveckling, eftersom denna på ett avgörande sätt bestämmer de ekonomiska förutsättningarna. Vidare kan medlemsorganisationerna tänkas utgöra en intern kraft som också påverkar studieförbunden eftersom de har den formella demokratiska makten. Både via formella institutioner som förbundsstämmor och mer informella påverkanskanaler kan de influera studieförbunden och deras verksamhet. Vi kommer senare i denna rapport att diskutera dessa olika krafter i större utsträckning, men först behöver vi identifiera verktyg för att tala om de processer som skapar organisationers strukturer och förändringar i dessa.

Organisatoriska fält

I tidigare forskning har man bland annat diskuterat begrepp som *organisatoriska fält* och *isomorfa processer* för att förklara varför organisationer som verkar inom samma organisatoriska fält tenderar att bli allt mer lika varandra, vilket betecknas som *isomorfism*.

Med organisatoriska fält avses organisationer som är engagerade i samma eller liknande aktiviteter. Detta kan uttryckas på följande sätt:

Ett fält består av organisationer som har vissa aktiviteter gemensamt, och där de enskilda enheterna (organisationerna) känner till – och gärna också identifierar sig med – de andra. (Røvik 2000: 154)

För att ett organisatoriskt fält ska anses vara stabilt är det bland annat viktigt att interaktionen mellan organisationerna ökar och att det finns en ömsesidig medvetenhet bland deltagarna i organisationerna om att de agerar inom samma område (DiMaggio & Powell 1991: 65).

Tvingande isomorfism

DiMaggio och Powell (1991) beskriver olika mekanismer som leder till homogenisering och isomorfa processer. Bland annat tar de upp ”tvingande isomorfism” (*coercive isomorphism*). Denna process följer av externt tryck på organisationer från andra aktörer som organisationerna är beroende av, samt av förväntningar från deras samhällliga kontext. När det gäller studieförbunden har de yttre kraven på organisationerna mycket att göra med staten och de stora statliga bidragen. Statsbidraget är en viktig inkomstkälla för studieförbunden. Studieförbund som är måna om att behålla detta stöd kan behöva visa lyhördhet inför statens förväntningar och styrning.

Mimetisk isomorfism

Isomorfism begränsas dock inte till denna tvingande form, den beror också på att organisationerna i sina mer fritt valda strategier imiterar andra organisationer (mimetisk isomorfism). Organisationer som väljer att imitera andra gör ofta detta för att de är osäkra på mål och strategier, man försöker då upprepa vad som uppfattas vara lyckade exempel. Mimetiska processer handlar alltså om att organisationer försöker imitera framgångsrika exempel och detta görs inte minst för att förstärka organisationens legitimitet (DiMaggio & Powell 1991: 69f, Haveman 1993: 598, Holm Pedersen 2006: 988). När tillräckligt många aktörer agerar på ett visst sätt eller i en viss form så tenderar dessutom andra aktörer att följa efter utan större reflektion – en handling (eller organisationsform) blir tagen för given (Haveman 1993: 595). Mimetisk organisationsförändring har därför beskrivits som en smittsam process

där populära ”organisationsrecept” sprids mellan organisationer (Haveman 1993: 596, Røvik 2000). För denna studie är det till exempel intressant att notera att närapå samtliga studieförbund har en likartad federativ struktur där medlemmarna utgörs av ett antal andra ideella organisationer som står i centrum för studieförbundens demokratiska struktur. Som vi kommer att visa i kapitel 3 visar den historiska utvecklingen också på likartade förändringar inom studieförbunden i riktning mot en bredare medlemsbas, där nyare medlemsorganisationer i allt större omfattning inte hör hemma inom de folkrörelser där flera av studieförbunden har sitt ursprung.

Normativ isomorfism

Ytterligare en form av isomorfism som är relevant i samband med den här studien är den normativa isomorfismen (*normative isomorphism*). Denna är främst kopplad till professionalisering. Tidigare forskning har visat att en viktig mekanism som främjar normativ isomorfism är hur rekrytering sker inom organisationer, alltså vilka principer som ligger till grund när personal anställs. Rekrytering till högre positioner sker ofta från andra organisationer inom samma organisatoriska fält, vilket enligt DiMaggio och Powell leder till att personer som sitter på nyckelpositioner i olika organisationer ofta har likartade kvalifikationer (DiMaggio & Powell 1991: 71). Man kan säga att normativ isomorfism i mångt och mycket handlar om att organisationer tenderar att bli mer lika varandra som en följd av spridning av normer och standarder genom professionella nätverk (Holm Pedersen 2006: 988).

Staten och finansieringen främjar isomorfism

I samband med diskussionerna om isomorfism förs också fram hypoteser av intresse för förhållandet mellan studieförbunden, och inte minst deras relationer till staten. Hypoteserna går ut på att ju mer organisationer inom ett fält interagerar med staten, desto större grad av isomorfism kan man förvänta sig, och att ju mer aktörerna inom ett organisatoriskt fält är beroende av en enda, och samma, finansieringskälla, desto mer homogena tenderar organisationerna att bli (DiMaggio & Powell 1991: 76). Även om studieförbundens beroende av statsbidragen varierar så är det trots allt en central finansieringskälla för dem alla. Likheter mellan organisationer inom samma fält kan också underlätta samarbetet och utbytet med andra aktörer och bidra till en organisations legitimitet (DiMaggio & Powell 1991: 73).

Samtidigt som det finns processer som påverkar organisationer att bli mer lika, förväntas studieförbunden ha ideologiskt präglade profiler (se till exempel prop. 1997/98:115). Denna spänning är viktig att uppmärksamma och kan påverka förhållandet mellan studieförbund och medlemsorganisationer. Studieförbunden är profilerade mot och har sitt ursprung i olika folkrörelser. Samtidigt har de en likartad struktur och hämtar sin huvudsakliga finansiering från samma källa vilket också innebär att de ska förhålla sig till samma regelverk, etc.

2.3 Sammanfattning

De teoretiska ansatser som presenterats i detta kapitel kan sammanfattas i termer av likhet och olikhet.

För gruppen studieförbund är det viktigt att skilja ut sig från andra typer av organisationer, som företag och statliga institutioner. De ska inte kunna bytas ut mot den kommunala skolan och får inte likna kommersiella aktörer.

Dessutom ska studieförbunden vara tillräckligt olika sinsemellan. Det måste finnas en väsentlig skillnad mellan dem, annars finns en risk att den utbytbarhet som kännetecknar kalkylrationellt handlande uppstår. Dessutom skulle man då lika gärna kunna slå samman studieförbunden till ett. Eftersom studieförbundens ursprung, historia och ideologi är viktiga faktorer som gör dem olika blir medlemsorganisationerna centrala. Särskilt förbundens grundarorganisationer utgör ett slags ideologiskt minne och kan samtidigt vara huvudmän som utifrån sina olika ideologiska perspektiv präglar studieförbunden.

Men i relation till studieförbundens medlems- och samverkansorganisationer ska det råda likhet. För att studieförbunden ska framstå som de legitima folkbildningsorganisationerna ska deras identitet vara sådan att det är naturligt för organisationerna inom det egna organisatoriska fältet att söka sig till dem.

Slutligen måste det råda olikhet mellan studieförbunden och de organisationer som anslutit sig till dem. I annat fall riskerar studieförbunden att förlora sitt existensberättigande eftersom organisationerna skulle kunna tänkas utföra de folkbildande uppgifterna själva, utan studieförbundens hjälp.

3. Delstudie 1: Studieförbundens federativa struktur

När studieförbunden presenterar sina medlems- och samverkansorganisationer i verksamhetsberättelserna från 2007 uppgår dessa till sammanlagt 318 organisationer.¹⁰ De fördelar sig enligt tabell 1.

Tabell 1. Studieförbundens medlems- och samverkansorganisationer 2007.

	Medlems- organisationer	Samverkans- organisationer	Summa
ABF	59	52	111
Bilda	46	0	46
Sensus	32	13 ¹¹	45
NBV	16	27	43
SV	18	21	39
Studieförbundet	19	0	19
Ibn Rushd	9	0	9
Medborgarskolan	6	0	6
Summa	205	113	318

När studieförbunden bildades omgavs de av en handfull organisationer, i dag är en betydande del av organisationerna i det svenska civilsamhället anslutna till dem. För att åskådliggöra denna förändring beskriver vi i detta kapitel översiktligt hur medlems- och samverkansorganisationer anslutit sig till studieförbunden från och med att de bildades och fram till 2007, det vill säga hur studieförbundens organisatoriska omgivning vuxit fram.

Eftersom vi är intresserade av hur studieförbunden bäddas in i civilsamhället genom de organisationer som omger dem uppmärksammar vi särskilt i vilken utsträckning de nya organisationer som ansluter sig till studieförbunden kan ses som

¹⁰ Vuxenskolas verksamhetsberättelse omfattar 2005–2006. Uppgifter om Ibn Rushd kommer från deras webbplats www.ibnrushd.se (090916).

¹¹ En av dessa är Ibn Rush som i dag är ett eget självständigt studieförbund men som tidigare var samverkansorganisation till Sensus.

delar av de folkrörelser som studieförbunden uppstått ur eller om de har något annat ideologiskt ursprung.

3.1 Studieförbundens tillkomst

Folkbildning bedrevs inom folkrörelsernas organisationer innan studieförbunden bildades som fristående organisationer. Eftersom kunskap uppfattades som ett sätt att få makt var bildningsverksamheten integrerad i folkrörelsernas organisationer, i deras strävan att förändra samhället (Arvidson 1985). Med kunskap kunde man stödja de grupper man företrädde och stärka de egna organisationerna. Genom bildningsverksamheten ville man föra ut sin ideologi och påverka samhället.

3.1.1 Folkbildning inom de politiska folkrörelserna

Sedan sent 1800-tal hade folkbildning bedrivits inom arbetarrörelsen, av till exempel Stockholms arbetarebiblioteksförbund. Inom den politiska högern var det den konservativa studentföreningen Heimdal i Uppsala som började bedriva bildningsverksamhet på 1890-talet. Både inom socialdemokratin och inom högern var det ungdomsförbunden som drev frågan om en fastare organisering av bildningsverksamheten. 1907 diskuterades frågan vid socialdemokratiska partikongressen, Rickard Sandler menade att den vidgade demokrati man eftersträfvade ställde högre krav på individen medan Per-Albin Hansson hävdade att folkbildning var helt central för att genom kunskap öka arbetarklassens makt (Andersson 1980). Även Nationella ungdomsförbunden (föregångare till Högerens ungdomsförbund) diskuterade under tidigt 1900-tal möjligheterna att ge studieverksamheten bland konservativa grupper och de medborgarkurser som Högerpartiet bedrev en fastare organisering i form av en folkhögskola. Men den politiska högern skulle förverkliga tanken på ett eget studieförbund långt senare än arbetarrörelsen.

Inom den politiska liberalismen ville man redan på 1910-talet skapa en studieorganisation. Men det var inte förrän 1934 då Folkpartiets ungdomsförbund (FPU) bildades som dessa planer tog konkret form och ledde till sommarkurser på Grips-
holms folkhögskola, de kom med tiden att kallas Karl Staaf-skolan. Även den liberala rörelsen organiserade alltså sitt bildningsarbete långt senare än arbetarrörelsen.

Så var det också med tjänstemännen. Bo Andersson (1980) menar att det var först på 1930-talet då dessa grupper var i behov av facklig verksamhet och tjänstemannarörelsen stod utan ledare som behovet av bildning blev påtagligt. 1934 började några av tjänstemannaförbundens stockholmsavdelningar ge studiecirklar i

föreningsfrågor. Denna verksamhet gav så småningom upphov till Tjänstemännens bildningsverksamhet (TBV), som skapades med syfte att ge facklig skolning och att utbilda medlemsorganisationernas funktionärer.

3.1.2 Folkbildning inom nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen

Inom de andra stora folkrörelserna, nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen, var bildningsverksamhet både ett sätt att påverka samhället och att utbilda de egna ledarkadrenerna. Eftersom rörelserna växte fram ur viljan att påverka människor genom upplysning eller evangelisering bedrev de bildning innan de skapade självständiga bildningsorganisationer. Bildningen var, liksom för arbetarrörelsen, också ett sätt att stärka de egna medlemmarna som ofta var lågutbildade. Inte minst ville man göra kulturen tillgänglig för alla, särskilt för eftersatta grupper i samhället.

Både inom nykterhets- och frikyrkorörelsen sträcker sig bildningsverksamhetens förhistoria tillbaka till det sena 1800-talet. Mellan 1894 och 1910 bildades Godtemplarordens studieverksamhet, Nationalgodtemplarordens studieverksamhet, Templarordens studieverksamhet och Blåbandsrörelsens studieverksamhet. Men det var inte förrän på 1920-talet som nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet bedrevs i fristående organisationer, då bildades Godtemplarordens studieförbund och Nationaltemplarordens studieförbund. Blåbandsrörelsens studieförbund tillkom så sent som 1947, som en effekt av nya statsbidragsbestämmelser. Bidragsbestämmelserna fick också andra nykterhetsförbund att ansluta sig till IOGT.¹²

Inom frikyrkorörelsen växte bildningsverksamheten fram på ett liknande vis. Först bedrevs den inom Missionsförbundets, Metodistkyrkans och Baptistsamfundets respektive ungdomsorganisationer. Dessa slogs senare samman, också som en funktion av den rådande statsbidragsmodellen.

3.1.3 Folkbildning inom bonderörelsen och på landsbygden

All folkbildning spirade inte ur en vilja att förändra samhället. Från senare delen av 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet avfolkades den svenska landsbygden drastiskt, och som en motreaktion uppstod en bonderörelse som ville bevara en levande landsbygd och den självägande bonden. Personer inom bonderörelsen sökte åstadkomma en samling bland lantungdomen som skulle öka känslan för hembyg-

¹² Motorförarnas helnykterhetsförbund, Sveriges studerande ungdoms helnykterhetsförbund, Vita bandet, Järnvägsmännens helnykterhetsförbund och Sveriges lärares nykterhetsförbund.

den och ge praktisk och teoretisk kunskap så att jordbruket kunde effektiviseras och bli mer lönsamt. Tanken var att bilda lokala ungdomsföreningar och samla dem i en nationell organisation. Det var upprinnelsen till Jordbrukareungdomens förbund (JUF) som bildades 1918. Målet var att ”ge unga vidgade kunskaper om hembygden samt berika deras fritid och tillgodose deras verksamhets- och bildningsbegär” (Andersson 1980: 125). Därmed var bildningsverksamheten redan från början inskriven i JUF:s stadgar. I början var JUF alltför litet för att uppfylla statens minimikrav för statsanslag och samverkade därför med NTO. Som självständigt studieförbund uppträdde JUF för första gången verksamhetsåret 1930/31. Via stöd och inflytande från USA byggdes en klubbverksamhet för ungdomar som JUF övertog samma år, och klubbverksamheten gav upphov till 4H-rörelsen efter amerikanskt mönster. Trots att JUF bildades som en reaktion på urbaniseringen kom JUF inte att verka partipolitiskt. Tvärtom eftersträvade man ett partipolitiskt obundet bildningsarbete.

Men det fanns också partipolitiska organisationer som ville stärka landsbygden genom bildningsverksamhet, Svenska landsbygdens ungdomsförbund (SLU, sedermera Centerns ungdomsförbund) försökte från 1920-talet få i gång folkbildningsarbete bland landsbygdsungdomen. För att kunna få statsanslag måste SLU organisera sin studiecirkelverksamhet i ett fristående studieförbund och bildade därför Svenska landsbygdens studieförbund (SLS) 1930, till vilket SLU omedelbart anslöt sig. Även här var det ungdomsorganisationen som drev bildningsfrågan. Bondeförbundet (Centerpartiet) anslöt sig aldrig till SLS, utan gick 1967 med i Studieförbundet Vuxenskolan som bildades genom en sammanslagning av SLS och Liberala studieförbundet.

Med SLS fick JUF en konkurrent i bildningsarbetet för landsbygden. Trots att det fanns en vilja att de två studieförbunden skulle gå samman och bilda ett gemensamt studieförbund för landsbygdens folk kom detta aldrig till stånd. Eftersom JUF och SLS verkade på samma arena var de tvungna att profilera sig för att hävda sitt existensberättigande. Det kom JUF att markera sin opolitiska profil, som också var ett villkor för att få statsanslag (jfr Andersson 1980: 145). Detta politiska oberoende kännetecknar än i dag Studiefrämjandet, vilket var den organisation som JUF:s bildningsverksamhet så småningom utvecklades till.

3.1.4 Folkbildning inom svenska kyrkan

Även Svenska kyrkans bildningsverksamhet har en historia som sträcker sig längre tillbaka i tiden än dess bildningsorganisation. Bildningsverksamheten inom Svenska kyrkan var av naturliga skäl inte en protest mot ett religiöst monopol. Det var snarare fråga om att motverka än att åstadkomma en samhällsförändring. Exempel på detta är samfundet *Pro fide et christianismo* som uppstod i slutet av 1700-talet för

att motverka sekulariseringen och Svenska bibelsällskapet som under tidigt 1800-tal skulle sprida biblar och öka bibelläsandet.

3.1.5 Statsbidragsbestämmelser ledde till självständiga folkbildningsorganisationer

Även om bildningsverksamhet också bedrevs i organisationer som inte ingick i folkrörelserna och att alla studieförbund därför inte har utvecklats ur folkrörelser, har de alla sitt ursprung i en vilja att förändra samhället eller förhindra en samhällsförändring, därmed har deras ursprung en ideologisk prägel. Folkbildningen var en integrerad del av de organisationer som bildade studieförbunden eftersom det sätt för dem att påverka det omgivande samhället och stärka de egna medlemmarna.

Ett viktigt skäl till att folkbildningen kom att organiseras i fristående förbund var att de organisationer som bedrev bildningsarbete inom olika folkrörelser inte var tillräckligt stora för att vara berättigade att ta emot de statliga bidrag som utgick till bildningsarbetet. Riksdagsbeslutet från 1912 om stöd till studiecirkelbibliotek förutsatte till exempel ett riksförbund med minst 20 000 medlemmar och bokinköp motsvarande minst 6 000 kronor per år. Folkbildningsförordningen från 1947 stipulerade dessutom att folkbildningen skulle vara var politiskt och religiöst obunden och att studieförbunden skulle vara självständiga i förhållande till sina grundare. Kraven på tillräcklig verksamhetsvolym och självständighet ledde till att bildningsverksamheten organiserades i fristående organisationer.

Att ABF bildades 1912 kan till exempel ses som en direkt funktion av riksdagsbeslutet samma år. För att den bildningsverksamhet som redan ägde rum inom arbetarrörelsen skulle vara anslagsberättigad måste den samlas i en fristående organisation (Andersson 1980: 108, Arvidson 1985: 50). Möjligheterna att få statsanslag var också ett viktigt argument när man inom högern diskuterade att ge bildningsverksamheten en fastare och mer självständig organisation i form av Medborgarskolan. Dessutom ansågs ett opolitiskt studieförbund kunna fungera som ett rekryteringsinstrument och höja den politiska högerns anseende bland befolkningen (Andersson 1980: 118). Många såg ekonomiska fördelar med ett fristående förbund, andra varnade för att högeridéerna skulle komma i skymundan om verksamheten gjordes opolitisk. I diskussionen stod alltså viljan att få statsanslag och att öka bildningsverksamhetens tillgänglighet mot risken att verksamheten skulle bli ideologiskt utslätad.

Motsättningen mellan behovet av profilering och behovet av statsanslag präglade också tillkomsten av Liberala studieförbundet (LiS) några år senare. Att LiS bildas ett år efter 1947 års folkbildningsförordning visar på den betydelse som statsanslagen hade för studieförbundens tillkomst. Ett liberalt studieförbund förväntades

ge möjlighet till statsanslag och medlemsökning. Att förlägga bildningsarbetet i en fristående, politiskt obunden, organisation möjliggjorde expansion och statsbidrag men inom rörelsen menade man att det riskerade att ställa ideologin i skymundan.

Både den politiska högern och den politiska liberalismen ville balansera de andra politiskt anknutna studieförbunden som ABF och SLS och få del av statens stöd. Tillkomsten av Medborgarskolan och LiS var alltså också betingat av att studieförbunden utgjorde en arena där arbetarrörelsen och den politiska bonderörelsen hade etablerat sig och där övriga politiska partier ansåg att de borde vara närvarande. Ett liknande argument låg bakom samgåendet mellan SLS och LiS som ledde fram till skapandet av Studieförbundet Vuxenskolan (SV) 1967. Med samgåendet ville man effektivisera studiearbetet, låta de två studieförbundens geografiska spridning (stad och land) komplettera varandra och balansera socialdemokratin (Andersson 1980: 165).

Statsbidragen drev fram en avprofilering även inom nykterhetsrörelsen, eftersom de ledde till att flera mindre organisationer kom att använda sig av IOGT som ett serviceorgan för sin bildningsverksamhet. Att man tonade ned den egna ideologin stärkte också planerna på ett gemensamt studieförbund för nykterhetsrörelsen (Andersson 1980: 68). IOGT, NTO och Blåbandsrörelsen hade redan organiserat sitt bildningsarbete i fristående organisationer, 1971 slogs dessa samman till ett gemensamt studieförbund i Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV).

Det historiska förloppet kan beskrivas så att bildningsverksamheten först bedrevs som en del av organisationernas verksamhet, därefter i fristående organisationer och till sist i en gemensam fristående organisation – NBV. Denna process innebar både att nykterhetsorganisationernas bildningsverksamhet gjordes till en fristående verksamhet och att de olika inriktningarna inom nykterhetsrörelsen blev mindre accentuerade eftersom nykterhetsorganisationerna slog samman sina studieförbund.

Statsbidragsbestämmelser från 1947 gav också upphov till Frikyrkliga studieförbundet (FS) eftersom även frikyrkorörelsen ville skapa en organisation som kunde uppfylla de villkor som gjorde dem anslagsberättigade (Andersson 1980: 88). Liksom inom arbetarrörelsen, bonderörelsen och konservatismen var det ungdomsförbunden som starkast drev bildningsfrågan. Metodistkyrkan i Sverige, Svenska baptistförbundet och Missionsförbundet blev inte medlemmar förrän femton år senare. Liksom inom nykterhetsrörelsen samlades alltså frikyrkorörelsens bildningsarbete i ett gemensamt studieförbund. Eftersom bildningsarbetet dittills hade bedrivits inom de olika samfundens ungdomsförbund torde en sådan sammanslagning ha inneburit att teologiska skillnader tonades ned. Samgåendet inbegrep inte Pingströrelsen som anslöt långt senare.

Folkbildningsförordningen krävde att studieförbundet skulle agera självständigt gentemot sina medlemmar, man eftersträvade en politiskt och religiöst obunden

folkbildning. Det gjorde det exempelvis omöjligt för JUF att fungera som studieförbund. Därför organiserades studiecirkelverksamheten i ett fristående studieförbund, *JUF:s studieförbundet*, som godkändes 1958. Året efter omorganiserades studieförbundet och gavs namnet *Studieförbundet*. Men det var inte bara kravet på självständighet som ledde till ett fristående studieförbund. Även det vikande deltagarunderlaget på landsbygden gjorde det nödvändigt att bredda bildningsverksamheten och göra denna mer oberoende av sitt ursprung. Liksom för andra studieförbund innebar kraven på storlek och självständighet att Studieförbundet blev fristående och att JUF blev en av flera medlemsorganisationer.

3.2 Från grundarorganisationer till organisationskluster – en historik

Vi ska nu beskriva hur studieförbundens organisatoriska omgivning förändrats över tid – från en mindre grupp grundarorganisationer till dagens mer eller mindre homogena organisationskluster.

Att vi avgränsar oss till dagens anslagsberättigade studieförbund påverkar översikten. Det betyder att varken SISU idrottsutbildarna eller Folkuniversitetet ingår, eftersom den förstnämnda inte längre är anslagsberättigad och den sistnämnda inte har andra organisationer som medlemmar. Det betyder vidare att vår utgångspunkt är själva bildandet av studieförbunden – att de har föregåtts av andra organisationer samt att bildning bedrivits innan studieförbunden fanns behandlas inte här. Två av de studieförbund som bildats under perioden, KFUK-KFUM:s studieförbund och Tjänstemännens bildningsverksamhet (TBV), finns inte längre som självständiga organisationer. Men de är viktiga för att förstå de krafter som påverkar och formar studieförbunden, samt hur Sensus kommit att utvecklas. De tas därför upp i översikten, men i anslutning till Sensus.¹³

13 I framställningen nedan benämns medlems- och samverkansorganisationerna med de namn de hade när de anslöt sig, i förekommande fall står det nuvarande namnet inom parentes. För att göra texten läsbar namnger vi inte alla organisationer. När grupper av organisationer ansluter sig inskränker vi oss till att nämna en eller två av dem. Dessutom har vissa studieförbund, inte minst ABF och Sensus, haft ett stort antal medlemsorganisationer som inte längre finns kvar som självständiga organisationer. Det har varit fackföreningar som ingått i LO-kollektivet eller kyrkliga organisationer som uppgått i eller fungerat inom den riksskyrkliga organisationen. Alla dessa nämns inte, i stället resonerar vi om dem som grupper, till exempel fackföreningar eller stiftsorganisationer. Översikten ska inte uppfattas som en inventering av alla enskilda organisationer som har haft en formaliserad relation till studieförbunden.

3.2.1. Arbetarnas bildningsförbund (ABF)

Bildandet

Arbetarnas bildningsförbund (ABF) bildades 1912 av Kooperativa förbundet (KF), Landsorganisationen (LO), Socialdemokratiska arbetarpartiet (SAP), Järnvägsmannaförbundet, Socialdemokratiska ungdomsförbundet, Typografförbundet och Stockholms arbetarbiblioteksförbund. Av dessa organisationer kvarstår endast de tre förstnämnda. De två fackförbunden ingick tidigt i LO-kollektivet, ungdomsförbundet splittrades och ombildades 1917 och Stockholms arbetarbiblioteksförbund har upphört att existera. Det innebär att endast tre av de ursprungliga sju grundarorganisationerna kvarstår. Samma år som ABF bildas ansluter sig Kommunistiska ungdomsförbundet som avförs verksamhetsåret 28/29 tillsammans med Kommunistiska partiet på grund av splittring. Verksamhetsåret 1913/14 anslöt sig Nykterhetsorden Verdandi och 1917/18 Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund. Därmed har alla tidiga organisationer ur arbetarrörelsen och som fortfarande är medlemmar anslutit sig.

Etablering och rörelseförankring

Under 1910- och 20-talen blev ett stort antal fackförbund medlemmar i ABF. Dessa kom dock att ingå i LO-kollektivet eller Statstjänarnas centralorganisation (föregångare till SEKO) och förblev därför inte självständiga medlemmar. Under 1910- och 1920-talen anslöt sig också organisationer ur arbetarrörelsen som stod till vänster om socialdemokratin, till exempel Socialdemokratiska vänsterpartiet som blev Kommunistiska partiet (lämnade ABF 1928/29) samt Sveriges ungsocialistiska förbund (lämnade ABF 1935/36). Av dessa organisationer är endast Sveriges arbetares centralorganisation, som tillkom 1921/22, fortfarande medlem.

Under 1930-talet fortsatte fackföreningar att ansluta sig, men ingen av dessa står i dag kvar som självständig medlem. Unga örnar, arbetarrörelsens barn- och ungdomsorganisation, blev medlem 1937 och kvarstår fortfarande. Däremot kom Sveriges kommunistiska parti och dess ungdomsförbund, som också anslöt sig under 30-talet, att avbryta sitt medlemskap 1951/52. Verksamhetsåret 1938/39 tillkom Frisksportarförbundet som den första organisation som inte var en del av arbetarrörelsen. Frisksportarna lämnade ABF 1972/73 och anslöt sig till NBV där de fortfarande är medlemmar.

Expansion

Efter andra världskriget breddades ABF:s medlemsbas till att också omfatta organisationer utanför arbetarrörelsen genom att två patientföreningar och De handikappades riksförbund blir medlemmar. ABF etablerade sig alltså tidigt som ett studieförbund för patientorganisationer. Under 1950-talet tillkom också de för-

sta kvinnoorganisationerna medlemmar, Svenska kvinnors vänsterförbund och Socialdemokratiska kvinnoförbundet, trots att de hade existerat sedan början av 1900-talet. 1957 blev Pensionärernas riksorganisation medlem.

Verksamhetsåret 1962 anslöt sig Ungdomens fredsförbund, följt av Svenska freds- och skiljedomsföreningen på 1970-talet. Dessa medlemskap etablerade ABF i den svenska freds rörelsen. Året därpå blev Sveriges kristna socialdemokraters förbund medlem. Under 70-talet anslöt sig även Vänsterpartiet kommunisterna (Vänsterpartiet) och Kommunistisk ungdom (Ung vänster). Efter utbrytningen från VPK blev Arbetarpartiet kommunisterna (Sveriges kommunistiska parti) medlem 1977. Sveriges kommunistiska ungdomsförbund följde ett par år senare. Med Svenska arbetarsångarförbundet tillkom den första kulturorganisationen ur arbetarrörelsen. 1960- och 70-talen innebar att fler organisationer inom arbetarrörelsen samt fredsorganisationer blev medlemmar. De sistnämnda kan ses som 60- och 70-talens vidgning av civilsamhällets organisationer till att också omfatta freds- och globala rättvisefrågor (Micheletti 1994) vilket kom att påverka studieförbunden (Arvidson 1985).

Under 1960- och 70-talen vidgades ABF:s medlemsbas på allvar utanför arbetarrörelsen. Antalet patientorganisationer fortsatte att öka, från mitten av 60-talet till senare delen av 70-talet hade tolv patientorganisationer blivit medlemmar i ABF. Under 70-talet tillkom också de första invandrarorganisationerna: Riksförbundet Finska föreningar i Sverige (1973), Grekiska riksförbundet (1975) och Jugoslaviska riksförbundet (1976).

Under 60- och 70-talen anslöt sig också flera intresseorganisationer. Några av dem står arbetarrörelsen nära, som Kooperativa gillesförbundet (1975) och Svenska riksbyggen (1970). Även branschorganisationerna Folkets hus-föreningars riksorganisation (1968) och Folkparkernas centralorganisation (1975) blev medlemmar (från 2000 gemensam organisation i Riksorganisationen Folkets hus och parker).

Eftersom de fackföreningar som anslöt sig under 1910-, 20- och 30-talen gått upp i LO-kollektivet och inte längre kvarstod som enskilda medlemmar hade ABF 14 medlemmar i början av 1960-talet. 1960- och 70-talens expansion, som innebar att förbundet fick ytterligare 29 medlemmar, kom därför att innebära mer än en tredubbling av medlemsbasen. Men mer väsentligt var att ABF breddade sin medlemsbas utanför arbetarrörelsen.

Det sena 1900-talet

Jämfört med 1960- och 70-talen var tillströmningen av nya medlemmar under 80-talet måttlig. Endast fem nya organisationer blev medlemmar (två patientföreningar, intresseorganisationerna RFHL och RFSL samt Länkarnas riksförbund). Under 90-talet blev sju invandrarorganisationer medlemmar, bland dem Assyriska riksförbundet i Sverige och Makedonska riksförbundet i Sverige. En patientorgani-

sation, Svenska celiakiförbundet, tillkom. Även Socialdemokratiska studentförbundet och Sveriges arbetarteaterförbundet ur arbetarrörelsen blev medlemmar. Under åren från 2000 till 2007 tillkom ytterligare tre invandrarorganisationer, Syrianska riksförbundet, Kurdiska unionens riksförbund och Finlandssvenskarnas riksförbund i Sverige. Därutöver anslöt sig även två patientorganisationer, en missbruksorganisation och en pensionärsorganisation, Svenska kommunalpensionärers förbund. Denna organisation samt ytterligare tre hade haft samverkansavtal med ABF innan de blivit medlemmar.

Perioden mellan 1980 och 2007 innebär ytterligare en förskjutning av ABF:s medlemsbas, bort från den arbetarrörelse studieförbundet en gång bildades ur. Detta sedan tio invandrarorganisationer, fem patientorganisationer, två intresseorganisationer och två missbruksorganisationer blivit medlemmar. Denna sista period innebär en ökning av antalet medlemmar, till största delen kommer även denna period innebära att kopplingen mellan ABF och arbetarrörelsen blir allt tunnare.

Samverkansorganisationer

År 1999 hade ABF 47 organisationer med samverkansavtal. Den enskilt största gruppen var 19 patient- eller handikapporganisationer, de 13 invandrarorganisationerna utgjorde den näst största gruppen. Vidare hade sju intresseorganisationer, till exempel Riksförbundet för familjers rättigheter, samarbetsavtal med ABF. En av dem, Elevorganisationen i Sverige, hade även samarbetsavtal med Vuxenskolan. Vidare hade två missbruksorganisationer och två freds- och solidaritetsorganisationer också samarbetsavtal. Arbetaridrottsföreningarnas samorganisation, Sveriges socialistiska pionjärer, Brandmännens riksförbund och Svenska kommunalpensionärernas förbund är organisationer som är närmare kopplade till arbetarrörelsen. Jämför man samverkansorganisationerna med medlemsorganisationerna är det dock väsentligen färre som står arbetarrörelsen nära.¹⁴

Under åren fram till 2007 slöt ABF avtal med ytterligare 13 samverkansorganisationer. Några var patientorganisationer, som Föreningen Hörselskadade döva barn med familjer Riks, Förbundet Ung med psoriasis, Svenska Turnerföreningen, Svenska dysfagiförbundet och Primär immunbrist-organisationen. Två var intresseorganisationer, Riksförbundet Attention och SCIRA (Swedish Council of the International Reading Association), och två var invandrarorganisationer, Turkiska ungdomsförbundet och Ryska riksförbundet. Slutligen tillkom även kvinnoorganisationen UNIFEM, Handikapphistoriska föreningen, Nattvandrarorna farsor & mor-sor Sverige och Vänsterns studentförbund.

14 Från och med verksamhetsberättelsen 1999 redovisar ABF de organisationer som har samarbetsavtal med ABF på förbunds nivå. Vilka samverkansorganisationerna var innan dess är inte känt och beskrivs därför inte här.

3.2.2 Sensus

Bildandet

År 1929 undersökte Svenska kyrkans diakonistyrelse möjligheterna till ett samlat initiativ som kunde leda fram till en fristående folkbildningsorganisation som skulle vara berättigad att ta emot statsanslag (Andersson 1980: 87). 1930 bildades *Svenska kyrkliga bildningsförbundet* (SKB), bland annat efter samråd med stiftens ungdomsråd. De organisationer som hade bedrivit kyrkligt bildningsarbete blev representerade i det nya studieförbundet: Diakonistyrelsen, Missionsstyrelsen, Allmänna svenska prästföreningen, Samfundet *Pro fide et christianismo*, Stiftelsen för Sverige och kristen tro, Sällskapet för nykterhet och folkuppfostran samt Sigtunastiftelsen. Några av dem blir dock medlemmar långt senare. Vid sidan av dessa var även två lekmanorganisationer representerade, Svenska kyrkans lekmanaförbund, kyrkobröderna och Svenska kvinnors missionsförening.

Statsbidragsbestämmelserna från 1947 krävde att studieförbundens arbete präglades av saklighet och opartiskhet. Det gjorde att SKB samma år bytte stadgar och namn, till Sveriges kyrkliga studieförbund (SKS). Från 1930-talet till slutet av 50-talet hade SKS, och innan dess SKB, ett stort antal medlemsorganisationer bland ungdoms- och bildningsförbundens stifts- och församlingsavdelningar.

Förutom dessa organisationer blev Sveriges kristliga studentrörelse och Sveriges scoutförbund medlemmar under 30-talet. Den sistnämnda är fortfarande medlem, den förstnämnda gick samman med sin frikyrkliga motsvarighet 1971 och bildade Kristna studentrörelsen i Sverige (KRIS). KRIS blev först medlem i SKS men har i dag anslutit sig till Bilda. På 40-talet, innan SKB ombildades till SKS, tillkom Sveriges kyrkliga lärarförbund och Riksförbundet kyrklig ungdom. Endast den senare organisationen är fortfarande medlem, 1993 gick den samman med Ansgarsförbundet och bildade Svenska kyrkans unga.

Samma år som SKB ombildades till SKS tillkom många nya organisationer. Flera av dessa var antingen lokala organisationer eller sorterade under Diakonistyrelsen. Förutom dem blev Sveriges kyrkliga kvinnoråd och Sveriges kyrkosångsförbund medlemmar.

Under 1950- och 60-talen förändrades SKS medlemsbas som ett resultat av omorganiseringar av den rikskyrkliga verksamheten. Dessutom tillkom Sveriges Kristliga gymnasiarörelse och Kyrkomusikernas riksförbund. Under 1960-talet blev också några av de organisationer som tidigt var representerade i SKB medlemmar, till exempel Svenska bibelsällskapet. Nu skedde också en breddning av SKS medlemsbas genom Katolska kyrkans studieråd i Sverige och Ortodoxa kyrkans studieråd i Sverige. Att Sveriges begravningsentreprenörers förbund blir medlemmar innebar att SKS också kom att omfatta yrkesgrupper med kyrklig anknytning men utan direkt kristen inriktning. I och med att Svenska kyrkans församlings- och

pastoratsförbund blev medlemmar fick SKS kontakt med Svenska kyrkans församlingar.

1950- och 60-talen innebar alltså en medlemstillväxt. Med några undantag skedde denna dock genom omorganiseringar och organisationer som bildats av grupper inom eller i anslutning till Svenska kyrkan. De katolska och ortodoxa organisationerna utgör den tydligaste breddningen av medlemsbasen.

Breddning

Under 70-talet breddade SKS sin medlemsbas ytterligare, främst genom att ekumeniska organisationer ansluter, bland annat Individuell människohjälp som har ett kristet ursprung, men som är en biståndsorganisation. Både Kristna studentrörelsen i Sverige och Svenska evangeliska student- och gymnasiströrelsen (Credo) blev medlemmar vilket kan tyckas vara anmärkningsvärt eftersom de båda organisationerna ofta intar skilda ståndpunkter i teologiska och politiska frågor. Att båda dessa organisationer rymms inom SKS kan ses som ett uttryck för att den ideologiska profilen tonas ned när många organisationer ansluter sig till studieförbunden.

Även organisationer utan kristen förankring blev medlemmar under 1970-talet, till exempel Sveriges unglottor, Riksförbundet Sveriges lottakårer och Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund. Att Svenska eldbegängelseföreningen blev medlem kan tyckas vara naturligt, men att Svenska barnmorskeförbundet blir medlem är mer anmärkningsvärt eftersom det inte finns någon annan koppling än att den inbegriper frågor som liv och död vilket skulle kunna appellera till SKS. Slutligen anslöt sig också mer uttalade kristna organisationer: Franciskussällskapet, LOGOS, Förbundet för kristen enhet samt Arbetsgruppen för kyrklig förnyelse. Under 80-talet blev ytterligare organisationer utan religiös förankring medlemmar: Bröstcancerföreningarnas riksorganisation BRO, Föräldraföreningen Plötslig spädbarnsdöd, Sveriges kvinnliga bilkårers riksförbund och S:t Georgs scoutgillen i Sverige. Frågan är vad det är som gör att dessa organisationer ansluter sig. För två av dem kan Svenska scoutförbundet och Lottakåreerna vara föregångare, men det är svårare att svara på varför de andra blir medlemmar. Dessutom anslöt sig en ekumenisk organisation samt fyra organisationer som verkade inom eller i nära anslutning till Svenska kyrkan.

Under 1990-talet tillkom tämligen få nya organisationer. Under mitten av 90-talet försvann i stället en del av de organisationer som tidigare varit medlemmar, till exempel Riksförbundet Kristen fostran och Svenska bibelsällskapet. I stället tillkom nya organisationer, som Riksförbundet Ekumeniska grupperna för kristna bi- och homosexuella, Riks-EKHO och Riksföreningen Den öppna dörren. Även nya organisationer utan kristen förankring anslöt sig, till exempel Svenska organisationen för prevention och efterlevandes stöd (SPES). Samtidigt ombildades ett

antal av de redan etablerade medlemmarna, Sveriges kyrkliga kvinnoråd blev till exempel Kvinnor i svenska kyrkan.

Expansion genom fusioner och förvärv

År 2002 ändrade SKS namn till Sensus och gick samman med KFUK-KFUM:s studieförbund.¹⁵ Därmed blev de fyra KFUK-KFUM-förbunden, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen samt Y's Men International Region Sweden medlemmar. Samgåendet gjorde att KFUK-KFUM-förbunden, som tidigare varit grundarorganisationer, blev medlemsorganisationer i ett av de andra kristna studieförbunden. Två år senare gick Sensus samman med TBV, vars medlemsorganisationer avböjde att bli medlemmar i Sensus och i stället valde att teckna samverkansavtal med Sensus.¹⁶

Därmed hade Sensus samverkansavtal med åtta fackföreningar från 2006 års utgång. Med dessa hade Sensus vare sig historiska eller ideologiska kopplingar, utan samverkan kom sig av samgåendet med TBV. Sensus hade dessutom redan 2003 tecknat samverkansavtal med Framtidsbildarna och Ibn Rushd. Ibn Rushd godkändes av Folkbildningsrådet som bidragsberättigat studieförbund hösten 2007.

Vid sidan av dessa större förändringar blev ytterligare två organisationer utan kristen förankring medlemmar, en biståndsorganisation och en föräldraförening för spädbarnsdöd. Fyra organisationer tecknade samverkansavtal, bland dem Feministiskt initiativ och Amnesty. Även Kulturens bildningsverksamhet blev samverkansorganisation, som ett sätt att så småningom kunna kvalificera sig som ett bidragsberättigat studieförbund.

3.2.3 Medborgarskolan

Bildandet

Inom den politiska konservatismen hade man redan i början på 1900-talet diskuterat möjligheten att bilda ett eget studieförbund. Även här var det ungdomsförbundet som drev på. Men inte förrän 1940 bildades Studieförbundet medborgarskolan av

15 1947 års folkbildningsförordning ledde till att KFUM:s och KFUK:s studie- och utbildningsråd från 1929 ombildades till ett gemensamt studieförbund. Genom att samordna de två organisationerna skulle de bli anslagsberättigade. Det är ytterligare ett exempel på statsbidragens betydelse för bildande av fristående studieförbund. Därmed hade ytterligare ett studieförbund med kristna rötter bildats. Evangeliska fosterlandsstiftelsen, med ett arv i väckelsen men verksam inom Svenska kyrkan, kom att verka inom detta studieförbund.

16 Tjänstemännens bildningsverksamhet (TBV) bildades 1935 av Svenska bankmannaföreningen, Svenska industritjänstemannaförbundet, Försäkringstjänstemannaföreningen, Sveriges grafiska faktorsförbund och Sveriges restaurang- och kassörskaförening. Målsättningen var facklig skolning och att utbilda medlemsorganisationernas funktionärer. Medlemsbasen var hela tiden homogen och omfattade uteslutande fackföreningar som organiserade tjänstemän. Detta präglar TBV:s medlemsbas även under 1980-talet och framåt.

Högerns riksorganisation, Högerns kvinnoförbund och av Högerns ungdomsförbund. I de diskussioner som föregick bildandet pekade man på ABF och Svenska landsbygdens studieförbund (SLS) som goda exempel. Samtidigt var det just de studieförbunden man ville balansera, man ville också få del av statsbidragen. Tillkomsten av Medborgarskolan var alltså också betingat av att studieförbunden utgjorde en arena där arbetarrörelsen och den politiska bonderörelsen hade etablerat sig och där högern ville vara närvarande.

Medborgarskolan har aldrig haft lika många medlemmar som de andra studieförbunden. Medlemmarna har med några undantag begränsats till den politiska högerns organisationer. 1949 blev dessutom Sveriges konservativa studentförbund (Fria moderata studentförbundet) medlem. På 50-talet tillkom Svenska ungdomsringen för Bygdekultur och The British Institute. Sveriges reseledares riksförbund blev medlem tidigt på 1960-talet.

Vid slutet av 1980-talet var de tre sistnämnda organisationerna inte längre medlemmar. I stället hade Rojalistiska föreningen, Förbundet Aktiva seniorer och Aktiv ungdom anslutit. Dessa tre organisationer utgör tillsammans med Moderata samlingspartiet, Moderata ungdomsförbundet, Moderatkvinnorna och Fria moderata studentförbundet Medborgarskolans medlemsbas från 1980-talet till 2007.

3.2.4 Bilda

Bildandet

Svenska missionsförbundets ungdom (SMU), Svenska missionsförbundets juniorverksamhet, Svenska baptisternas ungdomsförbund (SBUF), Metodistkyrkans ungdomsförbund (MKU) och Fria kristliga studentföreningen slog samman sina studieverksamheter och bildade Frikyrkliga studieförbundet (FS) 1947. De tre ungdomsförbunden gick samman 2007 och bildade Equmenia, det gemensamma studieförbundet har alltså följts av ett gemensamt ungdomsförbund. Svenska missionsförbundets juniorverksamhet blev Svenska missionsförbundets juniorer som lämnade FS 55/56. Fria kristliga studentföreningen existerar inte längre, men 1971 var man med och bildade Kristna studentrörelsen (KRIS) som är medlem sedan 1980. Därmed finns ingen av de fem grundarorganisationerna kvar som självständig organisation.

Etablering och breddning

År 1948 blev Svenska missionsförbundets sångarförbund medlem och efter ytterligare ett år anslöt Örebro missionsförening (Örebromissionen). Under 50-talet ökade antalet medlemsorganisationer genom att organisationer som stod frikyrkligheten nära men som inte ingick i frikyrkosamfundet anslöt sig. FS medlems-

bas breddades, men utgjordes fortfarande av organisationer inom frikyrkorörelsen. Redan verksamhetsåret 1950/51 vidgades FS medlemsbas utanför de frikyrkliga samfundet när Kristliga esperantoförbundet blev medlem. Några år senare anslöt sig Fri baptistsamfundet. Att Alliansmissionens studieförbund blev medlem (58/59) förebådade Alliansmissionens medlemskap sex år senare. Utöver dessa samfund och ekumeniska organisationer blev Metodistkyrkans sångarförbund och Svenska missionsförbundets musikkårsförbund medlemmar under 50-talet.

Expansion och fördjupning

Under 1960- och 70-talen ökade antalet medlemmar avsevärt, främst ökade antalet ekumeniska organisationer. Dessutom tillkom Metodistkyrkan i Sverige, Svenska baptistsamfundet och Svenska missionsförbundet. Grundarorganisationernas samfund blev alltså medlemmar femton år efter att deras ungdomsförbund bildat FS. Andra samfund som anslöt sig under denna period var Frälsningsarmén och Svenska alliansmissionen med ungdomsorganisationer. Pingstväckelsen blev medlem 1975/76 men lämnade förbundet året efter. Pingströrelsen i form av Pingst – fria församlingar i samverkan blev medlem långt senare, först 2005.

Under 1960- och 70-talen anslöt sig även S:t Lukasstiftelsen samt åtta ekumeniska organisationer med inriktning på handikapp-, skol- och fredsfrågor, till exempel Kristna fredsrorelsen. De sistnämnda speglar hur 70-talets intresse för fredsfrågor även påverkade frikyrkligheten. Under dessa två årtionden ökade medlemsbasen i FS med 20 organisationer. Trots att tre av dessa lämnade studieförbundet innebar detta mer än en fördubbling av medlemsantalet.

Expansion österut

Under 80-talet anslöt nya samfund som Helgelseförbundet, men framför allt fick FS sex nya medlemmar bland de ortodoxa kyrkorna. Grekisk-ortodoxa kyrkan var den första. Stiftelsen Pingstförsamlingarnas skol- och kursverksamhet och Pastorerernas riksförbund inom SMF var de enda organisationer knutna till församlingar eller samfund som tillkom under 80-talet. I stället fortsatte tillströmningen av ekumeniska organisationer med inriktning mot ungdomsutbyte och samhälls- och mediefrågor. Sammantaget blev 15 organisationer medlemmar i FS under 80-talet. Bland dem var de ortodoxa kyrkorna den enskilt största gruppen, och den ökade under 1990- och 2000-talet. 1990-talet kom bara att innebära mindre förändringar i medlemsbasen.¹⁷

17 Under 1990-talet anslöt bara ett svenskt samfund, Svenska frälsningsarmén (91/92) som tillsammans med sin ungdomsorganisation gick upp i Svenska missionskyrkan 2005 och därefter inte stod kvar som enskild medlem. Några samfund gick samman för att bilda nya organisationer, 1993/94 gick Helgelseförbundet och Fri baptistsamfundet samman, 1997 gick de upp i Nybygget – kristen samverkan tillsammans med Örebromissionen. Pingströrelsen fortsatte att närma sig FS genom att

FS bytte 2003 namn till Studieförbundet Bilda för kyrka och samhälle. I övrigt accentuerades de östliga kyrkornas närvaro eftersom åtta östliga och ortodoxa kyrkor och ungdomsförbund blir medlemmar under 2000-talet. Att Föreningen Furuboda blev medlem 2000 innebar en breddning eftersom organisationen inte har en kyrklig inriktning, förutom att den verkar från en kristet humanistisk grundsyn. Vidare tillkom Sveriges ekumeniska kvinnoråd 2000 som var den första kvinnoorganisationen.

3.2.5 Studieförbundet (Sfr)

Bildandet

1947 års folkbildningsförordning krävde att studieförbunden skulle vara oberoende i förhållande till sina medlemmar för att få statsbidrag. Därför organiserade Jordbrukareungdomens förbund sitt bildningsarbete i ett fristående förbund och bildade 1958 tillsammans med Riksförbundet Sveriges 4H JUF:s studieförämjande, som året därefter omorganiserades och fick namnet Studieförämjandet (Sfr). Sveriges fältbiologiska ungdomsförening, Friluftsförämjandet, Ridförämjandet (Ridsportförbundet), Förbundet Skog och ungdom och Förbundet Hem och ungdom blev snabbt medlemmar. Dessa organisationer hade anknytning till den partipolitiskt obundna bonderörelsen som ville öka intresset för och kunskapen om landsbygden, jord- och skogsbruk.

Under 1960-talet fortsatte flera sådana organisationer ansluta sig till Sfr, till exempel Svenska naturskyddsföreningen och Svenska lantbrukstjänstemannaförbundet. Även två djurskyddsorganisationer blev medlemmar under 60-talet, vilket också ligger tämligen nära Sfr:s ursprung. Det gör dock inte Förbundet Musik och ungdom, Musik på fritid samt Unga forskare på samma sätt som också anslöt sig. Sfr blev alltså tidigt även ett studieförbund för kulturorganisationer som ger utrymme för eget skapande. Sfr har en tradition av organisationer för fritidsintressen genom de friluftssorienterade organisationerna. Denna inriktning gäller dock inte Sveriges flottas ungdomsförbund och Sveriges elevers centralorganisation (SECO) som också anslöt sig, SECO gick senare över till studieförbundet Vuxenskolan (SV).

1980-talet och framåt

Under 1980-talet blev Adoptionscentrum, Jordens vänner, Miljöförbundet och Svenska turistföreningen medlemmar. Dessa organisationer är inte partipolitiskt kopplade vilket bidrog till att göra Sfr till ett mer naturligt val än SV eller ABF. I mit-

Pingstförsamlingarnas Ungdomsarbete (Pingst ung) blev medlem 1993/94. Av de ekumeniska organisationerna upphörde Kristna elevrörelsen och 1992/93 avslutade International Christian Youth Exchange sitt medlemskap.

ten av 90-talet blev Musik & kulturföreningarnas samarbetsorganisation (MOKS) medlem. och 2006 anslöt även Sveriges roll- och konfliktpelsförbund (SVEROK).

3.2.6 Studieförbundet Vuxenskolan (SV)

Bildandet

Studieförbundet Vuxenskolan (SV) bildades 1967 då Svenska landsbygdens studieförbund (SLS) och Liberala studieförbundet (LiS) gick samman. De organisationer som formellt grundar SV är Centerpartiet, Folkpartiet och Lantbrukarnas riksförbund. Eftersom både SLS och LiS hade fungerat som självständiga studieförbund sedan 1939 respektive 1948 följde fler organisationer med som medlemmar vid sammanslagningen, till exempel Centerns ungdomsförbund och Folkpartiets ungdomsförbund, som varit initiativtagare till SLS respektive LiS. Centerpartiet, som aldrig var medlem i SLS, blev medlem i SV när det bildades.

Vid sidan av center- och folkpartiorganisationerna var organisationer från bonderörelsen och den liberala rörelsen medlemmar, exempelvis Förbundet Vi unga, Samfundet för hembygdsvård och Föreningen Liberal press. Men också organisationer utan självklar koppling vare sig till bonderörelsen eller till den politiska liberalismen sökte sig till det nya studieförbundet, som Riksförbundet för utvecklingsstörda barn, Sveriges folkpensionärers riksförbund och Sveriges radiomästarförbund.

Länsförsäkringsbolagets förening var den första organisation som anslöt sig när SV bildats. Därefter följde Sveriges elevers centralorganisation (som sedermera bytte namn till Elevorganisationen i Sverige och har samarbetsavtal med ABF från 1999) och Invandrarnas kulturcentrum. Liberala studentförbundet, Lantbrukarnas riksförbund och Bygdegårdarnas riksförbund blev medlemmar först under 1970-talets första år.

Breddning genom samverkansorganisationer

Under 1980-talet tillkom nya medlemmar, bland dessa rörelsenära organisationer som Centerns pressförening och Liberala invandrarförbundet. Även organisationer utan samma självklara rörelseanknytning anslöt, till exempel Föreningen Nordens ungdomsförbund. Dessutom tillkom en mängd samverkansorganisationer, under verksamhetsåret 1989/90 hade SV 15 stycken. Av dessa hade Riksförbundet för hembygdsvård, Riksförbundet för utvecklingsstörda barn, Sveriges folkpensionärers riksförbund och Elevorganisationen i Sverige tidigare varit medlemsorganisationer. Detta är anmärkningsvärt eftersom man inom studieförbunden gärna talar om den omvända riktningen, från samverkans- till medlemsorganisation.

Bland samverkansorganisationerna hade sex organisationer kopplingar till landsbygden, till exempel Föreningen Sveriges jordbruksarrendatorer. Även Miljöpartiet de gröna var samverkansorganisation. Fem organisationer hade ingen självklar koppling till SV. Det var Afasiförbundet och Brottsofferjourernas riksförbund, två paraplyorganisationer för familjehem samt Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet. Därmed hade SV ytterligare breddat sig utanför bonderörelsen och den politiska liberalismen.

Under 90-talet tillkom nya samverkansorganisationer. Dessa var landsbygdsorganisationer som Alternativodlarnas riksförbund och Biodynamiska föreningen, men också ytterligare patientorganisationer som Riksföreningen Autism. Andra försvann, bland annat Föreningen Bönder mot kärnvapen, Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet samt Sveriges hembygdsförbund. Åren från millennieskiftet fram till 2007 innebar att ytterligare organisationer anslöt sig. Sveriges biodlares riksförbund och Homo-, bi- och transliberaler hörde till dessa. Framför allt ökades antalet samverkansorganisationer, nio nya tillkom. Ingen av dessa hade någon tydlig koppling till SV:s ursprung eller politiska hemvist. De var patientorganisationer, Schizofreniförbundet och Svenska Downförbundet, och invandrarorganisationer, Romska ungdomsförbundet, Somalisk-svenska ungdomsriksförbundet och Ungerska riksförbundet. Utöver dessa tillkom Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund, Villaägarnas riksförbund, Riksföreningen Allas barnbarn och Sveriges kvinnliga bilkårens riksförbund. Den sistnämnda organisationen var medlem i SKS fram till verksamhetsåret 90/91.

De flesta medlemmar i SV är fortfarande kopplade till den politiska bonderörelsen och den politiska liberalismen, Centerorganisationerna och de liberala organisationerna dominerar. Det är egentligen bara Sveriges radiomästares teknikerförbund som inte hör dit. Bland samverkansorganisationerna är anknytningen till SV:s ursprung väsentligt svagare. Det är värt att anmärka att Elevorganisationen i Sverige står kvar 2007 trots att den har ett liknande avtal med ABF.

3.2.7 Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV)

Bildandet

IOGT:s studieförbund, NTO:s studieförbund och Sveriges blåbandsföreningens studieförbund slogs 1971 samman till Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV), efter många års förhandlingar. Villkoren för statsbidragen gjorde att det var fördelaktigt med ett större gemensamt studieförbund. Medlemsorganisationerna från de sammanslagna studieförbunden gick över till NBV. Dessa var grundarorganisationernas ungdomsförbund, Järnvägsmännens helnykterhetsförbund, Motormännens helnykterhetsförbund (MHF), MHF-ungdom, Nykterhetsrörelsens

scoutförbund, Sveriges lärares nykterhetsförbund och Vita bandet. Några år senare anslöt Svenska frisksportförbundet som fram till dess varit medlem i ABF, och då breddades medlemsbasen utanför nykterhetsrörelsen. Denna utveckling som fortsatte när Förbundet mot droger och Hälsofrämjandet anslöt under 70-talet, vilket gjorde att NBV även kom att ägna sig åt drog- och hälsofrågor.

Expansion

Det första årtiondet efter att NBV bildats anslöt sig bara två nya medlemmar, Sveriges akademikers nykterhetsförbund (SAN) och Sveriges polismäns helnykterhetsförbund (SPHF). Något fler samverkansorganisationer hade dock anslutit, bland dem fanns Svenska vegetariska föreningen (SVF), men också Adventistsamfundet och andra organisationer med svagare koppling till nykterhetsrörelsen. Under 1990-talet blev Länkens kamratförbund medlem, och 2006 Kriminellas revansch i samhället (KRIS) efter att ha varit samverkansorganisation. Antalet medlemmar var alltså tämligen konstant efter 70-talet, men samverkansorganisationerna blev desto fler.

Under mitten av 90-talet blev Bosnien-Hercegovinas riksförbund i Sverige samverkansorganisation, följd av flera invandrarorganisationer under de första åren på 2000-talet: Bosnien-Hercegovinas islamiska riksförbund, Albanska föreningarnas union, Bosnien-Hercegovinas muslimska ungdomsförbund, Bosnisk-svenska kvinnoförbundet och Sveriges invandrare mot narkotika (SIMON). Av dessa hade egentligen endast den sista organisationen någon koppling till nykterhetsrörelsen. Vid samma tid blev KRIS, Hela människan, Riksförbundet Föräldraföreningen mot narkotika och Kvinnoorganisationernas samarbetsråd i alkohol- och narkotikafrågor (KSAN) samverkansorganisationer. Dessa hade en mer uttalad anknytning till nykterhetsrörelsen, en något lösare har Föreningen fruktdrycker och Sveriges juniorhandelskammare.

Från 2005 och framåt har Bosnisk-hercegovinska ungdomsförbundet, Bosnien och Hercegovinas kvinnoriksförbund i Sverige, Internationellt kulturutbyte, Kurdiska unionens riksförbund (tidigare medlem i ABF), Resandefolkets riksförbund, Svenska Tibetkommittén och Tupilak blivit samverkansorganisationer. Dessa organisationer ingår inte i nykterhetsrörelsen. Samtidigt har även organisationer med målsättningar som ligger närmare nykterhetsrörelsen börjat samarbeta med NBV, till exempel LP-verksamhetens ideella riksförening och Nätverket för tobaksprevention.

NBV:s medlemsbas domineras av nykterhetsrörelsens organisationer, med en utvidgning mot organisationer som ägnar sig åt drog- och hälsofrågor. Antalet samverkansorganisationer har ökat från sex under verksamhetsåret 1990/91, till 27 för 2007.

3.2.8 Ibn Rushd

Ibn Rushd studieförbund bildades som organisation våren 2001, då det också registrerades som förening. Det är därmed det senast tillkomna av dagens statsbidragsberättigade studieförbund. Initiativet till bildandet kom från Islamiska förbundet i Sverige som blev studieförbundets grundare (Eriksson & Lundberg 2008: 15). Att studieförbundet bildades och registrerades innebar emellertid inte att det också fick statsbidrag. Ibn Rushd ansökte om att bli upptaget som statsbidragsberättigat studieförbund hösten 2004.¹⁸ Folkbildningsrådet beslutade 2005 att Ibn Rushd skulle få en tvåårig kvalificeringsperiod under vilken man ska visa att organisationen och verksamheten stämde överens med statsbidragsreglerna (Eriksson & Lundberg 2008: 16f). Vid denna tid fanns också ett etablerat samarbete med Sensus (Ibn Rushd var samverkansorganisation till Sensus).¹⁹ Kvalificeringsperioden förlängdes sedan med ytterligare ett år på önskan från Ibn Rushd och man blev slutligen ett självständigt statsbidragsberättigat studieförbund från och med januari 2008.

Kraven för att bli statsbidragsberättigat innebär bland annat att organisationen ska ha en viss omfattning på verksamheten och att den ska överensstämja med förordningen för statsbidrag till folkbildningen. Det ställs även krav på att studieförbunden ska ha "flera demokratiskt burna medlemsorganisationer" (Eriksson & Lundberg 2008: 17), m.a.o. *krävs* en liknande federativ struktur som övriga studieförbund har.

Ibn Rushd har i dag nio medlemsorganisationer: Islamiska förbundet i Sverige (IFIS), Islamic Relief, Förenade islamiska föreningar i Sverige (FIFS), Koranläsarnas förbund, New Moon kulturorganisation, Sveriges muslimska förbund (SMF), Sveriges muslimska scouter (SMS), Sveriges unga muslimer (SUM) och Islamiska shiasamfundet i Sverige.²⁰

18 Egentligen gjordes också en ansökan redan 2001 men denna drogs tillbaka av förbundet självt (Eriksson & Lundberg 2008: 16).

19 I sammanhanget kan det noteras att en av anledningarna till denna samverkan med Sensus hävdas vara en följd av att Ibn Rushd tidigare haft kontakt med KFUK-KFUM:s studieförbund (Eriksson & Lundberg 2008: 18) som gick samman med Sensus 2002 i samband med att den organisationen bytte namn från SKS, vilket också diskuterats ovan.

20 Historiken kring Ibn Rushds medlemsorganisationer blir inte lika utförlig som för övriga studieförbund då det är en nyetablerad organisation. Dock kan det noteras att en organisation trätt ur och en har tillkommit. Islamiska shiasamfundet i Sverige har tillkommit och Sveriges muslimska studenter (Al-Khawarizmy) är inte längre medlem.

3.3 Studieförbundens nutida omfattning och organisatoriska miljö

I början av detta kapitel redovisade vi en tabell som beskriver studieförbundens organisatoriska miljö. Studieförbunden hade i början av 2008 205 medlemsorganisationer och 113 samverkansorganisationer, totalt 318 organisationer knutna till sig på nationell nivå. ABF har flest medlems- och samverkansorganisationer medan Medborgarskolan har det minsta antalet.²¹ Tabell 2 visar omfattningen av studieförbundens aktiviteter för 2007 i termer av studiecirklar, kulturprogram och andra former av folkbildning.

Tabell 2. Studieförbundens antal studiecirklar, kulturprogram och övrig folkbildningsverksamhet 2007.

	Studie- cirklar	Kultur- program	Annan folkbildnings- verksamhet	Summa
ABF	84 482	61 588	8 762	154 832
Bilda	10 826	28 144	5 948	44 918
Sensus	20 324	39 379	8 071	67 774
Studieförbundet	42 729	34 590	5 570	82 889
NBV	24 355	14 977	11 565	50 897
SV ²²	54 403	29 025	5 985	89 413
Ibn Rushd ²³				
Medborgarskolan	29 269	20 217	4 519	54 005

Det finns ingen enkel korrelation mellan antalet medlems- och samverkansorganisationer och verksamhetens omfattning. ABF har alltså flest medlems- och samverkansorganisationer och även den största mängden aktiviteter. Emellertid har Studieförbundet, med inte mer än tjugo medlemsorganisationer, nästan dubbelt så stor verksamhet som Bilda, som har 46 medlems- och samverkansorganisationer. Medborgarskolan med sex medlemsorganisationer hade mer aktiviteter än både Bilda och NBV – båda dessa samarbetar med betydligt fler organisationer. En slutsats

²¹ Folkuniversitetet har fem stiftelser som medlemmar och räknas därför inte in i denna sammanställning.

²² Data från 2006.

²³ Inga data finns tillgängliga då Ibn Rushd inte existerade som ett självständigt studieförbund förrän 2008.

är att medlems- och samverkansorganisationer inte nödvändigtvis säkrar resurser i meningen studietimmar eller annan form av ökad verksamhet.²⁴

3.4 Sammanfattning

Genomgående bildades studieförbunden som fristående organisationer eftersom villkoren för de statliga bidragen premierade studieförbund som var tillräckligt stora och oberoende sina grundare. Att studieverksamheten lyftes ur grundarorganisationerna innebar en spänning mellan grundarorganisationernas vilja att bibehålla den ideologiska profilen och behovet att uppfylla statens krav för att få bidrag. Lars Arvidson (1985) har visat att bildningsverksamheten var integrerad i arbetarrörelsen och frikyrkorörelsen när de bildade sina studieförbund, detsamma tycks gälla även för andra folkrörelser. Samtidigt innebar bildandet av fristående och gemensamma studieförbund en breddning som tonade ned den egna ideologin, man var tvungen att samsas med andra. Att de organisationer som bildade studieförbunden hade en relation till studieförbundet som vilade på att man delade ofta ideologiska föreställningar om människan och samhället verkar vara klart. Men i dag tycks bilden vara mer komplex eftersom många nya organisationer blivit medlemmar och samverkansorganisationerna har tillkommit som en ny kategori.

Vad grundarorganisationerna ville att studieförbunden skulle åstadkomma är ytterligare en aspekt. Även om behoven var formulerade på olika sätt och olika starkt så återkom fem teman i studieförbundens tillkomsthistoria. De organisationer som grundade studieförbunden ville att förbunden skulle utrusta och stärka de egna ledarkadrenna, detta var tydligt till exempel för arbetarrörelsen, tjänstemannaförbunden och frikyrkorörelsen. Studieförbunden uppfattades för det andra som ett sätt att rekrytera nya medlemmar, till exempel inom frikyrkorörelsen och den politiska högern. Inom frikyrkorörelsen, arbetarrörelsen och bonderörelsen ville man för det tredje genom bildningsverksamhet stärka de egna medlemmarna och de befolkningsgrupper man kämpade för. Studieförbunden skulle för det fjärde vara ett sätt att påverka samhället genom ”reklam” (Medborgarskolan) eller upplysning (NBV). Dessutom var en målsättning att genom studieförbundens bildningsverk-

24 Naturligtvis skulle den viktigaste informationen vara hur stor del av studieförbundens verksamhet som producerades tillsammans med eller via medlems- och samverkansorganisationer. Det skulle visa vilken betydelse de anslutna organisationerna hade för verksamheten. I studieförbundens verksamhetsberättelser redovisas hur många studiecirkel timmar, kulturprogram och annan folkbildningsverksamhet man bedrivit under året. Ofta visar man också hur stor del som görs med medlems- och samverkansorganisationerna, men dessa uppgifter är inte enhetliga, vare sig mellan studieförbunden eller för olika år. Det är därför svårt att göra jämförelser mellan studieförbunden och studera förändringar över tid.

samhet göra kulturen tillgänglig för alla, särskilt för eftersatta grupper i samhället. Dessa fem teman eller uppdrag återkommer i studieförbundens tillkomsthistoria. Sedan dess har ett stort antal nya medlems- och samverkansorganisationer anslutit sig till studieförbunden vilket gör att vi inte vet om dessa teman fortfarande är lika aktuella.

Studieförbunden bildades för att stå i folkrörelsernas tjänst, och de organisationer som bildade dem hade makt över dem då de satt i deras styrelser. Fortfarande är studieförbundens federativa struktur sådan att deras medlemsorganisationer har den formella makten. Samtidigt är studieförbunden i dag stora och professionaliserade organisationer, frågan är om medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna upplever att de kan påverka studieförbunden. Har man ens behov av att påverka studieförbundet via demokratiska institutioner om man ändå får den verksamhet man önskar genom kontakt med studieförbundens tjänstemän? Hur ser samverkansorganisationerna på sina möjligheter att påverka när de inte har tillgång till studieförbundens formella beslutande organ som styrelse och årsmöte? Med dessa funderingar om dagens förhållande mellan studieförbund och de organisationer som ingår i deras organisationskluster lämnar vi denna mer historiskt inriktade delstudie.

4. Delstudie 2: Studieförbundens relation till sina medlems- och samverkansorganisationer

I det här kapitlet beskriver vi hur studieförbunden, genom de 18 företrädare som intervjuats, uppfattar relationerna till de organisationer man samarbetar med. Utöver intervjuerna redovisas här även vissa resultat från den enkätundersökning som genomförts bland medlems- och samverkansorganisationerna. Delstudie 2 belyser den här frågan:

Hur uppfattar studieförbunden relationerna till sina medlems- och samverkansorganisationer?

4.1 Delstudiens fokus och avgränsningar

I intervjuerna behandlas maktrelationer och de påverkansmöjligheter som olika organisationer har gentemot studieförbunden. Vi diskuterar följaktligen hur studieförbunds-företrädare ser på den federativa strukturen där medlemsorganisationerna står i centrum, hur samverkansorganisationerna passar in i denna struktur samt hur relationen till dessa skiljer sig från relationen till medlemmarna.

I intervjuerna behandlas även vissa av studieförbundens externa relationer och verksamheter som inte direkt har med medlems- och samverkansorganisationerna att göra. Här diskuteras till exempel den del av studieförbundens verksamhet som riktar sig direkt till allmänheten, utan att organiseras via någon organisation. Denna så kallade öppna verksamhet kan också påverka relationerna mellan studieförbunden och de organisationer dessa på olika sätt samarbetar med, exempelvis genom att den öppna verksamheten upptar studieförbundens tid och resurser som annars kunnat nyttjas till organisationsinriktad verksamhet. Detta kan leda till legitimitetsproblem eftersom minskad verksamhet i samarbete med medlemsorganisationerna kan försvaga kopplingarna till dessa och innebära en rörelse bort från studieförbun-

dens ursprungliga uppdrag. Samtidigt genererar verksamhet riktad till allmänheten resurser och bidrar på så sätt till att stärka studieförbunden ekonomiskt. Indirekt kan medlemmar och samverkanspartners dra nytta av en sådan positiv ekonomisk utveckling. Det är också rimligt att anta att ökad närvaro på olika marknader påverkar studieförbunden, deras identitet och hur man ser på medlemmarna.

Förhållandet till övriga studieförbund och konkurrensen med dessa och andra aktörer, till exempel privata utbildningsföretag, diskuteras också. Frågan om konkurrens har att göra med hur tydlig ideologisk särprägel studieförbunden har. En tydlig särprägel innebär begränsad konkurrens då inriktningar och profiler skiljer sig åt. För denna studie är detta relevant då den ideologiska särprägel i stor utsträckning antas höra samman med medlemsorganisationerna och deras ideologiska bas.

Lejonparten av resultatredovisningen kommer att handla om medlemsorganisationerna. I intervjuerna fick samverkansorganisationerna begränsat utrymme. Detta antyder att relationerna med dessa organisationer antingen är mindre relevanta för studieförbundens självbild eller att relationerna med de olika organisationstyperna inte skiljer sig åt på ett avgörande sätt.

4.2 Maktförhållanden och påverkansformer

4.2.1 Formellt och informellt inflytande

Medlemsorganisationerna har enligt studieförbundens stadgar tillträde till deras demokratiska strukturer. Detta innebär att de kallas till studieförbundens förbundsstämmor, som är förbundens högsta beslutande organ, och har rätt att utse ombud, lägga fram motioner och på alla sätt delta. I intervjuerna är representanterna för studieförbunden ense om att det är medlemsorganisationerna som har den formella makten i studieförbunden. En representant för Bilda:

Det är medlemsorganisationerna som utgör våra beslutande organ i den formella demokratin. Det är medlemsorganisationerna som utgör våra regionala styrelser, sitter i förbundsstyrelsen och det är de som bestämmer när vi har förbundsstämma. ... Den formella makten ligger helt hos dem.

Företrädare menar alltså att makten över studieförbunden ligger i medlemsorganisationernas händer och några hävdar att grundarorganisationerna intar en speciell position. Detta visas inte minst i följande citat från en ABF-representant:

Sedan 1912 [då ABF grundades] är ABF en extremt medlems- eller faktisk stiftarstyrd organisation. Av tradition har det varit så att det är i praktiken KF, SAP och LO [organisationer som var med och grundade ABF] som har makten i ABF.

Liknande tankegångar uttrycks av representanter för andra studieförbund, exempelvis från Studieförbundet Vuxenskolan:

... våra grundorganisationer har representation också i valberedningen och har ett dominerande inflytande på vilka som nomineras och föreslås, de har också säte och stämma i alla våra beslutande positioner, Och det är klart att det väger ganska tungt vad de säger. Jag tror inte det är realistiskt att tänka sig att man skulle nominera någon som inte har grundorganisationernas stöd.

Även medlemsorganisationernas, främst grundarorganisationernas, representation i förbundsstyrelsen och regionala styrelser påverkar studieförbunden. Det bör också noteras att det finns intervjuer som visar på uppfattningar att den ”verkliga” makten över studieförbundets utveckling, framför allt för den dagliga verksamheten, vilar hos just studieförbundet. Flera medlemsorganisationer poängterar också betydelsen av studieförbundens personal i maktstrukturen. Det finns de som menar att tjänstemän i praktiken styr studieförbundet och att insynen i dessa processer lämnar en del övrigt att önska. Dessa utsagor är enskilda exempel och gäller inte någon majoritet eller stor grupp av medlemsorganisationerna.

Samtidigt betonar studieförbundens representanter att det finns andra vägar att nå inflytande än de som inryms i den formella demokratiska strukturen, stadfästa i organisationernas stadgar. En sådan väg är via mer informella kontakter med förtroendevalda eller anställda. En annan handlar om den vardagliga verksamheten såsom den sker på lokal nivå. Samarbetet i form av gemensamma aktiviteter ses som ett sätt för medlemsorganisationerna att på ett praktiskt plan påverka studieförbundet. Vissa, till exempel representanter för Ibn Rushd och Studiefrämjandet, beskriver detta till och med som en form av mer direkt demokrati, där man i viss mån åsidosätter den formella representativa demokratimodellen. Dessa mer informella och mer verksamhetsinriktade vägar till inflytande kan också vara tillgängliga för samverkansorganisationerna.

4.2.2 Studieförbundens personalrekrytering

Ytterligare en möjlig koppling mellan medlemsorganisationer och studieförbund, som också har bäring på diskussionen om maktförhållanden och påverkansformer, är vilken yrkes- och erfarenhetsmässig bakgrund som studieförbundens personal har. Om det är vanligt att personer som anställs på nyckelpositioner i studieförbunden har en bakgrund i grundarorganisationer och/eller medlemsorganisationer kan detta innebära ytterligare en informell påverkansmöjlighet för medlemsorganisationerna.

Många studieförbundsrepresentanter som intervjuats i den här studien har en bakgrund i någon eller flera av respektive studieförbunds medlemsorganisationer, vanligtvis i någon av studieförbundets stora medlemsorganisationer och ofta grundarorganisationer.²⁵ Det är också vanligt att detta engagemang varit en väg till den position som respondenterna har i dag. Även företrädare som inte har en sådan bakgrund betonar vikten av att dela studieförbundets värdegrund för att kunna fungera väl inom organisationen.

Många företrädare betonar att kompetensfrågan är primär vid rekrytering – har den sökande rätt och tillräcklig *kompetens* för den aktuella tjänsten? Men hur specificeras en sådan kompetens? Flera betonar vikten av att personer i nyckelpositioner inom studieförbundet har, om än inte en bakgrund i någon av studieförbundets medlemsorganisationer, så åtminstone en god kännedom om hur det är att arbeta i en förening eller ideell organisation. Det finns också de som tydligare uttrycker att en bakgrund i någon medlemsorganisation ses som en fördel, även om den bakgrunden inte nödvändigtvis övertrumfar andra delar av den efterfrågade kompetensen. Här framhålls betydelsen av att dela grundläggande värderingar:

... jag tror inte du kan leda ABF om du inte delar arbetarrörelsens värderingar, det tror jag är jättesvårt. Jag tror inte du kan leda Medborgarskolan om du inte i grunden delar en del av Moderata samlingspartiets värderingar – det tror jag inte heller går. Jag tror det skulle vara fruktansvärt svårt att jobba i Sensus utan att ha nåt slags bas ... kanske inte i Svenska kyrkan men i nån slags bas inom det området och jag tror faktiskt inte att det går att leda NBV om man inte delar den antiliberala drogsyn som NBV har, det tror jag inte går. Du kan vara en förbaskat skicklig företagsledare eller ledare överhuvudtaget men jag tror att du måste ha med dig det också [en överensstämmelse med studieförbundets värdegrund]. Men däremot tror jag du kan komma från det privata näringslivet, du kan komma från

25 I denna studie har vi inte på något systematiskt sätt spårat rekryteringsvägarna till de högsta ämbetena inom studieförbunden över tid varför detta enbart kan ses som en beskrivning av dagens situation.

*det politiska livet [till en nyckelposition inom något av studieförbunden].
(SV)*

Att förtroendevalda och anställda delar studieförbundets grundläggande värderingar anses alltså viktigt. Det anses också fördelaktigt med en bakgrund i någon medlemsorganisation. En sådan bakgrund ses också som positivt för studieförbundet som organisation och dess verksamhet med medlemsorganisationerna då anställda genom en sådan koppling besitter nätverk och kontakter in i medlemsorganisationerna som kan underlätta samarbetet med dessa organisationer. Så här säger en företrädare för Sensus:

...medlemsorganisationsverksamhet är nummer ett för oss, det är det viktigaste och det måste vara på plats för att vi ska få legitimitet och förtroende att jobba med medlemsorganisationsverksamheten på det sätt vi vill ... då måste vi ha personer som pratar medlemsorganisationernas språk men också gärna folk som är kända i medlemsorganisationerna och har en direkt koppling och ett förtroende från början. Det går mycket snabbare då att komma igång.

Det är tydligt att den här typen av personkopplingar blir ett sätt att indirekt föra in medlemsorganisationerna och deras perspektiv i studieförbundets dagliga verksamhet.

4.3 Medlemskap, samverkan och identitet

I detta avsnitt analyserar vi hur studieförbunden uppfattar medlemskap och samverkansrelationer. Vi koncentrerar oss på de funktioner som respondenterna tillskriver medlemsorganisationerna och de skillnader som enligt dem finns mellan medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.²⁶

4.3.1 Medlemsorganisationer som studieförbundens kärna

Ett centralt tema som framträdde i intervjuerna var att medlemsorganisationerna och särskilt grundarna utgör studieförbundens kärna då de både underlättar en förståelse

²⁶ I sammanhanget är det viktigt att komma ihåg att begreppet medlemskap är mångtydigt och förståelsen av det beror på vilken kontext man befinner sig i. Medlemskap i svenska studieförbund är med andra ord inte begreppsligt fixerat utan ges empirisk mening och funktion i sin specifika kontext (jfr Hvenmark 2008).

för organisationens historia och bidrar med ideologisk legitimitet. Ursprungligen etablerades studieförbunden för att tillgodose medlemsorganisationernas behov. Så här säger en representant för Ibn Rushd:

En medlemsorganisation det är kraften som kan driva, meningen med att organisationen [Ibn Rushd] finns ... om det inte är någon som behöver de här tjänsterna skulle man inte behöva bilda den här organisationen.

Fortfarande i dag menar de representanter som intervjuats att medlemsorganisationernas behov står i centrum för studieförbundens verksamhet. Studieförbunden bidrar med pedagogisk kompetens, hjälper till med allt från frågor om organisationsutveckling till administration, arrangerar studiecirklar, ordnar lokaler, kontrakterar lärare, etc. Just den praktiska hjälpen, särskilt möjligheterna att ordna lokaler och erbjuda administrativt stöd, är något som poängteras som viktiga fördelar med medlemskap i eller samverkan med ett studieförbund av ett flertal av medlems- och samverkansorganisationerna. Även möjligheten till mer direkta ekonomiska bidrag beskrivs som ett viktigt skäl till samarbete.

Representanter för studieförbunden uppfattar också att medlemsorganisationerna, särskilt grundarorganisationerna, ger dem ideologisk legitimitet i statens och myndigheternas ögon, men också i förhållande till kommuner och andra aktörer, inom och utanför det civila samhället. Detta gäller också i förhållande till potentiella medlems- eller samverkansorganisationer. En representant för Ibn Rushd talar om grundarorganisationerna:

De ger oss legitimitet. Vi har haft, bland våra lokala medlemsorganisationer, många som fortsatt samarbeta med ABF eller NBV eller Sensus i stället för Ibn Rushd och då har de nationella medlemsorganisationerna gett oss legitimitet genom att säga att "vi har valt nationellt att samarbeta med Ibn Rushd och vi uppmanar er att göra det också".

Studieförbundens federativa struktur förs också fram som något som skiljer dessa från privata utbildningsföretag. En respondent menar att ett förtunnande av relationerna till medlemsorganisationerna skulle kunna driva studieförbunden i riktning mot att bli ett sådant företag (vi återkommer också till eventuella möten med sådana aktörer i senare avsnitt).

... det är ju medlemsorganisationerna som ger oss ... alltså anledningen till att vi är ett studieförbund, vi måste ju också ha medlemsorganisationer för att man skall kunna få detta statliga anslag. För hade vi inte haft det

då hade vi varit ett utbildningsföretag ... det är medlemsorganisationerna [som ger legitimitet].

Intressant att notera är att i uttalandet ovan, från en företrädare för Medborgarskolan, kopplas den federativa strukturen till krav från staten. Detta är också något som kommer fram i samtal med representanter för Ibn Rushd, och som dessutom uppmärksammades i utvärderingen av Ibn Rushds kvalificeringsperiod på vägen mot att bli ett självständigt statsbidragsberättigat studieförbund. Där pekas på att Folkbildningsrådet kräver att det nya studieförbundet ska ha medlemsorganisationer (Eriksson & Lundberg 2008: 17).

Intervjupersonerna framhåller att det i första hand är kopplingen mellan studieförbund och folkrörelser som gör studieförbunden unika som utbildningsanordnare. Rörelseanknytningen ger legitimitet och har bäring på studieförbundens identitet:

Vi vill vara en del av arbetarrörelsen, vår verksamhet skall bidra till att utjämna skillnader mellan människor och vi har socialistiska ambitioner med det vi gör.

Som tidigare visats finns historiska skäl till varför nästan samtliga svenska statsbidragsberättigade studieförbund har utformats som federationer. Men även Ibn Rushd, det senast tillkomna studieförbundet, har valt en federativ organisationsstruktur. Representanter från Ibn Rushd menar att detta åtminstone delvis beror på att man ville välja en organisationsform som var bekant både för allmänheten och för övriga aktörer man möter. Man hänvisar till svensk folkbildningstradition:

Vi har bedrivit folkbildning [innan Ibn Rushd bildades som ett eget, självständigt studieförbund], inom våra organisationer. Men på ett annat sätt. Så att gå ifrån det här steget till att man bildar ett studieförbund, denna typiska organisationsform... Det blir lite konstigt om man befinner sig i en miljö, om man organiserar sig på ett annat sätt, som är främmande. Det blir svårt för omgivningen att förstå. Så det är ett skäl, att det blir lättare för oss och för omgivningen att förstå och kommunicera med varandra. Form och struktur skall vara densamma som omgivningen.

Inte minst den avslutande meningen i ovanstående citat innebär en tydlig koppling till de så kallade isomorfa processer som presenterades i kapitel 2. Respondenten hänvisar till den existerande strukturen inom det organisatoriska fältet för att förklara varför organisationen valt en viss form och struktur. Man har med andra ord imiterat de organisationer som framgångsrikt etablerat sig tidigare. Samtidigt kan det också ha funnits andra mer pragmatiska orsaker till Ibn Rushds val av organi-

sationsform. En representant menar att den federativa strukturen blivit så självklar för ett studieförbund i Sverige att man inte kunnat bli ett självständigt studieförbund utan att bygga organisationen på detta vis. Med andra ord har man upplevt att det finns institutionella krav på organisationens struktur, något som också speglats i citat och diskussion ovan.

4.3.2 Medlemsorganisation eller samverkansorganisation?

Både medlemsorganisationer och samverkansorganisationer nämner vikten av att få praktisk hjälp från studieförbunden. Samtidigt finns det skillnader mellan dessa organisationer, bland annat gällande vilka formella möjligheter de har att påverka studieförbundet, dess inriktning och verksamhet.

Vad är det då som påverkar huruvida en organisation blir medlems- eller samverkansorganisation? I detta avsnitt beskriver vi hur studieförbundens företrädare uppfattar skillnaderna mellan att vara medlemsorganisation respektive samverkansorganisation, intervjuerna får spegla de formella kraven för medlemskap.

Enligt intervjupersonerna handlar den primära skillnaden mellan medlemsorganisationer och samverkansorganisationer om formella påverkansmöjligheter. Som noterats redan i kapitel 2 har medlemsorganisationerna den formella demokratiska makten i studieförbunden, vilket också framgår av studieförbundens stadgar. Samverkansorganisationerna har en annan ställning. Förutom inom SV nämns de till exempel inte ens i studieförbundens stadgar.

Flera respondenter menar att medlemsorganisationernas större rättigheter också medför att man från studieförbundens sida har större förväntningar på dessa än på samverkansorganisationerna:

...förväntan är att de [medlemsorganisationerna] är med och bidrar till organisationens ideologiska och verksamhetsmässiga utveckling genom att delta på årsmöten, genom att nominera folk till våra styrelser. (Sensus)

När det gäller vilka krav som ställs på organisationer för att de ska tas upp i medlemskadern finns stora likheter mellan studieförbunden. De organisationer som önskar medlemskap ska dels ha en demokratisk uppbyggnad, dels måste de ställa upp på studieförbundens stadgar och idéprogram och därmed visa att man delar grundläggande värderingar. Det rör sig då om värderingar som följer av de olika inriktningar, värdegrunder och ideologier som är grunden för respektive studieförbund – exempelvis handlar det för ABF om värderingar som ligger nära arbetarrörelsen, för Ibn Rushd om en koppling till islam. Ibn Rushds företrädare påpekar dock att

en vidgning av medlemskader kan innebära att det inte nödvändigtvis handlar om religiösa muslimska organisationer utan också om mer sekulära organisationer och organisationer som åtminstone inte motsätter sig studieförbundets grundläggande värderingar. Detta kan ses som ett sätt att vidga gruppen av ”naturliga medlemmar” (se kapitel 2). I NBV ska organisationer som önskar medlemskap vara nyktra, något som lett till diskussioner då gränsen för vad som räknas som nykterhet inte är självklar. Praktiskt kan dessa krav exempelvis handla om att en organisations stadgar ska stämma överens med studieförbundets inriktning och grundläggande värderingar och att organisationen formellt ska acceptera studieförbundets stadgar och idéprogram.

Även andra krav ställs. Till exempel ska man för att bli nationellt ansluten medlemsorganisation i ABF definieras som en rikstäckande organisation. Även andra studieförbund har krav på den potentiella medlemmens utbredning i landet, men kraven på utbredning varierar. Vissa säger sig inte ha den typen av krav alls. Det handlar också om att organisationen ska bedriva en verksamhet där man har nytta av ett nära samarbete med ett studieförbund. Slutligen kräver vissa studieförbund även att det finns lokala samarbeten mellan organisationen och studieförbundet innan medlemskap blir aktuellt.

Kravet på rikstäckning menar studieförbunds företrädare är något som lett till att flera organisationer blivit samverkansorganisationer i stället för medlemmar. Det är det alternativ som återstår om man inte uppfyller de geografiska kraven. Statusen som samverkansorganisation menar respondenter från flera studieförbund kan vara ett steg på vägen mot fullt medlemskap. Med andra ord är man först samverkansorganisation för att så småningom bli medlem. Det kan bero på att stadgar och dylikt först inte anses godtagbara men kan också ha att göra med kravet om rikstäckning:

...det är många små organisationer som finns fläckvis och som skulle vilja vara medlemmar men där säger vi att starta i stället ett lokalt samarbete, skriv avtal eller börja samarbeta – växer ni som organisation kan det bli aktuellt med medlemskap. (Sensus)

Även om de strukturella förutsättningarna är uppfyllda kan en organisation ändå välja samverkan i stället för medlemskap. Enligt dem som intervjuats kan samverkansformen vara ett sätt att ”prova på”, se vad organisationen får ut av samarbetet med studieförbundet, hur väl samarbetet fungerar, etc. Ett annat skäl är att alla organisationer inte vill knyta sig i sådan grad som ett formellt medlemskap innebär till ett studieförbund som har kopplingar till politiska partier, trossamfund eller en speciell ideologi. Man vill kunna hävda den egna organisationens oberoende, ett skäl som också lyfts fram av några samverkansorganisationer i samband med enkätundersökningen.

Ytterligare en skillnad mellan medlems- och samverkansorganisationer är att samarbetet med medlemmarna i allmänhet beskrivs som närmare och mer långsiktigt, där studieförbund och medlem aktivt och gemensamt arbetar för respektive organisations utveckling. Med samverkansorganisationer menar respondenterna att det kan bli ett givande samarbete men inte det ”systematiska folkbildningsarbete” som sker med medlemsorganisationerna. Samarbetet med samverkansorganisationerna menar man sker ”på lösare grund”. En företrädare för SV uttrycker detta på följande vis:

Medlemsorganisationer har vi därför att det kan finnas ett gemensamt intresse hos den organisationen och hos oss att samarbeta på ett tajtare sätt. I andra sammanhang blir det gärna ett köp-sälj-förhållande ... ”det här har vi, vilket av det vill ni använda?”. Men när det gäller medlemsorganisationer samverkar vi närmare. Då diskuterar vi vad gör den här organisationen, vad behöver just de? På vilket sätt kan vi vara en partner? Vad finns det för något annat som de behöver som vi inte kan göra? Det blir ett närmare samarbete. Det blir mer en utvecklingsprocess.

Samtidigt skiljer sig samarbetet åt mellan olika medlemsorganisationer. Behovet av bildningsinsatser kan förstås variera bland medlemsorganisationerna och mängden gemensamma insatser varierar också. Minskat samarbete är också något som kan få studieförbunden att ifrågasätta om det är rimligt att en organisation fortfarande ska vara medlem.

4.3.3. Ideologisk bas som tillgång och hinder

Medlemmar, ideologi och legitimitet

I intervjuer med företrädare för bland annat ABF beskrivs hur medlemsorganisationerna passar ihop med det syfte och uppdrag som studieförbundet har. Det poängteras att medlemsorganisationerna representerar grupper som traditionellt tillhört de mindre bemedlade eller potentiellt marginaliserade grupperna i samhället. Att arbeta för dessa grupper är en central del i ABF:s uppdrag:

Vi har medlemsorganisationer för att vi [via dem] når människor som vi inte hade nått med ”öppna torget” [”öppna torget” avser verksamhet som riktar sig direkt till allmänheten och inte till olika medlemsorganisationer]... Medlemsorganisationerna ger ABF vår målgrupp: de som fått minst.

Företrädare för studieförbunden beskriver också en del av sitt uppdrag som att stärka det svenska organisationslivet och det civila samhället. Den federativa strukturen samt relationerna och stödet till medlemmarna är för detta viktiga redskap. En representant för Medborgarskolan:

För mig är det en demokratifråga. Om vi skulle isolera oss och bara vara anställda, som utbildningsföretag, då har vi inte den knytningen till civilsamhället.

Inte minst grundarorganisationerna uppfattas ofta som centrala för studieförbundens legitimitet. Deras legitimerande betydelse markeras av en representant för ABF:

Jag är naturligtvis glad att våra stiftarorganisationer, medlemsorganisationer – SAP, sätter in sin biträdande partisekreterare i vår styrelse: jättebra, det ger legitimitet. Det ger oss möjlighet att agera med styrka, kanonviktigt.

Liknande uttalanden hörs också i samtal med andra studieförbund. För både Ibn Rushd, det nyaste studieförbundet, och för ABF, det äldsta studieförbundet, beskrivs grundarorganisationerna som en källa till legitimitet. Företrädare menar att de ideologiska kopplingarna är en starkt bidragande orsak till att organisationer väljer att bli medlemmar i studieförbund som ABF. Relationerna mellan förbund och organisationer beskrivs alltså i värderationella termer:

... vi har ett idéprogram, vi står för en idé, vi står för en ideologi, vi står för ett sätt att jobba, vi står för nånting och det är därför man är medlem hos oss. (ABF)

Även i medlemsorganisationernas svar på enkäten betonas vikten av en gemensam värdegrund eller en värdegemenskap för valet att engagera sig i ett specifikt studieförbund. Det finns ett antal organisationer som också ser sig som delar av samma rörelse som studieförbundet.

I sammanhanget kan nämnas att flera medlemsorganisationer, till exempel vissa ungdomsförbund, uppger sig ha blivit medlemmar eller "halkat in" i studieförbundet eftersom deras "moderorganisationer" varit grundarorganisationer eller medlemsorganisationer. Det finns också en grupp organisationer som inte riktigt kan förklara sitt medlemskap. Dessa hänvisar till att samarbetet pågått under många år, man är med "av gammal vana". Intressant att notera är också att det finns några organisationer som i enkäten uppger att de inte varit medvetna om att de är medlem-

mar i eller samverkansorganisationer med något studieförbund samt en organisation som uppger sig vara medlem men enligt studieförbundet har status av samverkansorganisation.

Ideologi som utestänger

Den ideologiska koppling som medlemsorganisationerna och grundarorganisationerna representerar kan även vara ett problem för studieförbunden, bland annat genom att det kan bli svårt att attrahera nya medlemsorganisationer. Det kan också avskräcka folk från att delta i studiecirklar. Detta diskuteras av en representant för Medborgarskolan:

... om du har en politisk organisation som medlem, vilket vi har, missuppfattas det många gånger av kunder norr om Dalälven. Då säger man ofta, "ni är ju moderater".

Även när det gäller ABF pekar respondenter på att det kan finnas en motsättning i att studieförbundet vill vara nära kopplat till arbetarrörelsen och ha en politisk identitet, medan ett flertal medlemsorganisationer vill förbli politiskt obundna. Detta kan göra medlemskap i ABF problematiskt.

En representant för Sensus talar också om den ideologiska länken till grundarorganisationerna som ett möjligt problem. Då Sensus har sitt ideologiska ursprung i Svenska kyrkan menar man att det finns en risk att organisationen uppfattas som ett studieförbund enbart för troende. För att undvika en sådan uppfattning vill Sensus exempelvis inte använda sig av lokaler som tillhör den lokala församlingen för att genomföra sin öppna verksamhet. Namnbytet från SKS (Sveriges kyrkliga studieförbund) till Sensus hade också att göra med att man inte ville uppfattas som en del av Svenska kyrkan utan som ett studieförbund som är öppet för olika livsåskådningar. Representanten jämför Sensus med andra studieförbund och menar att Sensus:

... ligger ett steg ytterligare bort från medlemsorganisationerna [jämfört med till exempel NBV och ABF]. Vi definierar oss inte som en del av Svenska kyrkan eller katolska kyrkan utan vi står utanför medlemsorganisationssfären.

Att inte vara kopplad till en kyrka eller ett politiskt parti med en viss ideologi eftersom detta kan hindra människor och organisationer från att vilja samarbeta med studieförbundet har blivit en del av Studieförbundets strategi. En av deras representanter säger att det är en styrka att inte vara kopplad till något parti, fackförening eller kyrka. Detta innebär dock inte att Studieförbundet ska uppfattas som apolitiskt eller som en organisation utan ideologi. Öppenheten gentemot olika ideologier

kan sägas utgöra en slags ideologi i sig själv. Därigenom möjliggörs debatter och diskussioner, studieförbundet blir en arena där olika ideologier, trosuppfattningar, etc. kan mötas. Att Studieförbundet är mer fristående från folkrörelser, politiska ideologier och trosinriktningar bekräftas också av flera medlemsorganisationer som pekar på vikten av detta i valet av samarbetspartner.

Studieförbunden som självständiga aktörer

Ovan nämndes betydelsen av en folkrörelseanknytning för ett flertal studieförbunds identitet och legitimitet. Dock kan även denna syn nyanseras, frågan är hur nära kopplingen mellan studieförbund och folkrörelse ska vara. Ett alltför nära förhållande kan enligt vissa respondenter hindra studieförbundet från att fungera som en egen aktör, oberoende av medlemsorganisationerna. I stället riskerar man att i alltför hög grad fungera som enbart en serviceorganisation till medlemmarna.²⁷

Ett flertal respondenter betonar just vikten av att studieförbundet ska vara en självständig aktör som inte går i medlemsorganisationernas ledband, trots uppdraget att bistå deras bildningsarbete. Man ser som en del av sitt uppdrag att också utmana medlemmarna. Vissa menar att som oberoende aktörer kan studieförbunden bedriva ett eget opinionsbildningsarbete, där de kan driva andra frågor än medlemsorganisationernas och fungera som en mötesplats för medlemsorganisationer med olika syn och inriktningar. I flera intervjuer betonas att studieförbunden behöver ha en egen identitet.

4.3.4 Kalkylrationella relationer

Flera av både studieförbundens och medlemsorganisationernas representanter menar att en viktig anledning till medlemskap är den kompetens studieförbunden har och de tjänster de kan erbjuda sina medlemmar. Också samverkansorganisationerna beskriver studieförbunden som en resurs som kan leverera tjänster och kompetenser som organisationen själv inte har. Sådana åsikter indikerar en annan och mer kalkylrationell förståelse av samarbetet med de organisationskluster som omger studieförbunden än de ideologiska kopplingar och legitimitetssträvanden som diskuterats ovan. Så här säger en företrädare för ABF:

... alla [från någon/några medlemsorganisationer] sade sedan till slut att ABF ger sådan bra ... service. Alltså de kan svara upp så bra för vårt behov av folkbildning att även om vi inte till hundra procent ställer upp på

27 För exempelvis Folkuniversitetet är det också så att frånvaron av en folkrörelsekoppling är en viktig del av organisationens identitet enligt en representant för detta studieförbund. Det är i stället kopplingen till akademien som är av betydelse för Folkuniversitetet.

det som står i ABF:s idéprogram så lever vi med den motsättningen. Även om vi aldrig kommer att kunna säga att vi är en del av arbetarrörelsen ... vi vill inte vara en del av arbetarrörelsen, men vi förstår det att ni vill det och vi kan acceptera det.

Detta betyder inte att respondenten menar att organisationer som tar avstånd från ABF:s idéprogram bereds plats som medlemmar, men att det finns en medvetenhet om att alla inte blir medlemmar på grund av en delad folkrörelseidentitet.

I sammanhanget framhåller en respondent också den ömsesidiga vinsten av samarbetet mellan studieförbund och medlemsorganisationer:

... jag vet vilken styrka vi har men jag vet också vilken styrka medlemsorganisationerna har ... – vi kan inte alla deras frågor men de kan skjuta in de perspektiven i vår folkbildning och vi kan skjuta in folkbildning och sättet att se på kunskap och utbildning och bildning i deras organisation och det är det här giftermålet som gör att vi får bra verksamhet och där vi kan göra verksamhetsutveckling. De klarar inte av att göra det själva, vi klarar inte av att göra det själv men tillsammans klarar vi att göra det bättre ... Det handlar inte om att vi säljer nån utbildning till dem utan det handlar om att tillsammans kan vi stärka och lära varandra och använda oss av varandras olika kompetenser. (ABF)

Den ömsesidiga nyttan kan handla om mer eller mindre marknadsmässiga relationer. Så här säger en företrädare för Sensus:

... vi vill vara deras [medlemsorganisationernas] förstahandsalternativ när det gäller att köpa utbildningar av olika slag. Inte inom alla områden men vi har haft ett väldigt brett spektrum från språk och data och projektledning och marknadsekonomer och allting. Nu försöker vi kanske fokusera lite mer på ett mindre antal områden. Det är ju inte så att alla våra medlemsorganisationer har strukturen eller resurserna så att man köper utbildningar överhuvudtaget men ...

Ovanstående exempel visar på kalkylrationella relationer mellan studieförbunden och deras medlemsorganisationer. Detta är i sig inget helt nytt fenomen. Redan själva *grundandet* av många studieförbund baserades på ekonomiska kalkyler. Visserligen skapades många av dem för att möta de bildningsbehov som fanns inom folkrörelsernas organisationer, men att de blev självständiga organisatoriska enheter hörde även samman med möjligheterna att få statsbidrag. Ekonomiska hänsyn

kan också vara en delförklaring till varför olika organisationer sökte medlemskap i studieförbunden. En respondent från ABF:

... från början var det ett sätt för dem som började att komma åt statsbidragen i stöd till folkbildning. Det var väl drivkraften för samtliga att söka sig till ett studieförbund som stämmer någorlunda med det man vill.

Även om bilden inte är helt klar uttrycks ofta att medlemsorganisationerna, och framför allt grundarorganisationerna, är betydelsefulla för studieförbundens identitet och koppling till svenska folkrörelser. De utgör en väg till både legitimitet och resurser. På ett pragmatiskt plan genererar verksamheten tillsammans med en medlemsorganisation deltagartimmar som studieförbundet får statsbidrag för. För kanske framför allt Folkuniversitetet som inte har medlemsorganisationer kan detta av naturliga skäl vara ett problem. Företrädare för Folkuniversitetet menar att ett system som belönar kvantitet i form av mängden inrapporterade deltagartimmar gynnar de studieförbund som har många medlemsorganisationer då de kan rapportera in organisationernas studiecirkeltimmar och dra fördel av statsbidraget. Detta gör att man inom Folkuniversitetet kan diskutera om det är nödvändigt även för dem att vända sig till organisationer för att söka samarbete. Men enligt en representant för Folkuniversitetet skulle detta inte innebära en ökad rörelseanknytning, utan tvärtom ett ökat kundberoende, som i sin tur kan hota Folkuniversitetets identitet.

4.4 Konkurrens och studieförbundens olika verksamheter

I detta avsnitt behandlar vi ett antal externa faktorer som påverkar relationerna mellan studieförbunden och de organisationer som samarbetar med dem. Här kommer andra typer av verksamhet än den organisationsinriktade att diskuteras och hur dessa påverkar relationerna mellan studieförbunden och medlemsorganisationerna. Vi beskriver konkurrensen med både övriga studieförbund och andra aktörer. Graden av konkurrens med andra studieförbund kan ses som ett tecken på i vilken mån studieförbunden upprätthåller en ideologisk särprägel. Om studieförbunden har blivit mer lika varandra och därmed i ökad utsträckning konkurrenter på en och samma "folkbildningsmarknad" kan det vara ett tecken på att den specifika särprägel grundad i medlemsorganisationerna inte är lika tydlig. Frågan om konkurrens har också att göra med huruvida studieförbunden tävlar om medlemsorganisationerna. Verksamhet med olika organisationer kan generera resurser. Det innebär att en med-

lemsorganisation, liksom enskilda deltagare, är en potentiell kund. Det skulle kunna leda till att studieförbunden också konkurrerar om potentiella medlemmar. Å andra sidan kan aspekter som ideologisk närhet och betydelsen av specifika medlemsorganisationer för studieförbundens identitet tala för att en sådan konkurrenssituation uteblir. Hur uppfattar då de intervjuade representanterna denna dynamik?

Till diskussionerna om tävlan och konkurrens hör också framväxten av andra utbildningsaktörer, som exempelvis privata utbildningsbolag. I vilken mån som studieförbunden möter dessa aktörer i en konkurrenssituation utgör också en del av diskussionen kring förbundens ideologiska särprägel. Ökat marknadstänkande kan leda till en distansering från den ideologi som studieförbunden har sin grund i och som också utgör kittet som knyter många av medlemmarna till studieförbundet.

4.4.1 Organisationsinriktad kontra ”öppen” verksamhet

En hel del verksamhet inom studieförbunden genomförs tillsammans med eller riktar sig till medlemsorganisationerna. Vilken omfattning som denna verksamhetsdel har varierar mellan studieförbunden. Den exakta fördelningen är svår att bedöma på grund av ofullständig rapportering, men gemensamt för studieförbunden är emellertid att man även har verksamhet som inte primärt riktar sig mot andra ideella organisationer utan till den svenska allmänheten, alltså direkt till enskilda individer. Denna verksamhet benämns ”öppna torget”, ”öppen verksamhet”, ”allmän verksamhet”, osv. Studieförbunden är också inblandade i andra verksamheter, bland annat uppdragsutbildningar. Den här typen av aktiviteter kan ha betydelse för relationerna mellan studieförbund och de organisationer som finns i deras omedelbara närhet. Det är också i första hand från det perspektivet som vi diskuterar den ”öppna verksamheten” .

Omfattningen av de aktiviteter som inte tillhör den organisationsinriktade verksamheten varierar avsevärt mellan studieförbunden. För Folkuniversitetet är detta mer eller mindre den enda typen av verksamhet. Detta följer av att FU har en organisationsstruktur som skiljer sig från övriga studieförbund. Också Medborgarskolan bedriver mycket öppen verksamhet, det är en verksamhet som enligt företrädare för Medborgarskolan är prioriterad. Men det är som sagt en mer eller mindre väsentlig del för samtliga studieförbund.

Den öppna verksamheten anses samtidigt kunna leda till vissa problem för studieförbunden, inte minst i relation till medlemsorganisationerna.

Våra medlemmar tycker nog att vi organiserar för mycket på öppna torget och för lite för medlemsorganisationerna. Där finns en spänning: ska man producera en timme är det mycket lättare att organisera den på öppna

torget än att organisera den via medlemsorganisationerna – det fordrar tre gånger mer arbetsinsats än den vi organiserar själva. (ABF)

Denna respondent menar att verksamhet som riktar sig direkt till medborgarna i stället för till medlemsorganisationerna är mer kostnadseffektiv. För lokala studieförbundsavdelningar kan det därför vara lockande att lägga mycket energi på den öppna verksamheten. Andra respondenter menar att den öppna verksamheten också kan stärka medlemsorganisationerna och därmed även främja den medlemsanknutna delen av studieförbundens uppdrag:

...när du har ett öppet utbud som fokuserar i livsfrågor, mångfald, globala frågor är vår tanke att sänka tröskeln in till medlemsorganisationernas viktigaste frågor. Det är den strategi som vi har valt, det är därför som vi har den profileringen i vårt öppna utbud. Så vi vill inte skilja åt det att vi jobbar med en sak med våra medlemsorganisationer och så har vi ett öppet utbud där vi sysslar med data och språk, utan vi försöker att hålla ihop det där så att det blir ett utbud som kan öppna dörrar in mot medlemsorganisationernas frågor, men som också är intressanta för medlemsorganisationernas medlemmar.

Citatet ovan, som kommer från en intervju med en företrädare för Sensus, visar på hur den öppna verksamheten kan fungera som ett sätt att sälja in medlemsorganisationerna och deras kärnvärden till en bredare allmänhet.

Den öppna verksamheten kan också vara ett sätt att marknadsföra studieförbunden och nå andra deltagare än de som redan är engagerade i medlemsorganisationerna. Den öppna verksamheten blir på så sätt ett komplement till aktiviteterna med medlemsorganisationerna. Den här verksamheten kan även generera resurser som studieförbunden kan använda i sitt arbete med medlemmarna. I samband med detta diskuteras också kopplingen till de svenska folkrörelserna och tillsammans sätts dessa relationer i kontakt med marknadsorientering och professionaliserings-tänkande. Så uttrycker en företrädare för Sensus det:

Man kan säga att många större organisationer i vår dignitet strävar efter en professionalisering, som gör att man mer liknar företag, både i sitt sätt att organisera sig och i sitt sätt att uttrycka sig men däri uppstår ett främlingskap med Folkrörelsesverige, alla önskar inte den utvecklingen. Vissa tycker att det är bra men de flesta gör det inte. Fördelen med den här kopplingen vi har, det är att det eventuella överskott och vinst som uppstår ska återinvesteras i det som skapar nytta för medlemsorganisationerna och deras medlemmar och att vi som syfte inte har att skapa en

vinst utan att skapa ett värde för de människor som är medlemmar i de här organisationerna. Samtidigt kan det vara vissa företag som uttrycker sig på ett likartat sätt ...företag blir mer värderingsorienterade och ideella organisationer blir mer företagsliknande och börjar tala om vinst i stället för mervärde och överskott.

Vi har tidigare berört att inträdet av mer marknads- och företagstillvända begrepp inte nödvändigtvis bara är språkliga uttryck utan även kan förändra den logik som styr det civila samhället och de ideella organisationerna. Citatet ovan visar just på de gråzoner som finns mellan olika samhällsliga sektorer.

4.4.2 Studieförbundens inbördes förhållande

I intervjuerna beskriver respondenterna övriga studieförbund som både konkurrenter och samarbetspartner. Konkurrenssituationen uppstår främst på den lokala nivån där det mesta av den praktiska verksamheten bedrivs. Det ska också sägas att vi här håller oss till den verksamhet som bedrivs direkt gentemot allmänheten. Den organisationsinriktade verksamheten återkommer vi till i nästa avsnitt.

Inom den öppna verksamheten menar många att det förekommer konkurrens mellan studieförbunden. Dock hävdar en respondent att det egentligen inte är frågan om konkurrens eftersom studieförbunden är ”nischade” i sådan utsträckning att det inte uppstår en verklig tävlan om deltagare och verksamhet. Studieförbundens olika profilering har gjort att man snarare anses komplettera varandra än konkurrera. Den konkurrens som de flesta dock identifierar uppstår när flera studieförbund bedriver likartad verksamhet på samma ort. Exempelvis är det vanligt att flera studieförbund samtidigt erbjuder kurser i språk, hantverk av olika slag och inte minst musik och estetiska ämnen. Sådana likheter och att man befinner sig inom samma geografiska områden leder till en konkurrens om deltagare.

Även om det förekommer konkurrens på en lokal nivå betonar många respondenter också att studieförbunden samarbetar med varandra, inte minst genom medlemskapet i *Folkbildningsförbundet*, som är studieförbundens gemensamma intresseorganisation. Det påpekas att man blir starkare genom att samarbeta och visa en enad front i olika frågor. Även om konflikter uppstår så beskriver många samarbetet mellan studieförbunden emellan som gott i dag. Studieförbundens inbördes förhållande har flera dimensioner och det anses därför viktigt att

... vara tydlig med när det handlar om att vi slåss om samma kaka och när det handlar om att vi kanske ska företräda mot någon utanför oss och då [i det senare fallet] är det en fördel om vi samarbetar. (ABF)

Vissa respondenter menar också att samarbetet mellan studieförbunden har ökat. En del menar att detta delvis beror på de nya aktörer, exempelvis privata utbildningsföretag, som trätt in på arenan:

Vårt förhållande [studieförbunden emellan] är väldigt gott i dag och har blivit så allteftersom nya aktörer har kommit in och skapat ett slags yttre hot som då tvingat studieförbunden att samarbeta mer... vi ser oss själva som närmare varandra och måste så göra för att få genomslagskraft mot de andra aktörerna ... Trycket utifrån, hot utifrån, leder alltid till en ökad sammanhållning. (FU)

Studieförbunden sluter sig samman när nya konkurrenter dyker upp och nedprioriterar eventuella konflikter inom "studieförbunds familjen" för att svara upp mot nya utmaningar. Att man "sluter leden" diskuteras också för förhållandet gentemot stat, kommun och så vidare där samarbetande studieförbund anses vara starkare än enskilda förbund som agerar separat.

4.4.3 Konkurrens om medlemsorganisationer?

"Kartellbildning", konkurrens och lokala samarbeten

I vilken mån är det då möjligt att tala om en konkurrens om medlemsorganisationer mellan studieförbunden och i vilken mån bidrar ideologiska eller andra skäl till att en sådan konkurrens inte uppstår?

Det är uppenbart känsligt om ett studieförbund engagerar sig i samarbete med en medlemsorganisation som hör till ett annat studieförbund. Många menar att det är någonting som man helt enkelt inte gör. Å andra sidan är i stort sett alla respondenter ense om att sådant i realiteten inträffar på den lokala nivån. Hur problematiskt detta uppfattas vara skiljer sig mellan representanter för olika studieförbund. Vissa menar att "olyckor händer" men bör undvikas, medan andra menar att det är långt ifrån givet att denna typ av konkurrens bör begränsas och att konkurrensen studieförbunden emellan borde vara friare. Många är ense om att det kan finnas pragmatiska skäl som talar för samarbete utanför gängse, centralt och nationellt ingångna medlemskap och samverkansavtal. Samtliga studieförbund är inte närvarande i alla svenska kommuner eller på alla orter i landet, vilket innebär att på vissa platser vänder sig lokala organisationer helt enkelt till det studieförbund som finns på orten. Samarbete med flera studieförbund, eller åtminstone en öppenhet för det, kan då vara en praktisk nödvändighet. Så här säger en representant från ABF:

Vi har delat upp den [marknaden] gentemot våra medlemsorganisationer. Vi går inte in och jobbar mot medlemsorganisationer i andra studieförbund – om det inte är så att det studieförbundet inte finns på orten. Men då gör vi så att vi pratar med varandra. Men i övrigt är det så att vi går inte in utan man får välja vilket studieförbund man vill jobba gentemot.

Att den del av verksamheten som är riktad till studieförbundens medlemsorganisationer är en uppdelad marknad framstår som tydligt i samtalen med de flesta företrädare och beskrivs som en form av ”sanktionerad kartellbildning”.

I sammanhanget kan nämnas att det skett en förändring av studieförbundens lokala närvaro under de senaste decennierna (även om utvecklingen kan ses i ett än längre perspektiv). Antalet lokalavdelningar har minskat, en form av centralisering har ägt rum, vilket bör ha öppnat för mer frekventa situationer av lokal konkurrens som också involverar medlemsorganisationer. Exempelvis hade ABF i början av 1950-talet sitt högsta antal avdelningar runt om i landet med 964 stycken. Sedan dess har många slagits samman eller lagts ned. I början av 1990-talet var antalet lokala ABF-avdelningar 156, 2003 fanns det 120 avdelningar, 2005 var antalet 98 och 2008 hade ABF 85 lokalavdelningar. Inom till exempel NBV och flera andra studieförbund har utvecklingen gått i samma riktning. Andra liknande processer har ägt rum inom till exempel Bilda och Medborgarskolan som strukit ett led i den tidigare tredelade organisationen (central, regional/distrikt och lokal nivå). För Bilda, dåvarande Frikyrkliga studieförbundet, skedde en omorganisation i början av 1990-talet. Sedan dess består studieförbundet av en riksorganisation och arton avdelningar. Inom Medborgarskolan avskaffades i början av 2000-talet distriktsnivån, samtidigt som avdelningarna (den lokala nivån) ersattes med elva regioner.²⁸

En företrädare för Sensus menar att denna utveckling mycket väl kan vara en trend som kommer att fortsätta och som innebär att det blir allt färre juridiska personer inom studieförbunden (regioner och distrikt är normalt sett egna juridiska personer). Centraliseringen beskrivs som framtvungad av ökade krav på ekonomisk effektivitet och många juridiska personer inom organisationen ses som en stor kostnad.

Statiska och dynamiska förhållanden

Det finns företrädare för studieförbunden som ser konkurrens, också om medlemsorganisationer, som något positivt. Detta kan demonstreras med följande uttalande från en representant för Medborgarskolan:

28 Uppgifterna i detta stycke har hämtats från studieförbundens verksamhetsberättelser.

...nån medlemsorganisation i ett annat studieförbund säger att "ni har bättre kurser än vår huvudorganisation eller vårt studieförbund har, kan vi få komma till er?" Varsågod och kom till oss. Och så tycker jag att det måste vara. Men då blir det en konflikt mellan en medlemsorganisation, lokalstyrelse och medlemsorganisationens huvudstyrelse och så blir det mellan huvudstyrelserna i de här två studieförbunden ... och det tycker jag inte om – det tycker inte vi i Medborgarskolan om, det är en officiell hållning ... [men] vi ska inte heller gå ut och ragga [på andra studieförbunds medlemsorganisationer].

Konkurrens om medlemsorganisationer är en komplicerad fråga, men vad alla intervjupersoner är ense om är att om ett studieförbund aktivt skulle försöka överta ett annat studieförbunds medlemsorganisation, eller den verksamhet som ett studieförbund har tillsammans med medlemmen, skulle detta leda till allvarliga konflikter. Dock ser vissa företrädare problem med detta förhållningssätt och vill öppna för ökad konkurrens:

Det är en outtalad regel [att man inte arbetar mot något annat studieförbunds medlemsorganisationer]. Men samtidigt är det komplext för man kan ju inte låsa upp Folk rörelsesverige som det var indelat 1900 – det är ungefär som att så ska det vara indelat ända till tidens slut. Jag tänker att det måste ju ändå finnas en rörelse i Folk rörelsesverige där en organisation kan helt plötsligt vilja välja ett annat studieförbund. (Bild)

Den marknadsuppdelning som finns inom studieförbunds familjen beskrivs som statisk och tar inte hänsyn till förändringar inom Organisationsverige.

När man diskuterar konkurrens om medlemsorganisationer gör man emellanåt en skillnad mellan grundarorganisationer och andra medlemsorganisationer. Vissa respondenter menar att det inte finns någon egentlig risk att grundarorganisationerna skulle söka sig till något annat studieförbund men att förhållandet till övriga medlemsorganisationer inte nödvändigtvis är lika cementerat.

...det är klart att de nya medlemsorganisationerna ser ett värde i att vara hos oss därför att vi har något att ge dem och kan inte vi tillföra deras verksamhet en kompetens som de inte har då är det klart att då är det lätt för dem att söka sig någon annanstans. Samtidigt så kan det inte vara så att vi strävar efter att vi ska ha så många organisationer som möjligt därför att är man med hos oss så är man med för att man tror på vår idé, på vår ideologiska grund, på vår syn på samhället, på folkbildning, på kunskap. Alltså, det är därför man ska vara med hos oss ... alltså vi har folkbild-

ningen som är gemensamt men vi står för kanske en annan inriktning [än andra studieförbund]. Därför brukar jag säga att det är inte så att vi strävar efter att behålla medlemsorganisationer till vilket pris som helst men de som delar våra värderingar och de som delar vår syn, de ska vi se till att de får ett mervärde av att vara med hos oss. (ABF)

Utrymme för konkurrens om potentiella medlemsorganisationer kan skapas vid tidpunkter då det ”organisatoriska fältet” (se kapitel 2) är stätt i förändring. Detta kan till exempel hända när studieförbund går samman eller när nya studieförbund, senast Ibn Rushd, träder in på fältet. I sammanhanget kan man fråga sig i vilken mån konkurrens kommer att uppstå kring organisationer som kan vara intresserade av att byta till Ibn Rushd från något annat studieförbund. Dock är det ännu tidigt att säga något om hur bildandet av Ibn Rushd kan påverka de existerande studieförbunden och förhållandet mellan dem och deras medlemsorganisationer. En tidigare undersökning har emellertid visat att det finns en tro bland de etablerade studieförbunden att det *kommer* att påverka eftersom Ibn Rushd har potentialen att locka till sig en del av de muslimska organisationer som hittills samarbetat med andra studieförbund (Eriksson & Lundberg 2008: 60f).

Synen på bildandet av Ibn Rushd skiljer sig åt mellan studieförbunden. Det finns de som menar att denna utveckling inte är något positivt utan att det borde ha gått att möta behoven hos de organisationer som bildade Ibn Rushd inom existerande studieförbund. Det finns också en självkritik i detta där man pekar på att de äldre studieförbunden uppenbarligen inte lyckats med just detta, vilket kan kopplas till ovanstående resonemang kring ett dynamiskt Organisationsverige och en statisk studieförbundsfamilj. Å andra sidan ser många företrädare bildandet av Ibn Rushd som vitaliserande för studieförbundsfamiljen även om det också framhålls att det förstås innebär ytterligare en aktör som ska ”dela på kakan” – statsbidraget.

Möjlig konkurrens om medlemsorganisationer diskuteras också av flera respondenter i samband med att TBV (Tjänstemännens bildningsverksamhet) upphörde som självständigt studieförbund och gick samman med Sensus (2004), en process som också diskuterades i kapitel 3. I samband med att tjänstemannarörelsen tog beslutet att inte längre ha kvar TBV menar respondenter att det uppstod ”ett auktionsförhållande när de [TBV] erbjöd att de skulle gå in i något annat studieförbund”. Samtidigt menar de som var med och tog in TBV och dess verksamhet i en existerande struktur att detta också ledde till en hel del kostnader.

...TBV-affären tog så pass mycket tid att där fanns det väl en del medlemsorganisationer som tyckte att, ”men vi då, vi som har varit med länge, vart tar vi vägen nu?” (Sensus)

Bildandet av nya studieförbund, sammanslagningar och nedläggningar av existerande organisationer innebär utmaningar som kan leda till konkurrenssituationer, men också till andra svårigheter för etablerade organisationer.

Bland respondenterna finns också en tro på att det har skett en attitydförändring bland medlemsorganisationerna:

Vi kan inte ta saker för givna ... det kan ske förändringar. Vi måste vara alerta, vi måste jobba mot våra medlemsorganisationer, de måste vara nöjda med vår verksamhet ... de [medlemsorganisationerna] är mer lättrorliga nu än de var för 50 eller 20, 30 år sen och det har nog skapat en medvetenhet om att vara rädda om våra medlemsorganisationer och möta de behov som de har för de har kanske inte den lojaliteten [längre]. (ABF)

För det mesta ses dock samarbetet med medlemsorganisationerna som ”ett säkert samarbete”. Jämfört med samverkansorganisationerna anses det vara mindre risk att en medlemsorganisation vänder sig till ett annat studieförbund.

Hur ”bundna” organisationerna uppfattar sig vara av sitt medlemskap eller samverkansavtal varierar också, vilket framgår av enkätundersökningen. Många medlemsorganisationer hävdar en ideologisk närhet och känsla av samhörighet med studieförbundet, medan andra samarbetar med flera studieförbund och vill förbehålla sig rätten att göra så. På samma gång finns det också samverkansorganisationer som tolkar relationen så att man måste hålla sig till samarbete med det berörda studieförbundet. De olika inställningarna kan förstås ha att göra med hur samverkansavtal utformas i de olika studieförbunden.

4.4.4 Närvaro och konkurrens på olika marknader

Flertalet studieförbund är engagerade i olika former av uppdragsverksamhet och andra former av aktiviteter som de inte själva definierar som folkbildning. Förutom mer eller mindre direkta uppdrag ägnar sig en del studieförbund åt att till exempel driva friskolor, gymnasieskolor och förskolor.

Att som organisation ”stå på flera ben” kan enligt vissa studieförbundsrepresentanter också innebära problem för organisationen och utmana studieförbundets identitet.

... vi försöker utvecklas till en professionell organisation, förhålla oss professionellt till våra uppdrag, våra uppgifter och ibland är det klart att det kan krocka med en idéburen verklighet ... det blir två kulturer som möts. (Bilda)

Åsikterna om i vilken mån som studieförbunden i dessa, och även andra, verksamheter konkurrerar med aktörer utanför studieförbunds familjen varierar. Vissa studieförbunds företrädare menar att man endast i mycket begränsad omfattning konkurrerar med olika privata, vinstdrivande utbildningsföretag, eftersom man agerar på separata marknader. Utgångspunkten för detta synsätt tas i ”folkbildningens särart”. Argumentet är att pedagogiken och synen på verksamheten skiljer sig mellan studieförbund och andra typer av utbildningsanordnare. Det finns också respondenter som har en vidare syn på vilka de potentiella konkurrenterna till studieförbundet är. Hit räknar de andra studieförbund, Komvux, universitet och privata utbildningsföretag.

Under senare år har flera studieförbund också bildat bolag som hanterar den uppdragsverksamhet som studieförbunden ägnar sig åt. Detta presenteras som ett sätt att särskilja andra typer av uppdrag från ”traditionell” folkbildningsverksamhet. Så här säger en företrädare om konkurrens med privata utbildningsföretag:

Nja, inte renodlade utbildningsbolag, det skulle jag inte säga för där arbetar man delvis på en helt annorlunda marknad ... där är det ju liksom endera offentligt finansierad utbildningsverksamhet som är ... anbud så att säga som man lägger från det offentliga, eller så är det företagsanknuten utbildning där arbetsgivaren bekostar det för sina anställda. Det är klart att det kan förekomma, om en kommun till exempel går ut och lägger ut ett anbud på en utbildning att vi då kan vara en av dem som konkurrerar tillsammans med andra företag. Nu försöker vi ju ändå renodla det här genom att vi har ett utbildningsföretag så att säga vid sidan av folkbildningsverksamheten för att också vara tydliga att här är en vattendelare. När vi jobbar med utbildningsverksamhet, ja, då är det i bolagsform men när det gäller folkbildningsverksamhet då är det så att säga i den ideella organisationens namn som vi agerar. (SV)

Synen att man faktiskt inte möter utbildningsföretag på ”sin” marknad menar man i viss mån även gäller i kommunala upphandlingar av utbildningsuppdrag. I och för sig kan man här möta privata företag men åsikten som uttrycks är att

... väljer kommunen att lägga hos ett privat utbildningsföretag då väljer man någonting annat än det vi kan erbjuda. (ABF)

Med detta avses att man inte anser sig konkurrera enbart med prissättningen, utan att det finns avgörande kvalitativa skillnader på de insatser som erbjuds – man erbjuder något väsentligen annorlunda. Samtidigt menar vissa studieförbunds företrädare just att konkurrensen med privata utbildningsföretag ökar. Studieförbundens uppbygg-

nad som ideella organisationer, med ett stort antal styrelser och förtroendevalda, uppfattas här som ett problem. Organisationsformen gör att man inte har möjlighet att agera lika snabbt eller vara lika effektiva som privata utbildningsföretag. Man konkurrerar helt enkelt inte på lika villkor. Att studieförbunden till organisation och arbetssätt ska bli mer lika utbildningsföretagen är dock inte något som anses vara självklart önskvärt därför att

... då suddas vi ut, då blir vi någonting annat än det som står i våra stadgar att vi ska vara. Vi skall bedriva en fri och frivillig folkbildningsverksamhet. Sen kan vi göra lite annat marginellt, så har vi tolkat det. (Sfr)

Samtidigt är flera studieförbund som sagt också engagerade i formell vuxenutbildning, en verksamhet som tenderar att vara organiserad i bolag som studieförbunden bildat. Dock menar man att studieförbunden också i denna verksamhet skiljer ut sig eftersom centrala delar i folkbildningsmetodiken, som att den ska vara fri och frivillig, deltagarstyrd, osv., färgar även denna del av studieförbundens verksamhet.

Flera respondenter menar att man delar upp studieförbundets verksamheter på ett sätt som gör att de verkar på flera olika arenor eller marknader. I arbetet med medlemsorganisationerna och i statsbidragsberättigade verksamheter agerar man inom civilsamhället, medan man i den öppna verksamheten agerar som en aktör på en allmän kunskaps- eller utbildningsmarknad, framför allt den verksamhet som bedrivs på uppdrag av kommuner och dylikt. I sammanhanget bör det betonas att det finns respondenter som starkt värjer sig mot tanken att studieförbundet på något sätt skulle vara en aktör på en utbildningsmarknad och argumenterar för att man sysslar med bildning, inte utbildning. De bolag studieförbunden skapat för att separera de olika verksamheter som bedrivs och de olika marknader man agerar på blir här återigen aktuella. Skapandet av ett sådant utbildningsbolag ses exempelvis av företrädare för SV som ett sätt att

... verkligen särskilja uppdragsutbildning från annan utbildning. Det är en del i vårt sätt att markera [avståndet till en utbildningsmarknad] och sen har vi en mycket tydlig definition på allmän marknad i förhållande till organisationsmarknad, där tror jag inte att vi skiljer oss från andra [studieförbund] egentligen. Men det är viktigt för oss – om vi ska bli en del av utbildningsmarknaden då ska vi ju acceptera det köp/sälj-förhållande som finns inom vilken annan vanlig marknad som helst. Då är det frågan om att tjäna pengar, punkt slut och inget mer.

Studieförbunds-företrädarna har olika syn på hur de privata utbildningsföretagen påverkar studieförbunden. Vissa menar att detta är aktörer som studieförbunden

endast i begränsad omfattning möter – omfattningen av olika former av uppdragsverksamhet varierar också mellan studieförbunden. Andra menar att utvecklingen av en kommersiell utbildningsmarknad verkligen har påverkat studieförbunden. Att ta plats på en sådan marknad har exempelvis varit en del av Medborgarskolans strategi. Man har medvetet försökt göra studieförbundet mindre beroende av statliga och kommunala bidrag och så att säga ”inte bara stå på ett ben” utan även ta plats på nya arenor och utnyttja de möjligheter som utvecklingen ansetts erbjuda. Samtidigt betonas vikten av att inte låta sådan verksamhet ta över studieförbundets huvuduppdrag, som är kopplat till verksamhet med medlemsorganisationerna.

4.5 Sammanfattning

I detta kapitel har vi diskuterat hur förhållandet mellan studieförbund och organisationer knutna till dem ser ut från studieförbundens perspektiv.

Det som förs fram som viktiga skillnader mellan medlemsorganisationer och samverkansorganisationer har bland annat att göra med vilken roll dessa organisationer har i studieförbundens demokratiska struktur. Dessutom menar flera studieförbundsföreträdare att samarbetet med medlemsorganisationerna är närmare och att mer av ett helhetsperspektiv tas än i verksamheten med samverkansorganisationerna.

Relationerna med de olika organisationer som befinner sig i studieförbundens organisatoriska miljö har betydelse då de berör både studieförbundens legitimitet och deras tillgång till resurser. Dessa relationer kan beskrivas som både värderationella och kalkylrationella. Kalkylrationella relationer är marknadens idealtypiska relationstyp och en värderationell relation är idealtypen för relationer inom den ideella sektorn. Hur studieförbunden uppfattar och använder sig av dessa relationer visar på hur de uppfattar sig själva – som ideella organisationer eller som aktörer på en kommersiell marknad.

I intervjuerna framträder relationerna med medlemsorganisationerna och framför allt grundarorganisationerna som både värde- och kalkylrationella. Det betonas också att medlemsorganisationerna påverkar och har inflytande över studieförbundet på flera sätt. Grundarorganisationerna utgör av historiska skäl studieförbundens kärna och förser dem med ideologisk legitimitet. På så sätt uppfattas relationerna som värderationella. Samtidigt ger kopplingen till grundarorganisationerna i många fall tillgång till resurser, både från statliga och kommunala organisationer och från olika organisationer i civilsamhället. Det är lättare att få finansiering och hitta organisationer att samarbeta med om studieförbundet är kopplat till en grundarorganisation som legitimerar organisationen. Därför blir slutsatsen att det inte är antingen

värderationalitet eller kalkylrationalitet i dessa relationer utan båda. Relationerna kan generera resurser *eftersom* de är värderationella.

Samtidigt framträder att den ideologi som grundarorganisationer som till exempel politiska partier och trossamfund står för kan innebära problem eller åtminstone utmaningar för studieförbunden, genom att denna kan försvåra eller rent av omöjliggöra för andra organisationer att träda in som medlemmar i studieförbundet.

Förhållandet mellan studieförbund och medlemsorganisationer är mångbottnat. Dels ser de flesta studieförbunden som sitt centrala uppdrag att finnas till för medlemsorganisationerna och hjälpa dessa med deras bildningsbehov. Å andra sidan hävdar studieförbunds företrädarna också studieförbundens egen identitet och att denna inte enbart definieras av medlemsorganisationerna.

För de flesta studieförbund sker mycket av verksamheten tillsammans med eller genom medlemsorganisationerna, men samtliga har också andra aktiviteter som man engagerar sig i. Det rör allt från ren uppdragsverksamhet, där exempelvis kommuner är uppdragsgivare och där uppdraget mer rör formell vuxenutbildning än folkbildning, till så kallad "öppen" verksamhet som riktar sig till enskilda medborgare. Omfattningen av dessa olika verksamheter varierar mellan studieförbunden. Att studieförbunden på detta sätt ägnar sig åt olika typer av aktiviteter leder också till att man är aktiva på olika utbildningsarenor, där man möter konkurrens i varierande utsträckning och från olika aktörer. Många försöker på olika sätt hålla isär folkbildningsverksamheten och dessa andra typer av aktiviteter, exempelvis genom att bilda utbildningsbolag som ska hantera till exempel uppdragsverksamheten.

Relationerna mellan studieförbunden har flera dimensioner. Å ena sidan uppfattar man sig som samarbetspartner och flera beskriver samarbetet studieförbunden emellan som välfungerande. Inte minst betonas vikten av att kunna visa en enad front och samarbeta i situationer där verksamheterna utsätts för yttre tryck. Detta kan handla om relationerna till finansörer som stat och kommun, men också om förhållandet till nya aktörer som privata utbildningsföretag. Å andra sidan menar de flesta studieförbunds företrädare att det finns en mer eller mindre utbredd konkurrens mellan studieförbunden när det gäller den "öppna" verksamheten, även om de olika inriktningar som respektive studieförbund står för kan begränsa konkurrensen. Emellertid har flera studieförbund liknande lokala utbud inom exempelvis språkområdet, vilket kan leda till att en konkurrenssituation uppstår.

Studieförbunden konkurrerar också om statsbidragen. Då blir medlemsorganisationerna viktiga. Ett studieförbund kan öka sin andel av statsbidraget genom att ha många medlemsorganisationer som kan rapportera in deltagartimmar. Därför är det möjligt att tänka sig medlemsorganisationer som en del i konkurrensen mellan studieförbunden. Dock framkommer av intervjuerna att andra studieförbunds medlemsorganisationer oftast inte uppfattas som potentiella kunder. Synen på i vilken mån studieförbunden ska konkurrera om verksamhet med medlemsorganisationer

varierar emellertid. Den medlemsanknutna verksamheten är i dag tydligt uppdelad. Några respondenter talar rentav om en ”kartellbildning” inom detta område, något som dock kan utmanas av till exempel etableringen av nya studieförbund.

5. Delstudie3: Medlems- och samverkansorganisationernas relation till studieförbunden

5.1 Forskningsintresse och enkätens utformning

När studieförbunden blev självständiga organisationer fanns en oro för att deras ideologiska särart skulle tonas ned och att de skulle bli serviceorgan som enbart verkade på medlemsorganisationernas uppdrag (Arvidson 1980). Omsatt till våra teoretiska utgångspunkter var man orolig för att organisationer skulle ansluta sig till förbundet av kalkylrationella skäl, för att få tillgång till tjänster och resurser. För att ta reda på hur medlems- och samverkansorganisationernas relation till studieförbunden ser ut – om den är värderationell eller kalkylrationell – tillfrågades representanter för dessa organisationer i en enkät om hur de ser på relationen till studieförbunden. Vi ställer den här forskningsfrågan i delstudien:

Hur uppfattar medlems- och samverkansorganisationerna relationerna till sina studieförbund?

Det huvudsakliga syftet är att studera om organisationerna ser studieförbundet som ett serviceorgan för att få tillgång till bildningsverksamhet eller om de anser sig ha en ideologisk förankring i ”sitt” studieförbund genom att vara en del av samma rörelse och/eller ha gemensamma värderingar.

Vad är det som medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna konkret väntar sig av studieförbunden? När studieförbunden bildades ville grundarna att studieförbunden skulle utrusta och stärka de egna ledarkadrenna och rekrytera nya medlemmar. Studieförbunden skulle vidare stärka de egna medlemmarna och den klass eller den grupp man företrädde. Målet var också att de skulle påverka samhället genom sin bildningsverksamhet, och att göra kulturen tillgänglig för alla.

Dessa förväntningar fanns på studieförbunden när de grundades, men vilka behov har de anslutna organisationerna i dag?

I studien undersöks också hur medlems- och samverkansorganisationerna ser på sina möjligheter att påverka studieförbunden. Genom att ha representation i studieförbundens styrelser och vid deras förbundsstämmor har medlemsorganisationerna den formella makten i studieförbunden. Denna demokratiska ordning är central för federationerna i det svenska civilsamhället. Med tiden har dock studieförbunden vuxit och professionaliserats. Dessutom har samverkansorganisationerna inte formell tillgång till studieförbundens demokratiska institutioner. Frågan är då hur dessa faktorer påverkar de anslutna organisationernas syn på möjligheterna att påverka studieförbunden. Om man inom medlemsorganisationerna inte menar att man kan påverka studieförbunden, om alla inte har samma möjlighet att påverka och om alla organisationer inte ens är intresserade av möjligheten till demokratisk påverkan utmanas idén om den demokratiska federationen.

Hittills har vi främst använt två organisationskategorier, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer. Ett resultat av denna delstudie är att det finns skäl att urskilja ytterligare en grupp: grundarorganisationerna (se bilaga A). Därför kommer vi i det här kapitlet att använda oss av tre kategorier, grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.

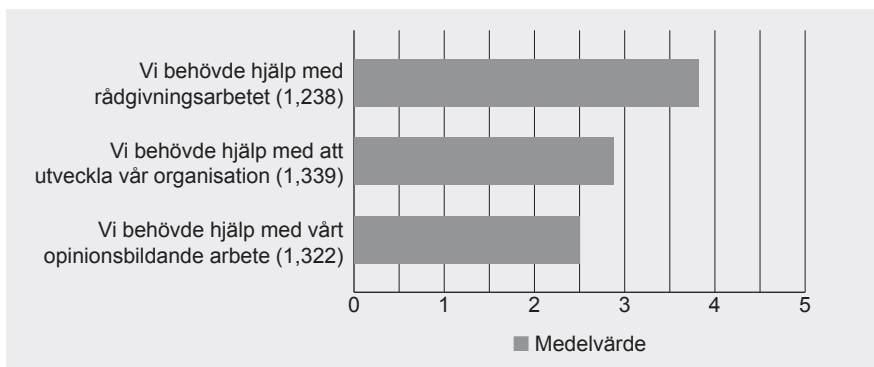
5.2 Resultat

5.2.1 Varför blev er organisation medlem i ett studieförbund?

För att fånga upp de behov man ville tillgodose genom samarbete med ett studieförbund tillfrågades organisationerna om varför de blev medlems- eller samverkansorganisation.²⁹ Svaren fördelades på följande sätt:

29 För att få en översiktlig uppfattning om hur man svarat på de frågor med många svarsalternativ presenteras svaren inledningsvis som medelvärden. Organisationerna kunde ta ställning till alternativen på en femgradig skala, där låga värden innebär ett generellt avvisande och höga värden innebär ett generellt instämmande. Värde *tre* innebär att man varken instämt eller tagit avstånd från påståendet. Inom parentes anges standardavvikelsen för varje alternativ. Trots sina begränsningar presenterar vi svaren på detta sätt för att läsaren ska få en sammanhållen och översiktlig uppfattning av materialet. I de fall vi här diskuterar hur man svarat på dessa frågor i detalj presenteras svaren i frekvenstabeller. För att åstadkomma läsbarhet presenterar vi dock inte alla fem skalstegen. Genom att slå samman det första och det andra samt det fjärde och femte skalsteget anger vi endast de som avvisat, de som varken instämmer eller inte instämmer samt de som instämmer.

Varför blev er organisation medlems- eller samverkansorganisation i ett studieförbund?³⁰

Enkätens två första frågor hade ett stort internt bortfall.³¹ En möjlig förklaring är att många av de organisationsföreträdare som svarade på enkäten inte känner organisationens historia tillräckligt väl för att kunna svara på dem. Kommentarer i de öppna svaren tyder på det, en person skriver till exempel följande kommentar till den första frågan:

Vi har varit det i cirka 15 år, ingen vet bakgrunden.

Det skulle betyda att det finns organisationer där skälen till att man anslöt sig till ett visst studieförbund är bortglömda och okända för personer som nu verkar i dem.

Det vanligaste skälet till att man anslöt sig till ett studieförbund var att man ville ha *hjälp med bildningsarbetet*, nästan två tredjedelar instämmer i detta alternativ. Det alternativet är dock tämligen allmänt, vi vet inte vad det var för bildningsarbete eller vilka det var riktat till. Därefter följer två mer specifika alternativ, att man behövde *hjälp med att utveckla sin organisation* och att man behövde *hjälp med sitt utåtriktade, opinionsbildande, arbete*. Vi känner igen dem från grundarorganisationernas förväntningar på de nybildade studieförbunden. Att man behövde hjälp med sitt opinionsbildande arbete hade dock ett svagare stöd, de flesta avvisar det. Förutom för några få organisationer är det inte längre något man väntar sig av studieförbundet.

³⁰ Svartalternativen *Oklart/Vet ej* och *Vi var med och grundade studieförbundet* hade genomgående stora interna bortfall. Alternativet *Oklart/Vet ej* lämnas på grund av sitt stora interna bortfall i fortsättningen därhän. I metoddiskussionen (se bilaga A) beskriver vi hur vi använde *Vi var med och grundade studieförbundet*. Dessa två alternativ infogas inte i tabellerna eftersom man antingen instämmer i dem eller inte.

³¹ Frågan 3 och 4, se bilaga B.

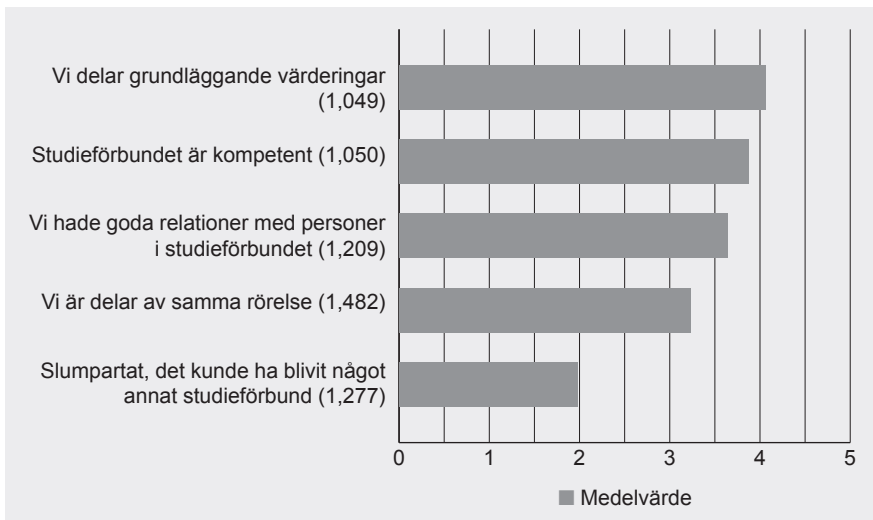
Endast 27 organisationer instämmer i alternativet att de blev medlems/samverkansorganisation eftersom de *blev kontaktade* av studieförbunden. Att det är få som instämmer i detta påstående (endast 122 svarade på detta alternativ) indikerar att i de flesta fall är det organisationerna som tar initiativ till relationen.

Även om det är en mindre grupp har dock en del organisationer blivit rekryterade. En kontroll visar att det främst är samverkansorganisationerna som instämmer i att de blivit kontaktade. En så stor andel som 32,5 procent av samverkansorganisationerna svarar att de blev kontaktade, bara knappt hälften avvisar påståendet. Övriga är osäkra. Det tyder på att en jämförelsevis stor andel av samverkansorganisationerna anslöt sig eftersom de blev rekryterade.

5.2.2 Varför blev er organisation medlem/samverkansorganisation i just "ert" studieförbund?

Nästa fråga rörde varför man just valde det studieförbund man är medlem i eller samverkar med. När organisationsföreträdarna svarade på denna fråga fördelades svaren på följande sätt:

Varför blev er organisation medlem/samverkansorganisation i just "ert" studieförbund?

De flesta valde "sitt" studieförbund eftersom man *delar grundläggande värderingar* med det eller för att det *är kompetent*. Påståendet att man valde sitt studieförbund eftersom man hade *goda relationer med personer i studieförbundet* hade ett an-

märkningsvärt starkt stöd och indikerar snarare vänskap mellan individer än ideologisk samhörighet som skäl till medlemskap eller samverkan. Att man valde sitt studieförbund eftersom man är *delar av samma rörelse* hade ett visst stöd, men inte ens hälften av dem som svarade instämde i påståendet vilket är förvånansvärt. Det kan förmodligen förklaras av att frågan rör historien och att den som svarat helt enkelt inte känner till sin organisations och sitt studieförbunds historia.

Ett slumpmässigt val?

De flesta avvisar påståendet att valet av studieförbund var slumpartat, men 18 organisationer bejakar påståendet och 21 är osäkra.

Tabell 3. Slumpmässigt val av studieförbund.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Slumpartat, det kunde ha blivit något annat studieförbund. N=120	67,5 %	17,5 %	15,0 %

För detta alternativ var bortfallet relativt stort. Av alla som deltog i undersökningen instämmer endast 10,8 procent och 12,6 procent är osäkra. Endast en av grundarorganisationerna instämmer och en är osäker.³²

Av de 18 organisationer som bejakar påståendet är, förutom ovan nämnda grundarorganisation, tolv samverkansorganisationer och fem är medlemsorganisationer. För de organisationer som inte har en gemensam historia med ett studieförbund och/eller inte är medlem verkar det med andra ord inte vara lika självklart vilket studieförbund man väljer att samarbeta med. Studieförbunden uppfattas i högre grad som utbytbara. Bland dem som beskriver sig som delar av samma rörelse som studieförbundet är det bara en organisation som bejakar att valet var slumpmässigt, men av dem som valde studieförbund utifrån kompetens är det tio organisationer som svarar att valet var slumpartat. Eftersom det främst är samverkansorganisationerna som instämmer i att valet är slumpartat, och då dessa organisationer är underrepresenterade bland enkätsvaren, kan den faktiska andelen organisationer för vilka valet är slumpartat vara större än 15 procent.

³² Det kan tyckas vara motsägelsefullt att en grundarorganisation svarar att valet av studieförbund var slumpmässigt. Förklaringen kan vara att det finns grundarorganisationer som via samgåenden kommit att anslutas till ett nytt studieförbund. I så fall var det snarast valet av organisation att gå samman med som var slumpmässigt.

Värderationella motiv

För frågan om varför man valde just "sitt" studieförbund fanns två svarsalternativ som var avsedda att fånga upp värderationella motiv: att man valde sitt studieförbund eftersom man *delar grundläggande värderingar* respektive eftersom man *är delar av samma rörelse*. Det sistnämnda alternativet anknyter till studieförbundens historiska ursprung i olika folkrörelser, det första fångar in en värderingsgemenskap som kan men inte behöver innebära att man är en del av samma rörelse. Vilka dessa grundläggande värderingar är hänger samman med de värderingar studieförbunden menar att de företräder. De kan vara specifikt kopplade till exempelvis arbetarrörelsen eller nykterhetsrörelsen, men de kan också vara mer allmänna värderingar som även andra studieförbund omfattar. Därför är det osäkert i vilken mån denna fråga fångar in motiv som indikerar att man är förankrad i en viss folkrörelse eller ideologi.

Tabell 4. Tidigare rörelseanknytning och värderingsgemenskap.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Vi delar grundläggande värderingar. N=144	8,3 %	18,1 %	73,6 %
Vi är delar av samma rörelse. N=126	30,2 %	25,4 %	44,4 %

Att man valde sitt studieförbund för att man delar grundläggande värderingar är det alternativ som har starkast stöd och minst bortfall. Däremot är det bara drygt hälften så många organisationer som instämmer i att de valde sitt studieförbund för att de ingår i samma rörelse. Det första alternativet är alltså ett mer allmänt omfattat motiv och det senare mer specifikt. En närmare analys visar att 55 av de 56 organisationer som svarade att de är delar av samma rörelse också svarar att de delar grundläggande värderingar. En organisation är osäker. Av de organisationer som både delar värderingar och rörelse är bara fem stycken samverkansorganisationer. Att man valde sitt studieförbund eftersom man är delar av samma rörelse samt delar grundläggande värderingar är alltså påståenden som främst grundarorganisationer och medlemsorganisationer instämmer i. De flesta samverkansorganisationer har anslutit sig långt efter det att studieförbunden bildats och svaren tyder på att de i mindre utsträckning delar studieförbundens historia och ideologi.

Kalkylrationella och känslomässiga motiv

De svarsalternativ som skulle fånga upp kalkylrationella respektive känslomässiga motiv hade också ett relativt starkt stöd.

Tabell 5. Kalkylrationella och känslomässiga motiv bakom valet av studieförbund.³³

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Studieförbundet är kompetent. N=135	8,1 %	25,9 %	65,9 %
Vi hade goda relationer med personer i studieförbundet. N=131	15,3 %	26,0 %	58,8 %

Att man valde sitt studieförbund eftersom det var *kompetent* hade det näst starkaste stödet av alla alternativ, men det är också många som stämmer in i att de valde sitt studieförbund eftersom de hade *goda personliga relationer* med personer i studieförbundet. Det ligger nära till hands att tänka sig att goda relationer kommer sig av att man är del av samma rörelse, men en kontroll visar att det inte finns något signifikant samband mellan dessa två alternativ. Däremot finns det ett samband mellan att välja studieförbundet på grund av dess kompetens och att ha goda relationer med studieförbundet. Bejakar man det ena är man i högre grad benägen att bejaka det andra.

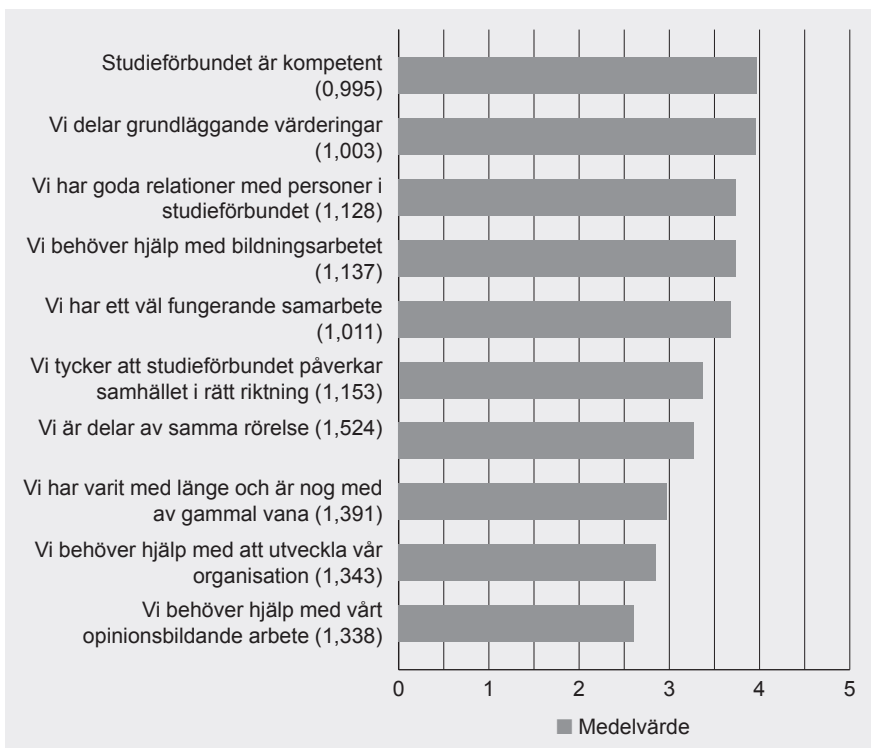
Många instämmer i att man valde sitt studieförbund eftersom det är kompetent. Det finns inget som utesluter att man har valt sitt studieförbund både för att man söker kompetens och på grund av delade värderingar och rörelsegemenskap. Det finns heller inte negativa samband mellan att välja på grund av kompetens och de två värderationella motiven, det finns snarare ett svagt positivt samband. Ändå visar det sig att det främst är samverkansorganisationer som stämmer in i att de i första hand har eftersträvat kompetens och att det främst är grundarorganisationerna och i viss mån medlemsorganisationerna som avvisar detta svarsalternativ.

5.2.3 Varför är ni fortfarande medlems-/samverkansorganisation i studieförbundet?

Den förra frågan rörde historien, det vill säga skälen till att en relation mellan studieförbundet och organisationen en gång etablerades. Frågan nedan syftar till att fånga upp skälen till att denna relation fortfarande upprätthålls. Svaren fördelade sig på följande sätt:

³³ Procentandelarna för den första frågan blir inte sammantaget 100 procent, vilket beror på att procenttalen har avrundats. Detta gäller även för kommande tabeller.

Varför är ni fortfarande medlems-/samverkansorganisation i studieförbundet?

Det motiv som de flesta anger för att de fortsatt sin relation till studieförbundet är att det uppfattas som *kompetent* och/eller att man *delar grundläggande värderingar*, det vill säga samma skäl som organisationerna hade för att en gång bli medlem eller börja samverka. Det finns dock inte något statistiskt samband mellan dessa två alternativ. Det är delvis olika grupper som instämmer.

Därefter menar organisationerna att *goda relationer*, att man *behöver hjälp med bildningsarbetet* och att man har ett *fungerande samarbete* är viktiga motiv. Ett något svagare stöd har de båda alternativ som fångar upp värderationella motiv: att man tycker att studieförbundet *påverkar samhället i rätt riktning* samt att man är *delar av samma rörelse*. Att man är med *av gammal vana* indikerar en viss slentrian. Detta alternativ har också ett svagare stöd. Påståendena att man behöver hjälp med att *utveckla organisationen* eller med *det opinionsbildande arbetet* har ett ännu svagare stöd. Särskilt det sista påståendet avvisas av de flesta. Det kan tyda på att organisationerna nu är mer etablerade, vilket gör att deras behov har förändrats.

Rörelse- och värdegemenskap

Två svarsalternativ indikerar värderationella motiv.

Tabell 6. Värderationella skäl till medlemskap och samarbete.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Vi delar grundläggande värderingar. N=147	6,6 %	25,9 %	66,7 %
Vi är delar av samma rörelse. N=141	27,7 %	24,8 %	47,5 %

Att man delar grundläggande värderingar är det alternativ som har starkast stöd, tillsammans med att studieförbundet är kompetent. Att man är delar av samma rörelse har ett svagare stöd. Samtidigt är det fler som svarar att de är delar av samma rörelse när de motiverar varför de fortfarande är med jämfört med varför man en gång valde "sitt" studieförbund. Möjliga förklaringar till detta är att man menar sig ha växt in i rörelsen, eller också minns man inte hur det var när man anslöt sig men kan uttala sig med större säkerhet om nuläget. Att det interna bortfallet har minskat talar för den senare tolkningen.

Vid en kontroll visar det sig att alla organisationer utom en av dem som valde sitt studieförbund för att de var delar av samma rörelse, också instämmer i att de kvarstår eftersom de är delar av samma rörelse. Det är däremot färre som menar att delade värderingar fortfarande är ett motiv. Vid en kontroll visar det sig att tio av dem som svarade att de valde på grund av värderingar nu är osäkra, medan en avvisar påståendet. Som väntat är det främst grundarorganisationer men också medlemsorganisationer som instämmer i dessa två alternativ. Av de elva organisationer som inte instämmer i att de delar värderingar är åtta samverkansorganisationer.

Det är dock fortfarande så att delade värderingar är ett mer generellt motiv än vad rörelsegemenskap är. Det är bara en som bejakar att de är delar av samma rörelse, men avvisar att de har samma värderingar. Det betyder att det generella mönstret är att om man uppfattar sig vara del av samma rörelse delar man också vissa grundläggande värderingar. Däremot kan man dela grundläggande värderingar utan att för den skull vara del av samma rörelse. En möjlig tolkning är att de värderingar man delar är så allmänna att de inte är knutna till någon specifik rörelse utan kan kopplas till flera studieförbund. För att fånga upp och åskådliggöra detta samband mellan att dela rörelse och att dela värderingar konstruerade vi en variabel som delade in materialet i fyra grupper: de som varken delar rörelse eller värderingar, de

som delar värderingar men inte rörelse, de som inte delar värderingar men rörelse och till sist de som både delar värderingar och rörelse³⁴.

Tabell 7. Samband mellan att dela rörelse och att dela värderingar.

	Antal	Andel i procent
Delar varken rörelse eller värderingar	27	21,6
Delar värderingar, men inte rörelse	32	25,6
Delar inte värderingar, men rörelse	3	2,4
Delar rörelse och värderingar	63	50,4
Totalt	125	100,0

En dryg femtedel av organisationerna menar att de varken delar rörelse eller värderingar med studieförbundet. Dessa samarbetar knappast med ett visst studieförbund av ideologiska skäl. En fjärdedel delar värderingar men avvisar att de skulle vara delar av samma rörelse. Som väntat är det bara några få som avvisar att de delar värderingar trots att de är delar av samma rörelse. Drygt hälften av alla som svarat menar att de delar både rörelse och värderingar, vilket utgör den position som bäst passar in på idén om studieförbunden som folkrörelseanknutna.

Det är intressant att kontrollera sambandet mellan hur respondenterna ställer sig i dessa frågor, och vilken typ av organisation de representerar. Se tabell 8 på nästa sida.

Grundarorganisationerna är överrepresenterade bland dem som stämmer in i att de delar både rörelse och värderingar, samverkansorganisationerna dominerar bland dem som avvisar att man både delar rörelse och värderingar, och det är främst medlemsorganisationerna som delar värderingar men avvisar påståendet att man är del av samma rörelse.

34 Denna gruppering bygger i viss mån på en tolkning av svaren. Eftersom organisationerna kunde markera att man varken instämde eller inte, kan dessa både tolkas som att man kanske instämmer i och kanske avvisar påståendet. Även om dessa tveksamma svar utgör en mindre del måste de placeras i någon av grupperna. Vi har gjort det på det sätt som passar med andra svar. Av tabellen ovan framgår vidare att cirka en fjärdedel av alla svar står utanför dessa grupper. Det kommer sig dels av att 29 organisationer hade hoppat över åtminstone den ena av dessa alternativ och att 13 var tveksamma till både alternativen. Det är vanskligt att tolka dessa svar, så de lämnas utanför dessa grupper.

Tabell 8. Rörelse- och värderingsnärlighet – uppdelat efter organisationstyp.

	Medlems- org.	Grundar- org.	Samver- kansorg.	Totalt
Delar varken rörelse eller värderingar. N=27	8 13,6 %	0 0,0 %	19 52,8 %	27 21,6 %
Delar värderingar, men inte rörelse eller är tveksam till den. N=32	17 28,8 %	6 20,0 %	9 25,0 %	32 25,6 %
Delar inte värderingar, men rörelse. N=3	0 0,0 %	1 3,3 %	2 5,6 %	3 2,4 %
Delar rörelse och värderingar. N=63	34 57,6 %	23 76,7 %	6 16,7 %	63 50,4 %
Totalt	59 100,0 %	30 100,0 %	36 100,0 %	125 100,0 %

$Chi^2 = 40.922, p < 0.00, r = 0.3$

Att påverka samhället

Två svarsalternativ är avsedda att fånga upp värderationella relationer, samtidigt hör de samman med studieförbundens historiska framväxt ur och ideologiska förankring i folkrörelserna:

Tabell 9. Opinionsbildning och samhällspåverkan som skäl till medlemskap och samverkan.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Vi tycker att studieförbundet påverkar samhället i rätt riktning och vill stödja detta. N=143	22,4 %	30,8 %	46,9 %
Vi behöver hjälp med vårt utåtriktade, opinionsbildande arbete. N=139	46,8 %	21,6 %	31,7 %

Nästan hälften av dem som svarat instämmer i påståendet att de har en relation med studieförbundet eftersom det påverkar samhället i rätt riktning. Det finns ett statistiskt samband mellan de två svarsalternativen i tabell 7 ovan. Av dem som instämmer i att de samverkar med studieförbundet eftersom de behöver hjälp med opinionsbildningsarbetet är det bara två som inte menar att studieförbundet påverkar samhället i rätt riktning, tolv är osäkra. Däremot finns det en större grupp som menar att studieförbundet påverkar samhället i rätt riktning utan att själva anse sig behöva hjälp med opinionsarbetet.

Det finns alltså en grupp organisationer som vill ha hjälp av sitt studieförbund med det opinionsbildande arbetet eftersom det finns en samsyn i samhällsfrågor. Dessa organisationer har liknande förväntningar som grundarorganisationerna en gång hade på studieförbundets verksamhet. Men det är inte så att det främst är grundar- eller medlemsorganisationer som både delar samhällssyn och vill ha hjälp med opinionsarbetet. Den uppfattningen är relativt jämnt fördelad mellan grundarorganisationerna, medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna, vilket är något förvånande.

Däremot finns det ett samband mellan hur man ser på studieförbundets samhällspåverkan och om man delar värderingar och är delar av samma rörelse. De som delar värderingar och rörelse är mer benägna att tycka att studieförbundet påverkar samhället i rätt riktning, medan de som inte gör det är mer benägna att avvisa detta påstående.

Kalkylrationella motiv

De svarsalternativ som ska fånga upp kalkylrationella motiv är att *studieförbundet är kompetent*, att man behöver *hjälp med sitt bildningsarbete* och att man behöver *hjälp med att utveckla organisationen*.

Tabell 10. Kalkylrationella skäl till medlemskap och samarbete.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Studieförbundet är kompetent. N=145	7,6 %	24,1 %	68,3 %
Vi behöver hjälp med bildningsarbetet. N=145	13,1 %	24,8 %	62,1 %
Vi behöver hjälp med att utveckla vår organisation. N=138	39,9 %	27,5 %	32,6 %

Det finns förstås inget som hindrar att man både hänvisar till värderationella motiv och till att man tycker att studieförbundet är kompetent samt att man behöver hjälp med bildningsarbetet eller att utveckla organisationen. Det finns dock inga samband mellan att å ena sidan instämma i de två alternativ som indikerar värderationella motiv och de som indikerar kalkylrationella motiv. Att studieförbundet är kompetent är snarare ett allmänt motiv som de flesta instämmer i.

Goda relationer och "gammal vana"

Relationen med studieförbundet kan också vila på goda relationer och ett pågående gott samarbete, kanske till och med på gammal vana. Dessa motiv handlar varken

om nytta eller om värderingar, utan visar snarare på det faktiska samspelet med studieförbundet.

Tabell 11. Tradition och goda relationer som skäl till medlemskap och samverkan.

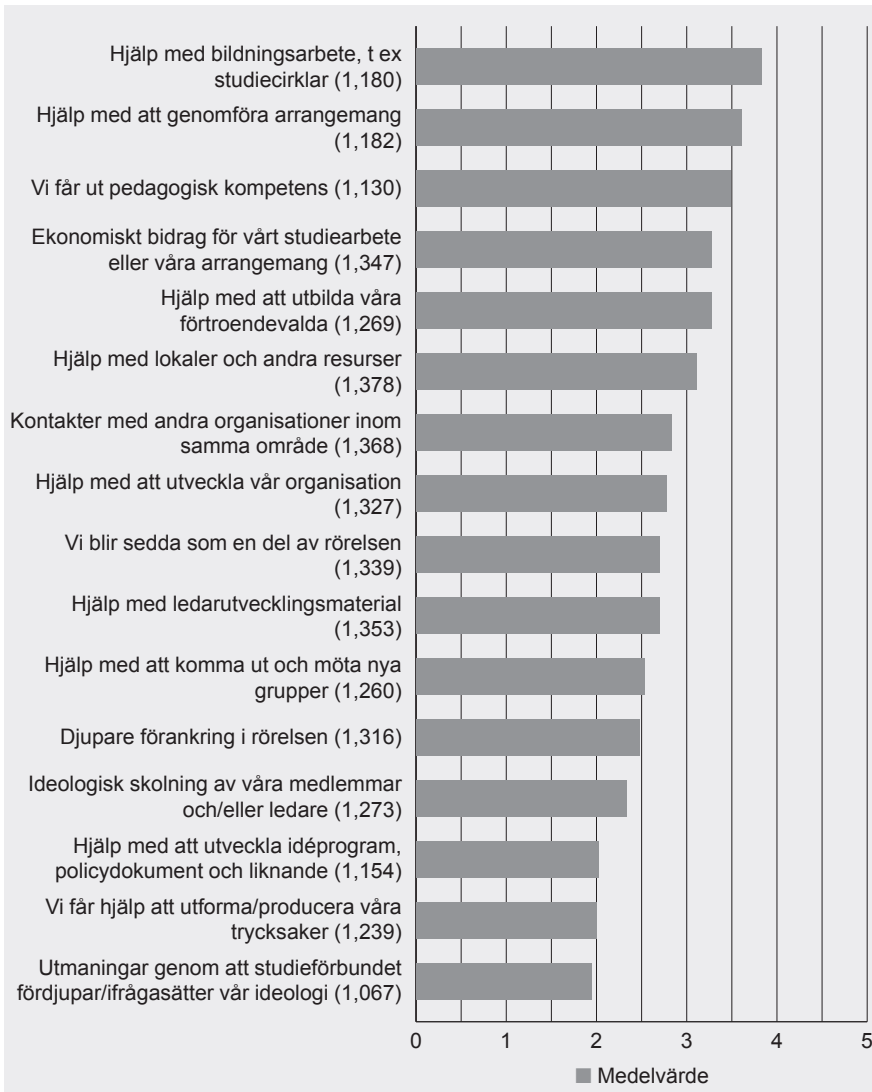
	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Vi har ett väl fungerande samarbete. N=147	12,2 %	25,9 %	61,9 %
Vi har goda relationer med personer i studieförbundet. N=142	12,0 %	24,6 %	63,4 %
Vi har varit med så länge och är nog med av "gammal vana". N=140	34,3 %	27,9 %	37,9 %

Nästan två tredjedelar av respondenterna instämmer i påståendet att de samarbetar med studieförbundet eftersom samarbetet fungerar väl. En lika stor andel instämmer i att de har goda relationer. Det finns ett starkt samband mellan dessa två alternativ. Däremot finns det inte något samband mellan att vara del av samma rörelse och dessa två alternativ vilket vore väntat. Att organisationen är medlem eller samverkar av gammal vana är ett påstående som har ett svagare stöd, ändå är det nästan fyrtio procent som instämmer. Det finns dock inga samband mellan de två första alternativen och att vara med av gammal vana. Att man har en god relation ska därför inte uppfattas som ett uttryck för slentrian. Det finns ett svagt samband mellan att stämma in i att man samarbetar av gammal vana och att vara grundarorganisation vilket skulle kunna tyda på att för en del grundarorganisationer upprätthålls medlemskapet i dag av tradition, snarare än som ett resultat av aktiva ställningstaganden.

5.2.4 Vad får ni ut av att vara medlems-/ samverkansorganisation i studieförbundet?

Så långt har frågorna kretsat kring skälen till att ansluta sig och att upprätthålla en relation, men vad menar organisationerna att de konkret får ut av kontakterna med sitt studieförbund?

Vad får ni ut av att vara medlems-/samverkansorganisation med studieförbundet?

Bortfallet var mindre för denna fråga än för de tidigare. Möjligen är det enklare att svara på vad man får ut av sitt samarbete än varför man samarbetar. Med något undantag instämmer man i lägre grad i alternativen till denna fråga än till tidigare frågor.

Starkast stöd hade fem påstående om praktisk hjälp med *pedagogisk kompetens, ekonomi och andra resurser* för att genomföra studiecirklar och arrangemang. Ett påstående om *utbildning av förtroendevalda* fick också starkt stöd.

Att studieförbundet skulle vara ett sätt för organisationerna att *möta nya grupper* har ett förhållandevis svagt stöd. Inte ens en fjärdedel av dem som svarat instämmer i det påståendet, hälften avvisar det.³⁵ Det är ett intressant resultat eftersom grundorganisationerna ville rekrytera och påverka människor när de bildade de fristående studieförbunden. Fler instämmer däremot i att man genom studieförbundet kan *möta andra organisationer inom sitt område*. Även om båda alternativen har ett relativt svagt stöd ses studieförbundet mer som en möjlighet för organisationerna att konsolidera sig än att möta nya medlemsgrupper.

Ideologisk förankring

Stödet för alternativen ovan är tämligen väl fördelade mellan organisationerna. Att man *blir sedd som en del av rörelsen*, att man *blir djupare förankrad i rörelsen*, att man *får ut ideologisk skolning, hjälp med att utveckla idéprogram* samt att *studieförbundet innebär ideologiska utmaningar* hänger dock ihop. Den organisation som stämmer in i eller avvisar något av dessa påstående är i allmänhet mer benägen att på motsvarande sätt stämma in i eller avvisa de andra. Dessa alternativ har dock generellt ett svagt stöd och beskriver på olika sätt vad en organisation som är ideologiskt förankrad i studieförbundet kan tänkas få ut av sitt samarbete.

Det finns ett starkt samband mellan att instämma i att man blir sedd som en del av rörelsen och att man blir djupare förankrad i den. Även de som instämmer i påståendet att de får ut ideologisk skolning är mer benägna att svara att de blir djupare förankrade i rörelsen. De organisationer som både delar rörelse och värderingar med studieförbundet är mer benägna att stämma in i båda alternativen medan de som varken har rörelse- eller värderingsnärhet avvisar dem.

Tabell 12. Studieförbunden erbjuder ideologisk skolning.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Studieförbundet hjälper oss att skola våra ledare och/eller medlemmar ideologiskt. N=146	57,5 %	21,2 %	21,2 %

Av de organisationsföreträdare som instämmer i att de får ut ideologisk skolning, stämmer 17 också in i att de blir djupare förankrade i rörelsen. Samtidigt finns det

³⁵ I intervjuerna (delstudie 2) menar Sensus och ABF att de idétraditioner de är sprungna ur kan spridas utanför de egna leden genom att de öppnar sig för nya organisationer.

en större grupp som menar att de får en djupare förankring utan att de därför får ut ideologisk skolning. Antingen menar man att organisationens ledare och medlemmar redan har den ideologiska skolning som behövs eller också att studieförbundet inte bidrar med sådan verksamhet. Den organisation som varken är del av samma rörelse eller delar värderingar med studieförbundet är som väntat benägen att även avvisa påståendet att man får hjälp med ideologisk skolning.

Att studieförbunden ger hjälp med idéprogram och liknande samt att de bidrar till att organisationen blir ideologiskt utmanad är två svarsalternativ som har mycket svagt stöd.

Tabell 13. Studieförbunden bidrar till att utveckla ideologi och idéer.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Vi får hjälp att utveckla idéprogram, policydokument och liknande. N=145	66,2 %	20,7 %	13,1 %
Studieförbundet utmanar oss genom att fördjupa och/eller ifrågasätta vår ideologi. N=145	67,6 %	23,4 %	9,0 %

Två tredjedelar av respondenterna avvisar båda svarsalternativen ovan, ytterligare drygt 20 procent är tveksamma.

Att dessa alternativ har ett så svagt stöd eller snarare avvisas av de flesta är betydelsefullt med tanke på att studieförbundens företrädare har en uttalad ambition att inte bara agera på medlems- och/samverkansorganisationernas uppdrag utan också att själva påverka dessa organisationer. Detta framgick i delstudie 2. Studieförbundens företrädare vill att studieförbunden inte bara ska fungera som redskap som folkrörelsernas organisationer kan använda sig av. Man har också en egen agenda och existensberättigande. Att studieförbunden kan påverka ideologiskt avvisas dock av de allra flesta organisationer.

För vårt övergripande forskningsintresse är det intressant att notera att dessa svar som kretsar kring ideologisk och rörelsemässig samhörighet fördelar sig jämnt över organisationerna. Grundarorganisationerna, medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna svarar på i princip samma sätt. Genomgående bejakar de organisationer som både delar värderingar och rörelse med studieförbundet i högre grad dessa ideologiskt orienterade svarsalternativ, medan de som varken delar värderingar eller rörelse avvisar dem i högre grad.

5.2.5 Varför är ni inte medlem i studieförbundet?

Samverkansorganisationerna tillfrågades varför de inte är *medlemmar* i studieförbundet. Förutom att denna fråga bara var tillämplig på samverkansorganisationerna var det interna bortfallet stort. Därför måste följande resultat tas med stor försiktighet.

Tabell 14. Varför samverkan, inte medlemskap?

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Av ideologiska skäl. N=33	45,5 %	24,2 %	30,3 %
Onödigt, samverkan räcker för våra behov. N=35	20,0 %	11,4 %	68,6 %
Onödigt, medlemskap skulle öka kraven på vår organisation. N=33	27,3 %	39,4 %	33,3 %
Vi har ansökt men studieförbundet låter oss inte bli medlem. N=31	93,5 %	6,5 %	0,0 %
Vi planerar att bli medlem, men har inte hunnit än. N=33	78,8 %	12,1 %	9,1 %
Vi diskuterar med studieförbundet om att bli medlem. N=33	72,7 %	15,2 %	12,1 %
Oklart/Vet ej. N=15	53,3 %	33,3 %	13,3 %

De flesta samverkansorganisationer är inte medlemmar eftersom de anser att det är *onödigt* och *samverkan räcker*. Några menar att det skulle *öka kraven på organisationen*. Alla utom en som stämmer in i det senare anser samtidigt att samverkan räcker. Det betyder att 25 samverkansorganisationer menar att de inte är medlemmar eftersom det är onödigt och att samverkan räcker och/eller att medlemskap skulle innebära högre krav. Valet att inte vara medlem kan också ha *ideologiska skäl*, organisationen vill vara politiskt och religiöst oberoende. Tio organisationer hänvisar till ideologiska skäl, åtta av dem stämmer också in i påståendet att samverkan räcker och att medlemskap är onödigt.

Övriga svarsalternativ får mycket svagt stöd, och samtliga respondenter avvisar påståendet att *studieförbundet inte låter dem bli medlemmar*. Det är dock bara drygt hälften av alla samverkansorganisationer som har svarat på denna fråga, det kan alltså finnas organisationer som har blivit nekade medlemskap och som hoppat över detta alternativ. Trots det går det inte att bortse från alla de svar som säger att det snarare är samverkansorganisationernas beslut än studieförbundens som gör att

de inte är medlemmar. Det är också värt att notera att det endast är fem organisationer som *planerar* eller är inne i en *process för att bli medlem*. Det är ett resultat som är förenligt med det faktum att det är relativt få samverkansorganisationer som blivit medlemmar under perioden 1989–2007.

5.2.6 Makt och inflytande i relation till studieförbunden

I intervjuerna menade företrädare för studieförbunden att man både handlar på medlems- och samverkansorganisationernas uppdrag och att man samtidigt självständigt försöker påverka dem. Denna dubbelhet, att både vara ett instrument för medlems- och samverkansorganisationernas behov och att vara en självständig organisation med en egen agenda, återkom i alla intervjuer. Det är som vi sett dock bara några få organisationer som instämmer i att ideologiska utmaningar eller ideologisk skolning är något de får ut av samarbetet med studieförbundet. Det antyder att de organisationer som omger studieförbunden inte är särskilt öppna för den självständiga roll som studieförbundens företrädare talar om.

Denna fråga har också att göra med vem som har den formella och reella makten i studieförbunden. Formellt är medlemsorganisationerna studieförbundens huvudmän, i vissa fall har grundarorganisationerna en större makt än andra medlemsorganisationer. Samtidigt är studieförbunden ofta stora och professionaliserade organisationer där tjänstemän styr över det dagliga arbetet. Vem som har den reella makten och var den utövas är därför en öppen fråga. I det här avsnittet ska vi försöka ge de anslutna organisationernas syn på den saken.

Med tanke på det svenska folkrörelseparadigmet är frågan om det överhuvudtaget är viktigt att ha formell makt över studieförbunden central. Om man kan få den verksamhet man vill genom att ha kontakt med de anställda kan det ju räcka. Men ett sådant perspektiv utmanar tanken att studieförbunden är demokratiska organisationer som styrs av medlemmar, eftersom det då snarare skulle vara kunders efterfrågan än medlemmars röster som styr hur studieförbunden verkar.

Att påverka och påverkas av studieförbundet

Organisationerna tillfrågades om de blir påverkade av studieförbundet, 55 (34,0 procent) organisationer bejakade påståendet, medan 107 (66,0 procent) avvisade det. De flesta menar alltså att studieförbundet inte påverkar dem, vilket motsäger studieförbundens företrädare i delstudie 2.

I två svarsalternativ kunde organisationerna precisera studieförbundens eventuella påverkan.³⁶

³⁶ Som synes är det interna bortfallet stort för dessa två påståenden, det förklaras till del av att de som svarat nej på frågan om studieförbundet påverkar dem hoppade över dem.

Tabell 15. Studieförbundens påverkan på medlems- och samverkansorganisationerna.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Studieförbundet påverkar vår ideologi. N=77	79,2 %	15,6 %	5,2 %
Studieförbundet påverkar vår verksamhet. N=85	35,3 %	22,4 %	42,4 %

Endast drygt fem procent (fyra stycken) av organisationerna anser att de påverkas *ideologiskt* av sitt studieförbund. Det är betydligt fler som menar att studieförbunden har inflytande över deras verksamhet. Dessa fyra som instämmer i att de påverkas ideologiskt är medlems- eller grundarorganisationer, vilket ligger i linje med tidigare svar. De som instämmer i att studieförbundet påverkar deras verksamhet är jämnt fördelade mellan organisationstyperna.

Företrädarna för studieförbunden menade i delstudie 2 också att medlems- och samverkansorganisationerna har makt över dem via styrelser, årsmötet och informella vägar. För att fånga upp medlems- och samverkansorganisationernas bild av detta fick de frågan om de kan påverka studieförbundet. De flesta, 119, (74,4 procent) svarade att de kunde påverka studieförbundet, medan bara 41 (25,6 procent) svarade att de inte kunde det. Organisationerna som omger studieförbunden är generellt mer övertygade om att de påverkar studieförbunden än att studieförbunden påverkar dem själva. Det är framför allt grundarorganisationerna som menar att de kan påverka studieförbunden, bara en svarade att de inte kunde det. Men även de flesta samverkansorganisationerna svarade att de kunde påverka studieförbundet.

Flertalet organisationer menar alltså att de kan påverka studieförbundet, men att studieförbundet inte påverkar dem. Detta svar förstärker intrycket att organisationerna uppfattar sig som aktiva subjekt i förhållande till studieförbundet och mindre som passiva objekt. Svaramönstret stämmer också in i det formella förhållandet mellan studieförbund och främst medlemsorganisationerna, eftersom det är de senare som utgör och tillsätter studieförbundens högsta beslutande organ.

De som svarat ja på frågan om man kunde påverka studieförbunden fick också möjlighet att ange på vilket sätt. Se tabell 16 på nästa sida.

Vanligast är att organisationerna påverkar studieförbunden genom informella kontakter och kontakter med anställda. En kontroll visar att till största delen är det samma organisationer som instämmer i båda påståendena. Totalt 85 organisationer svarar att de kan påverka genom tjänstemän och informella kontakter. Svaren överensstämmer med vad företrädarna för studieförbunden säger, som också påpekar betydelsen av de informella kontakterna.

Tabell 16. Olika kanaler för påverkan på studieförbundet.

	Instämmer inte	Varken instämmer eller instämmer inte	Instämmer
Genom styrelserepresentation. N=105 ³⁷	41,0 %	19,0 %	40,0 %
Genom förbundsstämman. N=84 ³⁸	10,7 %	23,8 %	65,5 %
Genom informella kontakter (personrelationer, etc.). N=113	9,7 %	20,4 %	69,9 %
Genom kontakt med tjänstemän inom studieförbundet. N=111	10,8 %	18,9 %	70,3 %

De flesta grundarorganisationerna, men endast 18 medlemsorganisationer, instämmer i att de kan påverka genom styrelsen. Det betyder att inte ens en fjärdedel av alla organisationer som formellt har tillträde till studieförbundens demokratiska strukturer menar att de kan påverka studieförbunden via styrelsen. Att man kan påverka genom förbundsstämman är att döma av svaren vanligare. Även här är det främst grundarorganisationerna som menar att de kan påverka studieförbundet, men även 31 medlemsorganisationer instämmer i påståendet. Trots det uppger inte ens hälften av alla medlemsorganisationer att de kan påverka genom förbundsstämman. Det torde alltså finnas tämligen många medlemsorganisationer som menar att de överhuvudtaget inte kan påverka studieförbundet genom formella vägar.

Det är alltså främst grundarorganisationerna och i viss mån medlemsorganisationerna som menar sig kunna påverka studieförbunden via formella kanaler. Men när det gäller informella kontakter instämmer och avvisar alla organisationstyper i samma utsträckning. Det betyder att grundar- och medlemsorganisationerna har tillgång till både formella och informella påverkansvägar, medan samverkansorganisationerna i första hand kan påverka mer informellt.

Ömsesidig påverkan

Det visar sig att det finns ett starkt samband mellan hur respondenterna svarar på frågan om studieförbundet påverkar de anslutna organisationerna och om man menar att organisationen själv kan påverka studieförbundet. Den organisation som

37 Även samverkansorganisationerna fick ta ställning till om de kunde påverka via styrelserepresentation eftersom de via kontakter med en styrelserepresentant från en medlemsorganisation kan påverka styrelsen. Det är också fem samverkansorganisationer som instämmer i att de kan påverka via styrelsen.

38 Eftersom samverkansorganisationerna av formella skäl inte är representerade vid förbundsstämman, var inte det alternativet tillämpligt på dem, därav ett större bortfall.

bejakar det ena påståendet bejakar ofta också det andra. För att visa detta samband konstruerade vi en variabel som fångade upp hur man såg på påverkan mellan studieförbunden och deras omgivning.

Tabell 17. Ömsesidig påverkan.

	Antal	Andel i procent
Ömsesidig påverkan	51	32,3
Påverkar studieförbundet	66	41,8
Påverkas av studieförbundet	3	1,9
Ingen påverkan	38	24,1
Totalt	158	100,0

Det är bara den första av dessa fyra grupper som stämmer in på hur företrädarna för studieförbunden skildrar relationen med sin organisatoriska omgivning. En analys av hur grundarorganisationerna, medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna fördelar sig mellan de fyra svarsgrupperna ovan visar att samverkansorganisationerna är överrepresenterade bland dem som menar att det inte förekommer någon påverkan alls. Det finns dock även medlemsorganisationer som menar att påverkansmöjligheter saknas. Det är främst grundarorganisationerna som menar att påverkan är ömsesidig. Bland dem som menar att de har inflytande över studieförbunden är medlems- och grundarorganisationerna jämnt representerade.

Förändrad påverkan

En annan fråga gällde *om man ville ha mer inflytande* över studieförbundet. Förvånansvärt många, 90 (58,1 procent) svarade nej, medan 65 (41,9 procent) svarade att de ville ha mer inflytande. De flesta verkar alltså tycka att det är bra som det är. Frågan är om det beror på att de redan har möjlighet att påverka eller för att de inte vill påverka. Det finns dock inte särskilt starka samband mellan hur respondenterna svarar på frågan om man vill ha mer inflytande och hur de svarar på de andra två frågorna som handlar om befintliga möjligheter till påverkan.

I enkäten efterfrågades också om man inom organisationen diskuterade att *förändra er relation till ”ert” studieförbund*. De flesta, 90 (57,3 procent), svarade att de inte diskuterar det, medan 67 (40,1 procent) svarade att de diskuterar en förändring. Hur man svarar på denna fråga fördelar sig tämligen jämnt mellan organisationstyperna. Däremot finns det ett samband mellan om man diskuterar att förändra sin relation och om man vill ha mer inflytande, vilket är naturligt. De som säger att de vill ha mer inflytande är mer benägna att svara att de diskuterar att förändra sin relation, och omvänt. Det finns alltså ett samband mellan förändringsbenägenhet och vilja till makt.

Ett starkare och mer oväntat samband finns mellan organisationens vilja att förändra sin relation, och studieförbundets påverkan på den egna organisationen. De som menar att studieförbundet påverkar dem är också mer benägna att svara att de diskuterar att förändra sin relation, medan de som menar att studieförbundet inte påverkar dem också säger att de inte diskuterar att förändra sin relation.

Tabell 18. Sambandet mellan förändringsvilja och påverkan från studieförbundet.

		Påverkar studieförbundet er?		
		Ja	Nej	Totalt
Diskuterar ni att förändra er relation till studieförbundet?	Ja	63,5 %	32,4 %	66 42,9 %
	Nej	36,5 %	67,6 %	88 57,1 %
	Totalt	52 100,0 %	102 100,0 %	154 100,0 %

$Chi^2 = 13,610, p < 0,00, r = 0,2$

Frågan är vad detta samband betyder. Ett svar skulle kunna vara att man diskuterar att förändra relationen om man är missnöjd med den. Om man menar att organisationen blir påverkad av studieförbundet skulle detta kunna vara den del av samverkan som man är missnöjd med.

En annan möjlig tolkning är att man diskuterar att förändra relationen om man tror att det är möjligt, i så fall är det de som uppfattar att de har möjligheter att påverka som diskuterar att förändra relationen. Eftersom det finns ett samband mellan att bli påverkad och att påverka skulle det betyda att de som diskuterar att förändra relationen är de som redan befinner sig i ett ömsesidigt och mer dynamiskt förhållande till studieförbundet. Denna tolkning motsägs dock av att det inte finns något starkt samband mellan hur man svarar på frågan om man diskuterar att förändra relationen och om man kan påverka studieförbundet. Om man kontrollerar för hur man svarar på frågan om man kan påverka studieförbundet visar det sig att sambandet mellan att bli påverkad och att vilja förändra gäller för dem som menar att de kan påverka. Det tycks alltså vara så att de organisationer som har en närmare och mer dynamisk relation till studieförbundet också diskuterar att förändra den. Det utesluter dock inte att man är missnöjd och vill förändra relationen. Men det krävs närhet samt tror att man kan påverka för att en förändringsdiskussion ska komma till stånd.

Hur vill man förändra?

Hur skulle då relationerna behöva förändras? I enkäten fanns ett antal alternativ att ta ställning till. De flesta var negativa i bemärkelsen att de indikerade att man ska avsluta, minska eller byta ut sin relation. Alla alternativ var inte tillämpliga på både medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.

Tabell 19. Teman för förändringsdiskussioner.

	Antal	Andel i procent
Vi diskuterar utökat samarbete	57	34,1
Vi diskuterar minskat samarbete	5	3,0
Vi diskuterar att helt avsluta samarbetet med studieförbundet	1 ³⁹	1,8
Vi diskuterar utträde ur studieförbundet	6 ⁴⁰	5,4
Vi diskuterar att bli medlem i studieförbundet	3 ⁴¹	4,5
Vi diskuterar att byta till annat studieförbund	11	6,6

Av svaren framgår att de flesta vill *utöka samarbetet*. Därefter var det elva organisationer som svarade att de *diskuterar att byta studieförbund*. De andra alternativen fick mycket svagt stöd, fem diskuterar att *minska*, sex diskuterar *utträde* och en att helt *avsluta* sitt samarbete. Endast tre samverkansorganisationer svarar att de diskuterar att *bli medlemmar* vilket är intressant med tanke på att företrädarna för studieförbunden, i delstudie 2, menar att samverkansformen är en väg till medlemskap.

Det är det egentligen enda positiva alternativet, att utöka samarbetet, som får starkast stöd. Detta kan ses som en bekräftelse av att det är de organisationer som har en tätare och mer dynamisk relation till studieförbundet som diskuterar att förändra den. Diskussionen kommer då inte ur ett missnöje, utan ur uppfattningen att förändring är möjlig.

5.3 Sammanfattning

Inledningsvis i detta kapitel presenterade vi tre frågeområden. För det första ville vi veta hur de anslutna organisationerna motiverar relationerna till studieförbunden. Hänvisar de till värderationella eller kalkylrationella motiv, eller handlar det kan-

³⁹ Endast samverkansorganisationer.

⁴⁰ Endast medlemsorganisationer.

⁴¹ Endast samverkansorganisationer.

ske snarare om tradition eller goda relationer med studieförbunden? Kanske finns inga tydliga motiv alls, relationen var då oklar eller slumpmässig. För det andra undrade vi vad organisationen konkret anser att de får ut av relationen med studieförbundet. Finns de förväntningar man en gång hade på studieförbunden kvar eller har de förändrats? Till sist frågade vi hur man ser på sina möjligheter att påverka studieförbunden.

Eftersom fördelningen av svar mellan studieförbunden är mycket ojämn är det inte meningsfullt att göra jämförelser mellan dem. Dessutom skulle det riskera att röja de svarandes identitet. Därför kom indelningen mellan grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer att bli den variabel med vilken vi valde att analysera svaren. Den överensstämmer dessutom med vårt forskningsintresse. De olika organisationstyperna har olika formell relation till studieförbunden, de har blivit anslutna under olika perioder och de har olika relationer till de rörelser som studieförbunden utvecklats ur. Därmed blir de ett sätt att studera på vilket sätt de organisationer som omger studieförbunden påverkar deras civilsamhällestillhörighet.

Svarsmönstren skiljer sig åt mellan de olika organisationstyperna. Framför allt menar grundarorganisationerna samt några medlemsorganisationer i högre grad än andra att de delar värderingar och rörelse med studieförbundet, medan samverkansorganisationerna i högre grad avvisar dessa båda påståenden. En grupp medlemsorganisationer delar värderingar utan att för den skull anse sig ingå i samma rörelse som studieförbundet. Det finns också skillnader mellan organisationstyperna i fråga om hur man ser på möjligheterna att påverka studieförbundet. Grundarorganisationerna ger i större utsträckning uttryck för att de och studieförbundet påverkar varandra ömsesidigt, medan samverkansorganisationerna i högre grad anser att det inte sker någon påverkan alls. En grupp som består av både grundar- och medlemsorganisationer menar att de påverkar studieförbundet utan att studieförbundet för den skull påverkar den egna ideologin eller verksamheten.

I många frågor som rör kalkylrationella respektive värderationella motiv till relationen med studieförbundet finns inga skillnader mellan olika organisationstyper. Däremot finns det ofta ett samband mellan dessa frågor och om man delar studieförbundets värderingar och rörelse. Med dessa resultat drar vi slutsatsen att det spelar roll om man är grundarorganisation, medlemsorganisation eller samverkansorganisation för hur man ställer sig i frågor som har betydelse för vilket förhållande man har till studieförbundet. Det spelar också roll om man menar sig dela värderingar och menar att man är delar av samma rörelse som studieförbundet. Dessa resultat ligger också i linje med vad de andra delstudierna visat. Det gör att vi, om än med viss försiktighet, grupperar de organisationer som omger studieförbunden.

Det finns en grupp organisationer som menar att de sökte sig till och fortfarande har relationer till studieförbunden eftersom de är delar av samma rörelse och för att

de delar grundläggande värderingar. Denna grupp består främst av grundarorganisationer. Sedan finns det en grupp som främst motiverar sin relation genom att hänvisa till att man delar grundläggande värderingar. Som vi har påpekat vet vi dock inte om dessa värderingar är utmärkande för ett visst studieförbund eller om de också kan omfattas av de andra studieförbunden, det vill säga om studieförbunden i princip uppfattas som utbytbara i det här avseendet. Till sist finns det en grupp som främst motiverar sin relation genom att hänvisa till att man får hjälp med vissa tjänster. Denna grupp är också mer benägen att svara att relationen till studieförbundet är slumpmässig. Den består i huvudsak av samverkansorganisationer. Det är också främst samverkansorganisationerna som blir rekryterade av studieförbunden, som alltså i mindre utsträckning själva har sökt sig till ett specifikt studieförbund.

Att studieförbunden erbjuder organisationen möjligheter att rekrytera medlemmar eller nå nya deltagargrupper är enligt enkätsvaren inte så vanligt. Betydligt fler ser studieförbundet som ett sätt att etablera relationer med andra organisationer inom samma område. En liten grupp organisationer förväntar sig att studieförbunden ska bidra med sådana tjänster som torde förutsätta en ideologisk relation. Det är främst organisationer som motiverar sin relation genom att hänvisa till att man är delar av samma rörelse och delar grundläggande värderingar. De flesta vill dock få hjälp med att praktiskt genomföra den egna verksamheten. För de organisationer som inte har en ideologisk koppling utan endast önskar praktisk hjälp kan relationen bli utbytbar. Man söker sig till det studieförbund som tillhandahåller de tjänster som organisationen behöver.

När det gäller hur man ser på villkoren för påverkan skiljer sig grundarorganisationerna, medlemsorganisationerna och samverkansorganisationerna åt. Det är främst grundarorganisationerna som menar att relationen till studieförbunden kännetecknas av ömsesidig påverkan. Som grundarorganisation har de tillgång till både formella och informella vägar till påverkan, men blir också själva påverkade. Det finns även organisationer som menar att de påverkar studieförbunden, men att studieförbunden inte påverkar dem. I denna grupp återfinns både grundar- och medlemsorganisationer. En sista uppfattning är att det inte sker någon påverkan mellan studieförbundet och dess medlemmar eller samverkansorganisationer. Det är främst samverkansorganisationerna som tycker så.

När det gäller intresset för att påverka studieförbundet är det främst de organisationer som menar att det finns ett ömsesidigt utbyte som också är intresserade av att förändra sin relation, och då främst att fördjupa samarbetet. Denna grupp består framför allt av grundarorganisationer.

I den här studien är det grundarorganisationerna ger uttryck den förväntade och traditionella relationen mellan studieförbunden och den folkrörelsemiljö som de uppstått inom. Som organisation är man ansluten eftersom man har en gemensam historia och delar grundläggande värderingar. Man värdesätter att organisationen

får hjälp med att utveckla sin ideologi och rusta de egna ledarkadrerna. Det är också dessa organisationer som menar att de har en dynamisk relation där de påverkas av men också kan påverka studieförbunden.

Så finns det en grupp, främst medlemsorganisationer, som delar studieförbundets värderingar, men inte har samma historiska kopplingar. Dessa organisationer är mer benägna att värdesätta kompetens och praktisk hjälp med att genomföra verksamhet. Man anser sig kunna påverka studieförbundet utan att själv bli särskilt påverkad av förbundet. Man har alltså formell tillgång till besluten, men påverkas inte själva. Denna grupp är mindre benägen att förändra sin relation till studieförbundet.

En tredje grupp som består främst av samverkansorganisationer motiverar inte sin relation genom att hänvisa till en gemensam historia eller delade värderingar, utan är mer benägna att svara att relationen är slumpmässig. Flera kunde lika gärna samverka med ett annat studieförbund än det som de nu har avtal med. Denna grupp vill inte ha hjälp med att utbilda ledare eller bli ideologiskt utmanade. De här organisationerna upplever i allmänhet inte någon uttalad påverkan alls mellan sig själva och sina respektive studieförbund. Relationerna till studieförbunden påminner om kundrelationer som snarare bygger på utbyten än på påverkan och samhörighet.

Naturligtvis är denna sista summering just summarisk, den tar inte hänsyn till enskilda fall och avvikelser. Dock menar vi att den fångar upp ett mönster som enkäten visat på. Det är skillnad på olika grupper av organisationer och den kan ofta, men inte alltid, hänföras till om man är grundarorganisation, medlemsorganisation eller samverkansorganisation.

6. Sammanfattande diskussion

I detta sista kapitel analyserar vi rapportens empiriska delar i relation till studiens teoretiska utgångspunkter och övergripande frågeställning:

Hur ser relationerna mellan studieförbund och medlems-/samverkansorganisationer ut och hur uppfattar aktörerna dessa relationer?

6.1 Historik, utveckling och organisationskluster

6.1.1 Förändrad medlemsbas för studieförbunden

De flesta studieförbund tillkom som en konsekvens av folkrörelsernas vilja att förändra samhället, samt av de organisatoriska krav som staten ställde för att folkbildningsverksamheten skulle få bidrag. Eftersom folkbildningen organiserades i självständiga organisationer utgör den inte längre en integrerad del i folkrörelsernas organisationer, utan har blivit en verksamhetsform som en vidare krets av organisationer kan dra nytta av.

Till att börja med etablerades de olika studieförbunden inom olika folkrörelser, vart och ett fick statusen som det enda legitima studieförbundet inom det egna organisatoriska fältet. Fackföreningar och vänstergrupper sökte sig till ABF, frikyrkosamfund och närliggande organisationer till FS, organisationer inom och i anslutning till Svenska kyrkan till SKS, etc.

Därefter har många av dem växt och breddat sin medlemsbas, också utanför de folkrörelser som de en gång uppstod inom. Det ökade antalet invandrar- och patientföreningar inom ABF är till exempel påtagligt, till NBV har allt fler organisationer som är engagerade i hälso- och drogfrågor anslutit sig, fredsorganisationer och eumeniska samarbetsorganisationer har vänt sig till FS (numera Bilda), till SV sökte sig under 1980-talet intressegrupper utan koppling till vare sig liberalismen eller bonderörelsen, och i Studieförbundet blev många kulturorganisationer medlemmar.

För några av studieförbunden har perioden efter 2000 kommit att innebära en ytterligare expansion, inte minst genom att samverkansorganisationer tillkommit. Genom samgående med TBV och KFUK-KFUM:s studieförbund inbegriper Sensus i dag fackföreningar som är löst kopplade till förbundets ursprung i Svenska kyrkans organisationer. Flera invandrarorganisationer är samverkansorganisationer i NBV. Även SV har invandrar- och patientorganisationer som samverkansorganisationer.

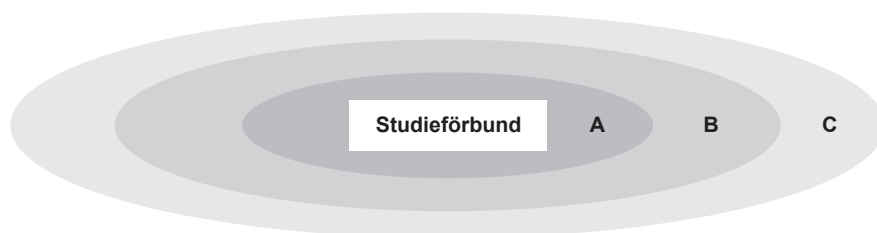
Samverkansformen kan fungera som ett förstadium till medlemskap. För några organisationer, till exempel KRIS, har samverkansformen också varit ett sätt att bli medlem. För andra organisationer är det den enda möjliga relationen eftersom man vill vara partipolitiskt och religiöst obunden. För de allra flesta samverkansorganisationerna tycks inte medlemskap vara aktuellt. Det är relativt få samverkansorganisationer som hittills blivit medlemmar och det är mycket få som i enkäten säger att de vill bli medlemmar i ett studieförbund. Detta står i kontrast mot vad som uttryckts av studieförbundens företrädare i de intervjuer som genomförts i delstudie 2. Dessa beskriver samverkansavtal just som ett steg mot medlemskap.

Antalet organisationer som knutits till studieförbunden har alltså ökat kraftigt, från en handfull grundarorganisationer till dagens omfattande organisationskluster. I dag går det att tala om tre organisationstyper som studieförbunden bedriver verksamhet med eller för: grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.

6.1.2 Från tätare till tunnare relationer

I delstudie 3 har vi visat att grupperingen i grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer sammanfaller med hur relationen till studieförbundet uppfattas. Det finns en grupp organisationer som har en tätare och mer ideologiskt präglad relation till studieförbundet, en andra grupp som delar värderingar men inte har samma nära relation och till sist en tredje grupp som är tämligen löst kopplad till studieförbunden. Figur 1 nedan åskådliggör hur dessa tre grupper förhåller sig till studieförbunden.

Figur 1. Tre relationer till studieförbunden.

A. Ideologi och ursprung

I den innersta cirkeln återfinns främst grundarorganisationerna, men också en del medlemsorganisationer. Organisationerna i denna grupp betraktar sig som delar av samma rörelse som studieförbundet och delar förbundets grundläggande värderingar. Man menar att relationen vilar på en delad ideologi och ett gemensamt ursprung. Man agerar tillsammans eftersom man vill åstadkomma likartade samhällsförändringar, relationerna är inte utbytbara. Organisationerna inom denna grupp förklarar sig öppna för ideologiska impulser från studieförbunden och har tillgång till studieförbundets demokratiska institutioner. Sammantaget gör detta att de i regel har en dynamisk relation med studieförbundet, präglad av ömsesidig påverkan.

B. Allmän värdegemenskap

I nästa cirkel finns främst medlemsorganisationer. Denna grupp delar grundläggande värderingar med studieförbunden, utan att för den skull nödvändigtvis vara en del av samma folkrörelse. Organisationerna i denna grupp kan dela allmänna värderingar som inte nödvändigtvis knyter dem ideologiskt till just det egna studieförbundet. De flesta inom denna grupp kan påverka studieförbundet i och med den formella status de har som medlemmar. I enkätsvaren menar de dock att de inte själva blir påverkade av studieförbunden i någon större utsträckning. Öppenheten för påverkan är mindre vilket antyder en svagare värdegemenskap med studieförbundet. Man har praktisk nytta av studieförbundet och bejakar dess värderingar.

C. Praktisk nytta

I den yttersta cirkeln dominerar samverkansorganisationerna. De flesta av dessa har anslutit sig under senare år. De hör i allmänhet inte till samma rörelse som det studieförbund de samverkar med och delar inte nödvändigtvis förbundets grundläggande värderingar. Man uppfattar relationen som ett praktiskt sätt för organisationen att få hjälp av studieförbundet med att bedriva viss verksamhet – samtidigt som studieförbunden får ökade verksamhetsvolymerna och större statsbidrag. Inom denna grupp upplever man i allmänhet inte att någon större påverkan äger rum mellan dem och studieförbundet. De eftersträvar inte heller större möjligheter till påverkan. Man framstår snarare som kunder till studieförbunden än som medlemmar i en federation.

6.1.3 Samverkansorganisationerna och federationsbegreppet

Resultaten från denna undersökning talar för att studieförbunden både har en organisatorisk inbäddning i det svenska civilsamhället, främst genom sina grundarorga-

nisationer, och mer marknadslika relationer till andra organisationer. Studieförbunden opererar både inom civilsamhället och på en marknad. Detta blir ännu tydligare om vi återvänder till federationsbegreppet.

En federation består formellt av ett antal organisationer som gått samman för att med gemensamma resurser lösa en viss typ av uppgift. Medlemmarna är demokratiskt likställda och har formellt lika tillgång till de beslutande institutionerna.⁴²

Ser vi studieförbunden som federationer kommer samverkansorganisationerna att framstå som en relativt stor grupp. För några av studieförbunden motsvarar de en betydande del av verksamheten. Samtidigt förhåller de sig till studieförbunden i flera avseenden som om stod de utanför dem. Som federationer uppvisar studieförbunden en struktur som passar med det svenska folkrörelsemönstret eftersom medlemsorganisationer ingår i den demokratiska processen. Men på federationens "bakgård" finns en stor grupp samverkansorganisationer med ansevärd betydelse för verksamhetens volym och för möjligheten att expandera, och som har andra relationer till och förväntningar på studieförbundet än grundarorganisationerna och de flesta medlemsorganisationerna.

Frågan är då hur man inom studieförbunden gör för att beskriva verkligheten och bedriva verksamheten på ett sådant sätt att alla de organisationer som numera är anslutna till dem passar in i det federationsideal som genom folkrörelserna kommit att präglade det svenska civilsamhället. Studieförbundens medlemsbas har för de flesta studieförbund vuxit till att omfatta organisationer långt utanför de folkrörelsesammanhang de uppstått ur. Det innebär att studieförbunden måste göra det till en naturlig och självklar sak att de organiserar även andra grupper av organisationer än de ursprungliga grundarna och medlemmarna.

Hur sådana omkategoriseringar eller breddningar av den egna identiteten går till antyds i intervjuerna med företrädarna för studieförbunden. Ett systematiskt studium av hur studieförbunden diskursivt breddar sina medlemskategorier faller dock utanför ramen för denna rapport. Därför får detta ses som en intressant fråga för framtida forskning att besvara.

42 Som vi påpekar inledningsvis i rapporten blir det svårt att inbegripa alla organisationer som anslutit sig till studieförbunden med en sådan definition eftersom en hel del organisationer då exkluderas. Därför bestämde vi oss för att uppfatta studieförbunden och de organisationer som anslutit sig till dem som *organisationskluster*, för att även få med samverkansorganisationerna.

6.2 Homogenisering, konkurrens och identitet

6.2.1 Studieförbunden liknar varandra allt mer

Att det har skett förändringar inom studieförbunden under historiens gång, med avseende på den organisatoriska strukturen och vilka organisationer som tagits upp som medlemmar, visades i kapitel 3. Det går att se en tydlig trend bland studieförbunden i riktning mot att uppta allt fler organisationer i medlemskadern. Det har också blivit vanligare att de nya organisationer som blir medlemsorganisationer, har mindre tydliga eller helt saknar kopplingar till de organisationer och folkrörelser som ursprungligen utgjorde grunden för studieförbunden.

Till att börja med kan det konstateras att själva bildandet av studieförbunden som självständiga organisationer i stor utsträckning skedde som en följd av statsbidragsbestämmelser. Redan 1912 krävdes en viss volym för att kunna ta del av det statliga stödet och till detta kom 1947 ett krav på att studieförbunden skulle vara självständiga i relation till sina grundare. Sensus, Bilda och Studieförbundet är alla exempel på studieförbund som omorganiserades kring tiden för förordningen 1947, till följd av dessa krav.

Fortfarande ställs statliga krav på studieförbundens organisationsform. Som visats i rapporten beskriver företrädare för Ibn Rushd, det nyast tillkomna studieförbundet, tydligt att externa krav varit en viktig anledning till varför man valt en federativ struktur.

Framväxten av den federativa struktur som de flesta studieförbund i dag har kan därför kopplas direkt till ett externt tryck på organisationerna från staten. Detta kan tolkas som ett uttryck för den ”tvingande isomorfism” som diskuterades i kapitel 2. Studieförbunden får därigenom en likartad organisationsform, där basen utgörs av de organisationer som grundade respektive förbund. Att studieförbunden från bildandet och framåt växer på ett likartat sätt, där kopplingen till den ursprungliga rörelsen i flera fall blir mindre tydlig, utgör exempel på den typ av homogeniserande process som teorin beskriver.

Dock är detta sannolikt inte den enda förklaringen till varför studieförbundens organisatoriska strukturer är så likartade. De studieförbund som i dag delar på statsbidraget har bildats vid olika tidpunkter och hur senare tillkomna studieförbund valt att organisera sig kan också ha att göra med hur studieförbund tidigare valt att organisera sig. Detta handlar då om imitation och ”mimetisk isomorfism”. De nya aktörerna ser att sättet på vilket tidigare studieförbund har organiserat sig, eller hur andra organisationer har organiserat bildningsarbetet i form av studieförbund,

fungerar och ger tillgång till resurser. Därför försöker man efterlikna dessa lyckade exempel.

Dessutom finns en koppling mellan studieförbundens bildande och svensk politik. Som diskuterats i kapitel 3 tillkom både Medborgarskolan och SV delvis som ett försök från borgerliga partier att balansera det socialdemokratiskt orienterade ABF inom bildningsområdet.

6.2.2 Kartellbildning och "naturliga medlemmar"

I kapitel 2 diskuterades att målet för en metaorganisation är att vara den enda legitima företrädaren för en viss fråga eller inom ett visst område. Denna fråga utgör då metaorganisationens centrala uppgift. Med denna centrala uppgift som utgångspunkt kommer vissa organisationer att bli "naturliga medlemmar" i en sådan organisation.

Studieförbunden utgör federationer för vilka den centrala uppgiften, både historiskt och som studieförbunden uttrycker det i dag, är att bistå medlemmarna i deras bildningsarbete. Ursprunget i olika folkrörelser särskiljer studieförbunden från varandra. För ABF är den centrala uppgiften att stödja och utveckla arbetarrörelsens bildningsarbete. För NBV är det att utveckla nykterhetsrörelsens bildningsarbete, osv. Historiskt har studieförbunden haft ett uppdrag att bedriva bildningsverksamhet. Samtidigt har de verkat inom skilda områden och har inom respektive område varit det legitima studieförbundet.

När nya medlemmar tillkommer, med en svagare kopplingar till studieförbundens ursprung, utmanar dessa studieförbundens naturliga legitimitet och hur medlemmar kategoriseras. Bland samverkansorganisationerna är kopplingarna till studieförbundens ursprungliga ideologiska bas än svagare, vilket även framkommer när studieförbundens företrädare resonerar om förhållandet till samverkansorganisationerna. Detta märks också i enkätsvaren, där en majoritet av de organisationer som menar att valet av studieförbund varit slumpartat är samverkansorganisationer. Enkätresultaten stödjer också antagandet att rörelseanknytningen är starkare bland medlemsorganisationerna än bland samverkansorganisationerna. Sammantaget gör detta att studieförbundens identitet blir mindre tydlig. Denna svagare identitet innebär att de idémässiga gråzonerna växer, vilket kan öppna för en konkurrens om nya medlemsorganisationer och samverkansorganisationer.

Eventuell konkurrens om medlemsorganisationer är ett känsligt område för studieförbunden, vilket framkom i delstudie 2. Alla är eniga om att de olika medlemsorganisationerna och därmed den verksamhet som bedrivs tillsammans med dessa har delats upp mellan studieförbunden. Situationen kan liknas vid kartellbildning. Det verkar också finnas konkurrens på den lokala nivån, men också där menar

vissa studieförbunds företrädare att sådant bör lösas genom samtal mellan berörda studieförbund, vilket åter pekar på en etablerad kartellbildning. Friare konkurrens om medlemsorganisationer och potentiella medlemsorganisationer är något som flertalet studieförbund värjer sig mot. I sammanhanget är det intressant att historien inte heller visar på någon större rörelse bland medlemsorganisationer mellan studieförbunden. Några exempel finns dock. Svenska frisksportförbundet var i början av 1970-talet medlem i ABF men har sedan dess varit medlem i NBV. KRIS (Kristna studentrörelsen i Sverige) var först medlem i SKS (föregångare till Sensus) för att sedan i stället ansluta sig till Bilda.

Något som öppnar för denna typ av övergångar mellan studieförbunden är när nya aktörer uppenbarar sig i studieförbundsfamiljen. Detta kan sätta det organisatoriska fältet i gungning. Senast skedde detta genom bildandet av Ibn Rushd. Som visats i rapporten är valet av medlemskap mer eller mindre flexibelt i olika organisationstyper. Grundarorganisationer framstår som fast förankrade i respektive studieförbund, vilket också framgår av detta kapitelns första avsnitt. Det finns dock en medvetenhet bland dagens studieförbunds företrädare att nyare medlemsorganisationer är svagare förankrade. Detta kan i viss utsträckning bero på en attitydförändring bland medlemsorganisationerna, men beror troligen i första hand på att många nyare medlemmar inte självklart hör hemma inom studieförbundens ursprungliga idémässiga och verksamhetsmässiga bas. I förhållande till dessa nyare medlemmar betonas betydelsen av studieförbundets kompetens och professionalism mer, det räcker inte med en gemensam värdegrund för att motivera samarbetet.

6.2.3 Omkategoriseringar och olika handlingsrationaliteter

Synen på konkurrens och förändringar i relationerna mellan studieförbunden och organisationerna speglar också dikotomin mellan de idealtypiska rationaliteter som diskuterats tidigare i rapporten. Med en kalkylrationell förståelse är konkurrens om medlemsorganisationer helt naturlig då ökat antal medlemmar kan öka tilldelningen av resurser. Utifrån ett värderationellt perspektiv är identiteten och kopplingen till en rörelse eller gemensamma värderingar det centrala, vilket skulle göra konkurrens mer ologisk.

I takt med en önskan att expandera har studieförbunden varit tvungna att omdefiniera sin organisation och sin centrala uppgift för att ge utrymme för nya organisationsgrupper. Detta behöver inte innebära ett medvetet brott med traditionen, utan kan följa på en naturlig samhällelig utveckling. Samtidigt ställer detta en organisation inför vissa svårigheter. Det finns studieförbunds företrädare som poängterar att det svenska föreningssamhället inte är statiskt och att organisationer som studieförbunden måste förändras i takt med de förändringar som sker i omvärlden. Det

betyder att omdefinieringar och omkategoriseringar måste vara en naturlig del av organisationernas utveckling. Samtidigt håller studieförbunden i varierad utsträckning fast vid och hävdar de historiska kopplingarna till grundare och folkrörelser. På samma gång som det finns ett behov att vara dynamiska är det också viktigt att hålla fast vid traditioner och etablerade strukturer.

Den ökade förekomsten av samverkansorganisationer är också kopplad till denna utveckling. Ett sätt för studieförbunden att hantera en ökad olikhet bland de organisationer man samarbetar med kan vara att inte släppa in alla organisationer i medlemsstrukturen. I stället skapas då ”samverkansavtal” för att indikera en större distans till dessa organisationer, men frågan är i vilken utsträckning som distansen i praktiken upprätthålls på detta sätt. Verksamhetsmässigt sker mycket arbete tillsammans med samverkansorganisationer, medan samarbetet med en del medlemmar kan vara betydligt mer begränsat.

Uppdelningen i medlems- och samverkansorganisationer är inte heller tydlig med avseende på olika organisationsgruppers inriktningar. I flera studieförbund finns exempelvis patient- och invandrarföreningar representerade både som medlemsorganisationer och samverkansorganisationer. Detta kan förstås ha att göra med de medlemskapskrav på till exempel rikstäckning som tidigare diskuterats. Om samverkansavtal däremot är ett sätt att ”renodla” medlemskapet till de organisationer som ingår i studieförbundens kategori av naturliga medlemmar kan man emellertid fråga sig varför vissa av ovanstående grupper av organisationer överhuvudtaget blir medlemmar.

Ett exempel på en omkategorisering av typen som indikerats ovan är Sensus utveckling. Från att ha haft en, också namnmässigt, nära anknytning till Svenska kyrkan (SKS) diskuterar företrädare för Sensus i dag synen på medlemsorganisationerna och den önskade utvecklingen i termer av att vara öppen för ett brett organisationsområde. Att man vill vara ett studieförbund som är öppet för olika livsåskådningar uttrycks tydligt. Detta måste ses som en rörelse i riktning från den ursprungliga nära kopplingen till Svenska kyrkan. I Sensus fall kan den utvecklingen också ha påverkats av samgåenden med andra studieförbund, som i sig breddat organisationen.

Inte bara Sensus utan också exempelvis Medborgarskolan diskuterar kopplingen till och det ideologiska arvet från grundarorganisationerna som en möjlig begränsning för studieförbunden. Ursprunget kan försvåra en expansion av organisationen, inte minst kompliceras rekryteringen av nya medlemsorganisationer. Den centrala uppgiften tycks mer uppfattas vara att bedriva bildningsarbete än att vända sig till någon särskild grupp.

En annan väg att hantera breddningen av medlemsbasen och den påverkan på studieförbundens identitet som blir resultatet är att, i stället för att omdefiniera sig själv som organisation, peka på eller ”skapa” likheter mellan nya organisationer

och förbundets centrala uppgift. Exempelvis väljer representanter för ABF att tala om sin centrala uppgift som att nå utsatta grupper i samhället och hjälpa ”de som fått minst”. I dag knyter man inte detta resonemang enbart till arbetarrörelsen eller arbetarklassen. På så sätt går det att hävda att till exempel patient- och invandrarföreningar utgör naturliga medlemmar i ABF.

Denna kategorisering blir dock inte så tydlig, utan skapar gråzoner inom medlemsorganisationsmarknaden. Patient- och invandrarföreningar finns till exempel representerade i olika studieförbund på ett sätt som inte varit fallet för organisationer med en grund i arbetar-, nykterhets- eller någon annan folkrörelse. För studieförbunden blir det därmed svårt att hävda att man är ”den enda legitima företrädaren” inom dessa områden, vilket komplicerar logiken för dessa federationer. Den här situationen kan också tolkas utifrån de olika rationaliteter som diskuterats. Dessa omkategoriseringar och breddningar av medlemsbasen kan ses som styrda av ökad kalkylrationalitet. Värderationaliteten har då tonats ned för att ge utrymme för en bredare grupp organisationer och för de nya, mer praktiskt nyttoorienterade relationer som följer med dessa. Upprätthållandet av en retorik som präglas av värderationella relationer blir då också kalkylrationellt då det ger tillgång till resurser.

I rapporten har det diskuterats att de olika rationaliteterna är sammanvävda, inte ömsesidigt uteslutande. Som visats bland annat i kapitel 4 kan värderationella relationer användas för att få tillgång till resurser. Därmed kan man fråga sig om det i grunden i relationen mellan organisation och studieförbund är ett kalkylrationellt förhållande, där värderationaliteten används som ett verktyg. Å andra sidan har det också förts fram att verksamhetsdelar som är mer uttalat kalkylrationella, exempelvis uppdragsutbildningar, kan nyttjas för att främja sociala projekt och organisationer med vilka studieförbunden menar sig ha värderationella relationer. Detta vänder på resonemanget och gör det kalkylrationella handlandet till ett verktyg för att främja de värderationella relationerna.

6.2.4 Den centrala uppgiften, legitimitet och vinstinriktad verksamhet

I delstudie 2 (kapitel 4) har också studieförbundsverksamhet som inte riktar sig direkt till andra organisationer inom det civila samhället diskuterats. Det handlar dels om ett aktivitetsutbud riktat direkt till enskilda medborgare, dels om olika former av uppdragsverksamhet gentemot stat, kommun och företag. För att förstå relationerna mellan studieförbunden och deras grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer är också dessa verksamheter betydelsefulla.

Verksamhet som inte är organisationsinriktad kräver tid och resurser av studieförbunden, och begränsar tillgängligheten och verksamhetsutrymmet för de organi-

sationer som ingår i organisationsklustren runt studieförbunden. Den öppna verksamheten och uppdragsutbildningen är verksamheter som inte naturligt följer av de mål som ursprungligen fanns när studieförbunden bildades, då de inte riktar sig mot studieförbundens huvudmän, medlemsorganisationerna, utan bedrivs av i huvudsak ekonomiska skäl. Därför är det inte alltid lika legitimt för studieförbunden att ägna sig åt denna typ av verksamhet.

Studieförbunds företrädarna försöker hantera detta genom att på olika sätt göra skillnad mellan det ”centrala uppdraget” och annan verksamhet. För att hålla isär de olika verksamheterna, inte minst av legitimitetsskäl både i förhållande till medlemmarna och till studieförbundens huvudfinansieraren staten, har flera valt att bilda utbildningsbolag för att bedriva uppdragsverksamhet. Man vill därigenom, med hjälp av organisationsstrukturen, markera skillnaden mellan den verksamhet som bedrivs inom civilsamhället och den som är mer marknadstillvänd. Uppdragsverksamhet och ”öppen verksamhet” är enligt flera respondenter mer konkurrensutsatt och inom denna kan man även konkurrera med privata utbildningsföretag. Detta menar respondenterna inte sker inom ramen för studieförbundens centrala uppgift. Dagens studieförbund kan alltså sägas stå på flera ben som inte på alla vis passar ihop.

Det finns emellertid de som påpekar att även uppdragsverksamheten kan komma huvuduppdraget till godo genom att de resurser som genereras kan investeras i projekt som ligger i linje med den centrala uppgiften. Studieförbunden är mycket tydliga med att särskilja den ”traditionella” folkbildningsverksamheten, inte minst den som bedrivs tillsammans med medlemsorganisationerna, från den mer vinstorienterade verksamheten. Detta är inte minst viktigt för studieförbunden för att dessa ska kunna upprätthålla sin legitimitet i statens ögon. Den centrala uppgiften är fortfarande att bistå medlemsorganisationerna men man menar att viss annan verksamhet kan bedrivas så länge denna inte kommer att dominera. Enligt studieförbunds företrädare är det i medlemsorganisationerna som man hämtar sin legitimitet. Om dessa relationer blir svagare kan studieförbunden komma att mer likna utbildningsföretag. Samtidigt kan breddningen av medlemsgruppen innebära en tunnare koppling till de ursprungliga rörelserna och frågan är hur långt en sådan utveckling kan gå innan gränsen mellan studieförbund och utbildningsföretag blir alltför otydlig. Om statens krav på studieförbundens ideologiska profilering för att ge bidrag är den enda anledningen till att de upprätthåller sin medlemsorienterade identitet är detta ett tydligt kalkylrationellt förhållningssätt. Det är då möjligt att ifrågasätta i vilken mån en sådan konstruerad identitet egentligen utgör något väsentligen annorlunda än ett företags marknadsföringskampanjer.

6.3 Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer – reflektioner inför framtiden

En stor del av organisationerna i det svenska civila samhället är på olika sätt knutna till studieförbunden. Uppenbarligen har mycket hänt sedan de en gång bildades av en handfull organisationer. Vi har beskrivit hur studieförbundens växt från folkrörelseanknytning till organisationskluster påverkat deras villkor och karaktär. Studieförbunden har förändrats, men det betyder inte att de har upphört att vara folkrörelseanknutna ideella organisationer och i stället blivit kommersiella aktörer. De ingår fortfarande i det svenska civila samhället. Samtidigt agerar de på ett sätt som liknar kommersiella aktörer på en marknad för att expandera den egna verksamheten. Studieförbundens förändring beskrivs bättre som ”både och” än ”antingen eller”.

För att åskådliggöra denna förändring vill vi till sist spekulera kring två möjliga framtidsscenarier. Första gången en medlemsorganisation bytte studieförbund var verksamhetsåret 1972/1973, när Frisksportarförbundet lämnade ABF och blev medlem i NBV. Även om sådana byten varit ovanliga visar de på att kopplingen till ett studieförbund inte är huggen i sten. Man kan inför framtiden tänka sig att uttunnade relationer mellan studieförbund och medlemsorganisationer kan leda till fler sådana förflyttningar.

Det finns också en växande grupp organisationer som inte har särskilt starka ideologiska kopplingar till studieförbunden. I stället för att vara avtalsmässigt bundna kan dessa vilja vara fria att byta studieförbund efter de behov de har, eller samverka med flera samtidigt. De organisationer som inte av historiska eller ideologiska skäl är kopplade till ett visst studieförbund skulle då utgöra en marknad för studieförbunden att konkurrera på.

Genom enkätstudien vet vi att det finns organisationer som helst ser att de statliga bidrag till folkbildningen som i dag kanaliseras via studieförbunden tillfaller organisationerna direkt så att de kan skaffa sig verksamhet av den eller de aktörer de själva önskar. Om studieförbundens särart, både sinsemellan och i relation till organisationer i andra samhällssektorer, blir alltför uttunnad kan det bli svårt för dem att värja sig mot sådana förslag eller krav.

Dessa scenarier får vara vårt sätt att peka mot en möjlig framtid för studieförbunden. Hur studieförbunden kommer att utvecklas är till syvende og sidst deras eget beslut. Med den förankring de har i det svenska samhället, med den kompetens de besitter och givet det behov människor tycks ha av att tillsammans med andra få bilda sig är det inte svårt att se studieförbundens möjligheter till expansion. Som vi förstår dessa organisationer kan man inte expandera hur som helst utan att förändra sin identitet och karaktär. En expansion kan innebära en process där studieförbundens identiteter och tillhörigheter flyttas i riktning från civilsamhälle till näringsliv

Vilken väg som studieförbunden kommer att välja, expansion eller bibehållen identitet, är något som framtiden kommer att utvisa.

Referenser

Böcker och artiklar

- Ahrne, Göran & Brunsson, Nils (2001) "Metaorganisationer – identitet och auktoritet", SCORE Rapportserie 2001: 6. Stockholm: SCORE.
- Ahrne, Göran (1994) *Social Organizations. Interaction inside, outside and between organizations*. London: SAGE publ.
- Andersson, Bo (1980) *Folkbildning i perspektiv – Studieförbunden 1870–2000 – Organisering, etablering och profilering*. Stockholm: LTs förlag.
- Arvidson, Lars (1985) *Folkbildning i rörelse – Pedagogisk syn i folkbildningen inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet – en jämförelse*. Malmö: Liber.
- Arvidson, Lars (2005) "Bildningsrevolutionen – hur gick den till?" i Laginder, Ann-Marie & Landström, Inger (red.) *Folkbildning – samtidigt eller tidlös? Om innebörder över tid*. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet (13–34).
- Brunsson, Nils (1998) "Politisering och företagisering" i Lind, Rolf & Arvidson, Göran (red.) *Ledning av företag och förvaltningar. Förutsättning, former, förnyelse*. Stockholm: SNS förlag.
- Brytting, Tomas (2001) *Att vara som Gud? – moralisk kompetens i arbetslivet*. Malmö: Liber.
- DiMaggio, Paul J. & Powell, Walter W. (1991) "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organization Fields" i Powell, Walter W. & DiMaggio, Paul J. (red.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press (63–82).
- Eriksson, Lisbeth & Lundberg, Martin (2008) *Ibn Rushd – ett nytt studieförbund. En utvärdering av Ibn Rushds väg till statsbidragsberättigat studieförbund*. Folkbildningsrådet utvärderar No 1 2008. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Folkbildningens framsyn – framtidens folkbildning, roll och uppgifter*. Folkbildningsrådet 2004.

- Granovetter, Mark (1985) "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *The American Journal of Sociology*, 91 (3): 481–510.
- Haveman, Heater A. (1993) "Follow the Leader: Mimetic Isomorphism and Entry into New Markets", *Administrative Science Quarterly*, 38: 593–627.
- Holm Pedersen, Lene (2006) "Transfer and transformation in processes of Europeanization", *European Journal of Political Research*, 45: 985–1021.
- Hvenmark, Johan (2008) *Reconsidering Membership. A Study of Individual Member's Formal Affiliation with Democratic Governed Federations*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm, EFI.
- Jeppsson Grassman, Eva & Svedberg, Lars (2007) "Civic Participation in a Scandinavian Welfare State: Patterns in Contemporary Sweden" i Trägårdh, Lars (red.) *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Lindberg, Elisabet (2005) *Vad kan medborgarna göra? Fyra fallstudier av samarbetsformer för frivilliga insatser i äldreomsorg och våghållning* (Diss.) Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Sociology N.S. 24. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindgren, Lena (1999) *Varken privat eller offentligt. Folkbildningsrådet "i myndighets ställe"*. Göteborgs universitet: CEFOS.
- Lorentzen, Håkon (2004) *Fellesskapets fundament. Sivilsamfunnet og individualismen*. Oslo: Pax Forlag.
- Micheletti, Michele (1994) *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Fritzes.
- Petersen, Ann-Louise (2006) *Marknadsorientering inom folkbildningen – Fritt och frivilligt i ett nytt ljus*. Göteborg: Bokförlaget BAS.
- Proposition 1997/98:115 *Folkbildning*.
- Proposition 2005/06:192 *Lära, växa, förändra. Regeringens folkbildningsproposition*. Elanders: Vällingby.
- Røvik, Kjell Arne (2000) *Moderna organisationer – trender inom organisations-tänkandet vid millennieskiftet*. Malmö: Liber.
- Sjöstrand, Sven-Erik (2000) "The Organization of Nonprofit Activities", *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 11 (3): 199–216.

- Sörensen, Jens Stilhoff (2006a) *State Collapse and Social Reconstruction in the Periphery. The Political Economy of Ethnicity and Development. Yugoslavia, Serbia, Kosovo* (Diss.). Florens: European University Institute. Department of History and Civilisation.
- Sundgren, Gunnar (2003) Folkbildningens särart som fenomen och problem. i SOU 2003:94 Folkbildningens särart? *Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse*. Stockholm: Fritzes.
- Wijkström, Filip & Einarsson, Torbjörn (2006) *Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm, EFI.
- Wijkström, Filip & Lundström, Tommy (2002) *Den ideella sektorn*. Stockholm: Sober förlag.
- Wijkström, Filip, Einarsson, Stefan & Larsson Ola (2004) *Staten och det civila samhället. Idétraditioner och tankemodeller i den statliga bidragsgivningen till ideella organisationer*. Stockholm: Socialstyrelsen och Handelshögskolan i Stockholm EFI.

Verksamhetsberättelser

- ABF, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2007.
- Bilda, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 2003–2007.
- FS, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2002.
- Medborgarskolan, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2007.
- NBV, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2007.
- Sensus, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 2001–2007.
- SKS, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2000.
- Studieförbundet, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2007.
- Studieförbundet Vuxenskolan, Verksamhetsberättelser/Årsredovisningar, 1975–2007.

Stadgar

- ABF (2009) ”ABF Stadgar”. Stockholm: ABF.
- Bilda (2006) ”Stadgar, Studieförbundet Bilda för kyrka och samhälle”.
- Folkuniversitetet (1999) ”Folkuniversitetets stadgar”. Stockholm: Folkuniversitetet.

Ibn Rushd (2009) ”Stadgar för Ibn Rushd Studieförbund”.

Medborgarskolan (2004) ”Stadgar för Medborgarskolan”.

NBV (2005) ”Stadgar för NBV”.

Sensus (2009) ”Sensus studieförbund, Stadgar – Förbund, Region”.

Studieförbundet (2005) ”Stadgar med tillämpningsföreskrifter”. Stockholm: Studieförbundet.

SV (2007) ”SVs Stadgar”. Stockholm: Studieförbundet Vuxenskolan.

Intervjuer

Asbai, Temmam, Förbundsordförande, Ibn Rushd.

Baggström, Ruben, Förbundsordförande, NBV.

Bernerstedt, Mats, Förbundschef, Sensus.

Bjuggren, Björn, Förbundschef, Studieförbundet.

Brändström, Dan, Förbundsordförande, Folkuniversitetet.

Carlsson, Leif, Förbundsordförande, Medborgarskolan.

Danielsson, Berit, Förbundsordförande, SV.

Degerlund, Stefan, Förbundsrektor, NBV.

Ekdahl, Mikael, Förbundsordförande, Sensus.

Enlund, Kerstin, Förbundsrektor, Bilda.

Gradin, Anders, Förbundschef, SV.

Kindblom, Leif, Förbundsordförande, Studieförbundet.

Nihlgård, Martin, Förbundsrektor, Ibn Rushd.

Nilsson, Annika, Förbundssekreterare, ABF.

Thorwaldsson, Karl-Petter, Förbundsordförande, ABF.

Wlodarczyk, Michel, Generalsekreterare, Folkuniversitetet.

Öhrn, Per Olof, Förbundsordförande, Bilda.

Östh, Carl Johan, Förbundsrektor, Medborgarskolan.

Bilagor

Bilaga A: Metod och genomförande

Följande text beskriver hur enkätundersökningen genomfördes samt hur svaren fördelas mellan studieförbund och organisationstyper.

I kapitel 3 har vi redovisat att 318 medlems- och samverkansorganisationer är anslutna till studieförbunden. Den redovisningen är baserad på studieförbundens verksamhetsberättelser. När vi tog kontakt med medlems- och samverkansorganisationerna visade det sig att det verkliga antalet var större eftersom några organisationer hade tillkommit. Det visade sig också att några organisationer var vilande och att en var angiven som samverkansorganisation till två studieförbund. I urvalet inkluderar vi inte de organisationer som var vilande och den som var dubbelansluten kontaktades bara en gång. Vi baserar därför svarsfrekvensen på de organisationer som var anslutna till studieförbunden och aktiva när vi tog kontakt med dem. Det betyder att tabellen nedan inte överensstämmer med tabellen i kapitel 3. Totalt är det 315 organisationer som ligger till grund för enkätarbetet.

I första hand tog vi kontakt med organisationerna via telefonsamtal. De informerades om enkäten och tillfrågades om de ville delta. Förutom några enstaka ställde man sig positiv, varefter enkäten skickades till dem med e-post, några få brevledes. Av de 315 organisationerna svarade 167 på enkäten och sände den tillbaka via e-post (förutom någon enstaka som skickade brevledes). Nedanstående analys är baserad på dessa svar. För att utveckla intervjuinstrumentet gjordes en pilotstudie som bestod av telefonintervjuer med 30 organisationer där en mer öppen enkät användes. Svaren på pilotstudien kan inte på något enkelt sätt användas i analysen och kommer inte behandlas i texten. Tabell A beskriver svarsfrekvensen med avseende på de olika studieförbunden och typ av relation. I cellerna anges hur många organisationer det finns av varje typ och hur många av dessa som svarat. I tabell A ingår även pilotstudien. Svarsfrekvensen anges i procentsats.

Tabell A. Svarsfrekvens, fördelat mellan medlemsorganisationer och samverkansorganisationer (inkl. pilotstudie, procentandelarna är avrundade till jämna heltal).

Studieförbund	Medlemsorg.			Samverkansorg.			Summa		
	Totalt	Svar	Andel	Totalt	Svar	Andel	Totalt	Svar	Andel
ABF	59	38	64 %	51	25	49 %	110	63	57 %
Bilda	43	26	60 %	0	0	0 %	43	26	60 %
Sensus	30	26	87 %	12	8	67 %	42	34	81 %
NBV	16	14	88 %	30	14	47 %	46	28	61 %
SV	18	14	78 %	22	9	41 %	40	23	58 %
Studiefrämjandet	19	18	95 %	0	0	0 %	19	18	95 %
Ibn Rushd	9	1	11 %	0	0	0 %	9	1	11 %
Medborgarskolan	6	4	67 %	0	0	0 %	6	4	67 %
Totalt	200	141	71 %	115	56	49 %	315	197	63 %

Det är ett förhållandevis stort bortfall i vissa celler. Det gäller Ibn Rushd samt samverkansorganisationer i SV och NBV. Överlag var det färre samverkansorganisationer än medlemsorganisationer som svarade. Det beror bland annat på att dessa organisationer var svårare att nå. Redan i denna fas av undersökningen finns det indikationer på att samverkansorganisationerna har en mer distanserad relation till studieförbundet än vad medlemsorganisationerna har.

En del av bortfallet kan förklaras av att det fanns en grupp organisationer som det inte var möjligt att få kontakt med. Antingen fanns det endast en postadress eller också var det aldrig någon som svarade på e-post och/eller telefonkontakter. Det är tveksamt om denna grupp ska inkluderas i urvalet, vi gör det dock för att få en så realistisk beskrivning som möjligt.

Eftersom medlems- och samverkansorganisationerna skiljer sig åt var det nödvändigt att skicka ut två enkäter, en till medlemsorganisationerna och en till samverkansorganisationerna. De två enkäterna var till största delen identiska förutom i en fråga ”*Varför är ni inte medlem i studieförbundet?*”, som enbart ställdes till samverkansorganisationerna, samt i några av svarsalternativen. Dessa kommenteras löpande i huvudtexten. Enkäterna återfinns i bilaga B.

Så långt svarsfrekvensen med pilotstudien inkluderad. Vi vänder nu oss till de 167 organisationer som svarat på enkäten, de 30 svaren som ingår i pilotstudien ingår då av naturliga skäl inte i tabellerna nedan.

Följande tabell beskriver hur svaren fördelar sig mellan medlems- och samverkansorganisationer samt mellan studieförbunden. Procentandelen anger hur stor del av de som svarat som förhåller sig till det faktiska antalet organisationer inom respektive kategori.

Tabell B. Fördelning av svar mellan organisationstyper (pilotstudien ej inkluderad).

Studieförbund	Medlemsorg.		Samverkansorg.		Totalt
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)	
ABF	27	24,5	25	43,9	52
Bilda	20	18,2	0	0,0	20
Sensus	24	21,8	9	15,8	33
NBV	11	10,0	14	24,6	25
SV	12	10,9	9	15,8	21
Studieförbundet	12	10,9	0	0,0	12
Ibn Rushd	1	0,9	0	0,0	1
Medborgarskolan	3	2,7	0	0,0	3
Totalt	110	100,0	57	100,0	167

Bland dem som svarat dominerar ABF både medlems- och samverkansorganisationerna, vilket återspeglar det faktum att ABF är det största studieförbundet med flest anslutna organisationer. Det betyder att om det finns sådant som är specifikt för ABF och dess organisationer påverkar det materialet. Viktigare är det dock att peka på att endast en organisation som är knuten till Ibn Rushd finns representerad i materialet samt endast tre till Medborgarskolan. Det betyder att enkät materialet förmodligen inte fångar upp om det finns något som särskiljer dessa två studieförbund från andra studieförbund.

Det betyder också att vi inte kan redovisa skillnader mellan studieförbunden eftersom det skulle riskera att röja de svarandes identitet. Därför kommer analyser främst baseras på skillnader i hur medlemsorganisationer och samverkansorganisationer svarar. Vi har kontrollerat för skillnader mellan studieförbunden, men dessa resultat redovisas inte för att skydda de svarandes anonymitet.

Drygt två tredjedelar av alla som svarat är medlemsorganisationer. Eftersom medlemsorganisationerna utgör 63 procent av alla organisationer med formaliserade relationer till studieförbunden och samverkansorganisationerna utgör 37 procent, är samverkansorganisationerna något underrepresenterade.

Tabell C. Organisationstyper.

	Antal	Andel (i procent)
Medlemsorganisation	110	65,9
Samverkansorganisation	57	34,1
Totalt	167	100,0

Enkäten ställdes till förtroendevalda eller anställda i organisationerna. Hur dessa två kategorier fördelas bland svaren framgår av tabell D.

Tabell D. Ställning i organisationen.

	Antal	Andel (i procent)
Förtroendevald	73	43,7
Anställd	92	55,1
Annan	1	0,6
Totalt	166	99,4
Bortfall	1	0,6
Totalt	167	100,0

Det är alltså något oftare en anställd som svarar på enkäten. En kontroll visar att den ställning man har i organisationen inte systematiskt påverkar hur man besvarat frågorna. För att veta vilken kunskap de som svarade kunde förväntas ha frågade vi också hur länge de hade arbetat i organisationen.

Tabell E. Tid i organisationen.

År i organisationen	Antal	Andel (i procent)
0–4	37	26,2
5–11	34	24,1
12–24	34	24,1
25–46	36	25,5
Totalt	141	100,0
Bortfall	26	
Totalt	167	

För överskådlighetens skull har vi delat in materialet i jämna grupper. Hälften av alla som svarat har alltså varit verksamma i minst tio år. Av de som arbetat kortast tid är det bara sex stycken som arbetat ett år eller kortare. Det innebär att det bara finns en liten grupp ”nybörjare” i materialet.

I huvudtexten formulerar vi oss ibland så att organisationer har en uppfattning eller att organisationer ser relationen med studieförbundet på ett visst sätt. Det är viktigt att poängtera att organisationer naturligtvis varken kan se eller ha uppfattningar, det är bara människor som kan göra så. Det aktualiserar att det är angeläget att ha kunskap om vilka det var som faktiskt svarade på enkäten. Ovan har vi beskrivit vilken ställning och hur länge de hade arbetat i organisationen när de svarade på enkäten. Däremot har vi inte systematiska data på vad de faktiskt

gjorde, om de var ordförande, kanslist, verksamhetschef eller annat. Eftersom vi i de allra flesta fall talade med den som också svarade på enkäten samt att i många fall skrev man in i enkäten vilka uppgifter man utförde i organisationen vet vi att det företrädesvis är ordförande eller anställd i chefsposition som fyllt i enkäten. För en mindre del av svaren vet vi inte vem som fyllde i enkäten, det gäller till exempel de organisationer där vi blev hänvisade till en allmän e-postadress och där någon i organisationen skulle besvara enkäten. Vi vill dock betona att dessa organisationer utgör en minoritet.

Vid enkätens två första frågor var det möjligt att välja alternativet, *vi grundade studieförbundet*. Dessa alternativ hade ett stort internt bortfall. Det är samma organisationer som bejakat att de är grundarorganisationer vid båda tillfällena. Det finns alltså en grupp organisationer som menar att de är grundarorganisationer. Dessa organisationer är formellt grundarorganisationer förutom några organisationer som är nära kopplade till dem. I analysen behandlar vi denna grupp som grundarorganisationer i utvidgad mening, vi använder alltså organisationernas självförståelse och inte enbart den formella kategoriseringen av grundarorganisationer. Tabell F redovisar dessa.

Tabell F. Organisationstyper, utökad.

	Antal	Andel (i procent)
Medlemsorganisation	75	44,9
Grundarorganisation	35	21,0
Samverkansorganisation	57	34,1
Totalt	167	100

Bilaga B: Enkätmallar

Enkät ställd till studieförbundens medlemsorganisationer:
”En undersökning om medlemskap i ett svenskt studieförbund”

1. Vilken befattning har du som svarar på denna enkät i din organisation?

Förtroendevald	
Anställd	
Annan (beskriv gärna):	

2. Hur länge har du varit engagerad i organisationen?

Svar: ... år.

3. Varför blev er organisation medlem i ett studieförbund? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = ”Jag instämmer inte alls”, 3 = ”Jag varken instämmer eller instämmer inte”, 5 = ”Jag instämmer absolut”)

	1	2	3	4	5
Vi behövde hjälp med bildningsarbetet					
Vi var med och grundade studieförbundet					
Vi blev kontaktade av studieförbundet					
Vi behövde hjälp med att utveckla vår organisation					
Vi behövde hjälp med vårt utåtriktade, opinionsbildande arbete					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

4. Varför blev er organisation medlem i just ”ert” studieförbund? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = ”Jag instämmer inte alls”, 3 = ”Jag varken instämmer eller instämmer inte”, 5 = ”Jag instämmer absolut”)

	1	2	3	4	5
Vi var med och grundade studieförbundet					
Studieförbundet är kompetent					
Vi hade goda relationer med personer i studieförbundet					
Vi delar grundläggande värderingar					
Vi är delar av samma rörelse					
Slumpartat, det kunde ha blivit något annat studieförbund					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

5. Varför är ni fortfarande medlem i studieförbundet? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Vi är delar av samma rörelse					
Vi behöver hjälp med bildningsarbetet					
Studieförbundet är kompetent					
Vi delar grundläggande värderingar					
Vi har varit med så länge och är nog med av "gammal vana"					
Vi har ett väl fungerande samarbete					
Vi tycker att studieförbundet påverkar samhället i rätt riktning och vill stödja detta					
Vi behöver hjälp med vårt utåtriktade, opinionsbildande arbete					
Vi har goda relationer med personer i studieförbundet					
Vi behöver hjälp med att utveckla vår organisation					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

6. Vad får ni ut av att vara medlem i studieförbundet? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Studieförbundet bidrar med pedagogisk kompetens					
Studieförbundet hjälper oss att utveckla vår organisation					
Studieförbundet hjälper oss att utbilda våra förtroendevalda					
Studieförbundet hjälper oss att utforma ledarutvecklingsmaterial					
Studieförbundet hjälper oss att utforma/producera våra trycksaker					
Studieförbundet hjälper oss att genomföra arrangemang					
Vi får ekonomiskt bidrag för vårt studiearbete och/eller våra arrangemang från/via studieförbundet					
Studieförbundet hjälper oss med lokaler och andra resurser					
Studieförbundet hjälper oss att nå nya grupper av människor					
Genom studieförbundet kommer vi i kontakt med andra organisationer inom samma område.					
Vi får hjälp att utveckla idéprogram, policydokument och liknande					
Studieförbundet hjälper oss med bildningsarbetet, t.ex. genomförandet av studiecirklar					
Studieförbundet utmanar oss genom att fördjupa och/eller ifrågasätta vår ideologi					
Genom att vara medlemmar i studieförbundet blir vi djupare förankrade i rörelsen					

Studieförbundet hjälper oss att skola våra ledare och/eller medlemmar ideologiskt					
Genom vårt medlemskap blir vi sedda som en del av rörelsen					
Vi samarbetar mycket lite/inte alls med studieförbundet					
Oklart/Vet ej om vi får ut något av vårt medlemskap och vad det i så fall är					
Annat (skriv gärna in själv):					

7. Kan ni påverka studieförbundet? (Om "Ja" fortsatt till fråga 7b, annars till fråga 8)

Ja	
Nej	

7b. Hur? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

Genom:	1	2	3	4	5
förbundsstämman					
styrelserepresentation					
informella kontakter (personrelationer, etc.)					
att påverka studieförbundets utbud					
kontakt med tjänstemän inom studieförbundet					
annat (skriv gärna in själv):					

8. Skulle ni vilja ha mer inflytande?

Ja	
Nej	

9. Påverkar studieförbundet er? (Om "Ja" fortsatt till fråga 9b, annars till fråga 10)

Ja	
Nej	

9b. Hur? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Studieförbundet påverkar vår ideologi					
Studieförbundet påverkar vår verksamhet					
Annat (skriv gärna in själv):					

10. Diskuterar ni att förändra er relation till "ert" studieförbund? (Om "Ja" fortsatt till fråga 10b)

Ja	
Nej	

10b. Hur? (Kryssa för det eller de alternativ som är aktuella för er)

Utökat samarbete	
Minskat samarbete	
Utträde ur studieförbundet	
Byta till annat studieförbund	
Annat (skriv gärna in själv):	

11. Övriga kommentarer (skriv gärna in i rutan nedan):

Enkät ställd till studieförbundens samverkansorganisationer: "En undersökning om att vara samverkans-/samarbetsorganisation med ett svenskt studieförbund"

1. Vilken befattning har du som svarar på denna enkät i din organisation?

Förtroendevald	
Anställd	
Annan (beskriv gärna):	

2. Hur länge har du varit engagerad i organisationen?

Svar: ... år.

3. Varför blev ni en samarbets-/samverkansorganisation till ett studieförbund?

(Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Vi behövde hjälp med bildningsarbetet					
Vi blev kontaktade av studieförbundet					
Vi behövde hjälp med att utveckla vår organisation					
Vi behövde hjälp med vårt utåtriktade, opinionsbildande arbete					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

4. Varför blev ni en samarbets-/samverkansorganisation med just "ert" studieförbund?

(Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Studieförbundet är kompetent					
Vi hade goda relationer med personer i studieförbundet					
Vi delar grundläggande värderingar					
Vi är delar av samma rörelse					
Slumpartat, det kunde ha blivit något annat studieförbund					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

5. Varför är ni fortfarande samarbets-/samverkansorganisation med studieförbundet?

(Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Vi är delar av samma rörelse					
Vi behöver hjälp med bildningsarbetet					
Studieförbundet är kompetent					
Vi delar grundläggande värderingar					
Vi har samarbetat länge och fortsätter nog av "gammal vana"					
Vi har ett väl fungerande samarbete					
Vi tycker att studieförbundet påverkar samhället i rätt riktning och vill stödja detta					
Vi behöver hjälp med vårt utåtriktade, opinionsbildande arbete					
Vi har goda relationer med personer i studieförbundet					
Vi behöver hjälp med att utveckla vår organisation					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

6. Varför är ni inte medlem i studieförbundet? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Vi vill av ideologiska skäl inte bli medlem					
Det är onödigt, samverkan räcker för våra behov					
Det är onödigt, medlemskap skulle öka kraven på vår organisation					
Vi har ansökt men studieförbundet låter oss inte bli medlem					
Vi planerar att bli medlem, men har inte hunnit än					
Vi diskuterar med studieförbundet om att bli medlem					
Oklart/Vet ej					
Annat (skriv gärna in själv):					

7. Vad får ni ut av att vara samarbets-/samverkansorganisation med studieförbundet?

(Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Studieförbundet bidrar med pedagogisk kompetens					
Studieförbundet hjälper oss att utveckla vår organisation					
Studieförbundet hjälper oss att utbilda våra förtroendevalda					

Studieförbundet hjälper oss att utforma ledarutvecklingsmaterial					
Studieförbundet hjälper oss att utforma/producera våra trycksaker					
Studieförbundet hjälper oss att genomföra arrangemang					
Vi får ekonomiskt bidrag för vårt studiearbete och/eller våra arrangemang från/via studieförbundet					
Studieförbundet hjälper oss med lokaler och andra resurser					
Studieförbundet hjälper oss att nå nya grupper av människor					
Genom studieförbundet kommer vi i kontakt med andra organisationer inom samma område.					
Vi får hjälp att utveckla idéprogram, policydokument och liknande					
Studieförbundet hjälper oss med bildningsarbetet, t.ex. genomförandet av studiecirklar					
Studieförbundet utmanar oss genom att fördjupa och/eller ifrågasätta vår ideologi					
Genom att vara samarbets-/samverkansorganisation med studieförbundet blir vi djupare förankrade i rörelsen					
Studieförbundet hjälper oss att skola våra ledare och/eller medlemmar ideologiskt					
Genom samverkan med studieförbundet blir vi sedda som en del av rörelsen					
Vi samarbetar mycket lite/inte alls med studieförbundet					
Oklart/Vet ej om vi får ut något av vår samverkan/samarbete och vad det i så fall är					
Annat (skriv gärna in själv):					

8. Kan ni påverka studieförbundet? (Om "Ja" fortsätt till fråga 8b, annars till fråga 9)

Ja	
Nej	

8b. Hur? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

Genom:	1	2	3	4	5
styrelserepresentation					
andra formella vägar					
informella kontakter (personrelationer, etc.)					
att påverka studieförbundets utbud					
kontakt med tjänstemän inom studieförbundet					
annat (skriv gärna in själv):					

9. Skulle ni vilja ha mer inflytande?

Ja	
Nej	

10. Påverkar studieförbundet er? (Om "Ja" fortsätt till fråga 10b, annars till fråga 11)

Ja	
Nej	

10b. Hur? (Markera för vart och ett av följande påståenden om du instämmer eller inte instämmer, 1 = "Jag instämmer inte alls", 3 = "Jag varken instämmer eller instämmer inte", 5 = "Jag instämmer absolut")

	1	2	3	4	5
Studieförbundet påverkar vår ideologi					
Studieförbundet påverkar vår verksamhet					
Annat (skriv gärna in själv):					

11. Diskuterar ni att förändra er relation till "ert" studieförbund? (Om "Ja" fortsätt till fråga 11b)

Ja	
Nej	

11b. Hur? (Kryssa för det eller de alternativ som är aktuella för er)

Utökat samarbete	
Minskat samarbete	
Helt avsluta samarbetet med studieförbundet	
Bli medlem i studieförbundet	
Byta till annat studieförbund	
Annat (skriv gärna in själv):	

12. Övriga kommentarer (skriv gärna in i rutan nedan):

Bilaga C: Intervjuguiden

Intervjuguide, förtroendevalda

Inledning

Vad är din befattning inom organisationen?

Hur länge har du arbetet inom organisationen/på denna befattning?

Hur skulle du beskriva dina arbetsuppgifter?

Hur kom det sig att du hamnade där du är nu?

Ideologi

Vad menar du med folkbildning?

Kan du kort beskriva er ideologi?

I vilken mån är folkrörelsens och folkbildningens ideologier kompatibla? Kan de hamna i konflikt med varandra?

Menar du att er ideologi påverkar organisationen/verksamheten?

Medlemsorganisationer

Hur skulle du beskriva ert förhållande till era medlemsorganisationer?

Varför har ni medlemsorganisationer?

Vad är det sammanhållande kittet som binder ihop/förenar er organisation och era medlemsorganisationer (centralt anslutna)?

Skulle du vilja att ert förhållande till era medlemsorganisationer förändrades på något sätt?

Representativitet

På vilka sätt involveras medlemsorganisationerna (centralt anslutna)?

Involveras medlemsorganisationerna i arbetet med policy och strategi? I så fall, hur?

Hur går urvalet till för de medlemsorganisationer som ingår i styrelsen?

Relation till omvärlden

Hur ser du på andra aktörer inom ert fält?

Legitimitet

Vad ger er legitimitet i relation till er omvärld?

Kvalitet

Vad menar du är ett gott arbete?

Med vilka metoder mäter ni kvalitet?

Hur kvalitetssäkrar ni organisationen?

Hur resonerar ni vid anställningar, vad prioriterar ni?

Intervjuguide, tjänstemän

Inledning

Vad är din befattning inom organisationen?

Hur länge har du arbetet inom organisationen/på denna befattning?

Hur rekryterades du till befattningen?/Hur kom det sig att du hamnade där du är nu?

Har du varit/är du aktiv i någon/några av studieförbundets medlemsorganisationer?

Hur rekryteras folk till ”nyckelpositioner” inom studieförbundets förbundskansli?

Hur resonerar ni vid anställningar, vad prioriterar ni?

Är det viktigt, och/eller vanligt bland personalen, med en bakgrund i grundar-/medlemsorganisationer?

Hur skulle du beskriva dina arbetsuppgifter?

Ideologi

Vad menar du med folkbildning?

Vad kännetecknar ert studieförbund inom folkbildningsfältet? Kan du beskriva er ideologi?

Påverkar ideologin organisationen/verksamheten?

Relation till omvärlden

Hur ser du på andra aktörer inom ert fält?

Medlemsorganisationer

Hur skulle du beskriva ert förhållande till era medlemsorganisationer?

Varför har ni medlemsorganisationer?

Vad betyder studieförbundet för medlemsorganisationerna?

Vad är studieförbundets roll, vilka funktioner ska organisationen fylla?

Hur påverkar/involveras medlemsorganisationerna i er dagliga verksamhet?

Vad är skillnaden mellan en medlemsorganisation och en samverkansorganisation?

Hur blir man medlem i studieförbundet?

Skulle du vilja att ert förhållande till era medlemsorganisationer förändrades på något sätt?

Legitimitet

Vad ger er legitimitet i relation till er omvärld?

Kvalitet

Vad menar du är ett gott arbete?

Med vilka metoder mäter ni kvalitet?

Hur kvalitetssäkrar ni organisationen?

Hur resonerar ni vid anställningar, vad prioriterar ni?

Rapporter från Folkbildningsrådet

Folkbildningsrådet är en ideell förening med vissa myndighetsuppdrag givna av regeringen och riksdagen. Rådet fördelar statsbidrag till studieförbund och folkhögskolor, lämnar budgetunderlag och årsredovisningar till regeringen samt följer upp och utvärderar folkbildningsverksamheten. Folkbildningsrådet har tre organisationer som medlemmar:

Folkbildningsförbundet, Rörelsefolk högskolornas intresseorganisation (RIO) och Sveriges Kommuner och Landsting. Rådet arbetar även med vissa uppdrag från medlemmarna.

Mer information finns på www.folkbildning.se

Rapporter från Folkbildningsrådet

Folkbildningsrådets sammanfattade utvärderingsrapport (1997)

Rapporten innehåller beskrivningar och tematiska analyser av de utvärderingsprojekt som pågick 1993–1997 i Folkbildningsrådets regi.

Folkbildningsforskning – en kunskapsöversikt (1998)

av Gunnar Sundgren, Lärarhögskolan i Stockholm

I denna rapport diskuteras folkbildningsforskningens historiska bakgrund, nuläge och framtid. Inventeringen avser främst den forskning som ägt rum efter 1980.

Lärande i studiecirkel – en studie av en pedagogisk miljö (1998)

av Lena Borgström, Petros Gougoulakis och Robert Höghjelm,

Lärarhögskolan i Stockholm

Omkring två miljoner svenskar deltar varje år i en studiecirkel. I rapporten diskuteras hur, vad och varför man lär i cirkeln.

Folkhögskolan som mångkulturell mötesplats (1998) Ref.ex

av Lisbeth Eriksson, Linköpings universitet

Problemområdet i denna studie rör invandrarna i den svenska folkhögskolan och

syftet är att studera hur invandrarelever relaterar till folkhögskolans värld och dess värderingar.

Folkbildning i ett mångfaldigt samhälle – segregerad verksamhet i integrerande syfte (1999)

av Lisbeth Eriksson, Linköpings universitet

Denna studie ger bilder från några verksamheter där invandrarkvinnor deltar. Genom intervjuer speglas deras upplevelse av att delta i folkbildande verksamhet.

Funktionshindrade och folkhögskolan – perspektiv på empowerment genom folkbildning (2000)

av Ola Holmström, Lunds universitet

I studien intervjuas funktionshindrade elever på folkhögskola.

Kunskapslyftet på folkhögskola – Deltagarnas motiv för studier och för valet av folkhögskola samt deras syn på undervisningen (2000)

av Eva Andersson, Monica Larson och Gun-Britt Wärvik, Göteborgs universitet

Studien gäller kunskapslyftsdeltagare i folkhögskolan. Av särskilt intresse är deras motiv för att studera, vilka aspekter de tagit fasta på vid valet av anordnare, hur de ser på undervisningen och vad de vill ha ut av den.

Cirkelledarskapet. En intervju- och enkätstudie med cirkelledare (2001)

av Eva Andersson, Göteborgs universitet

Studien bygger på enkäter till ett stort antal cirkelledare. Kompletterat med intervjuer ger studien en inträngande bild av cirkelledarnas tankar om sitt ledarskap.

Röster om folkbildning och demokrati. En rapport från projektet Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna (2001) Ref.ex

Här får vi ta del av ett antal demokratiprojekt som pågår på folkhögskolor och i studieförbund. Vi möter även företrädare för folkbildningen som ger sin syn på de utmaningar som folkbildningen står inför när det gäller att utveckla demokratin.

Medborgarbildning i lokalsamhället. En rapport från projektet Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna (2002)

av Laila Niklasson, Mälardalens högskola.

Att folkbildning utvecklar demokratin tas ofta för givet. Genom intervjuer och deltagande observationer på folkhögskola och studieförbund i Eskilstuna ger rapporten en bild av människors tankar om demokrati, medborgarskap och offentlighet.

IT-stött lärande i folkbildningen. En utvärdering av utbildningssatsningar 1999–2001 (2002)

av Per Andersson, Linköpings universitet

Mellan åren 1999 och 2001 pågick inom folkbildningen en stor satsning på IT-stött lärande, med bland annat ett stort antal lokala projekt i folkhögskolor och studieförbund. I den här rapporten utvärderas denna satsning.

Nya folkhögskolor. En uppföljningsstudie av de folkhögskolor som blivit självständiga mellan åren 1991 och 2000 (2003)

av Rolf Berndtsson

Mellan 1991 och 2000 startade 20 nya folkhögskolor. I rapporten beskrivs dessa skolors uppkomst och utveckling. Rapporten innehåller även en tillbakablick på den svenska folkhögskolans mer än hundraåriga historia.

Folkbildningens IT-mönster. En kartläggning och analys av nuläge och förutsättningar att använda modern informationsteknik (2004)

av Inger Landström, Linköpings universitet

I rapporten presenteras resultatet av en undersökning om IT-användningen i folkhögskolor och studieförbund. Studien ger en bred belysning av IT-användningen i svensk folkbildning, men reser även viktiga frågor inför framtiden – frågor som har med den nya informationsteknikens relation till makt och demokrati att göra.

Folkhögskolans anpassningskurser. En utvärdering från Folkbildningsrådet, Sibus och Sveriges kommuner och landsting (2005)

av Rolf Berndtsson

Folkhögskolans anpassningskurser är korta kurser med deltagare som ofta har drabbats av en funktionsnedsättning mitt i livet. Denna utvärdering bygger främst på intervjuer med deltagare och personal på anpassningskurser.

Studiecirkeldeltagare 2004. Två rapporter om deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet (2006)

av Jan Byström och Fredrika Säfström, Dalarnas forskningsråd

Folkbildningsrådet har vid tre tidigare tillfällen genomfört deltagarundersökningar bland studiecirkeldeltagare. Den ena av bokens studier bygger på enkäter till 10 800 deltagare, den andra på djupintervjuer med 87 deltagare. Rapporten ger en inträngande bild av studiecirkeldeltagarna, deras motiv för att delta samt upplevelser av studiecirkeln.

Deltagarröster om folkbildning på distans – motiv, betydelser och datoranvändning (2006)

av Eva Andersson, Göteborgs universitet och Ann-Marie Laginder, Linköpings universitet

Studien bygger på intervjuer med ett tjugotal deltagare i folkbildning på distans – och den betydelse som denna studieform har i deras vardagsliv. Rapporten ingår i forskningsprojektet Distans, IKT, folkbildning och vardag.

Lärande, IKT och samhällsomvandling (2006)

av Eva Andersson, Ann-Marie Laginder och Inger Landström, Linköpings universitet

Rapporten ingår i forskningsprojektet Distans, IKT, folkbildning och vardag och består av två delstudier; *Lärande och vardag* samt *Datorkunskaper på köpet*. I den första studien är syftet att skärskåda gränserna mellan deltagarnas studier och vardag när studierna sker på distans och med IKT-stöd. Den andra studien speglar betydelser på individuell nivå av att introduceras i den sociotekniska praxis som uppstår när IKT används i distansstudier inom folkbildning.

Folkbildningens IT-mönster. En uppföljning av en tidigare kartläggning (2003) om nuläge och förutsättningar att använda modern informationsteknik (2007)

av Tore Mellberg

I rapporten presenteras resultatet av den uppföljning som gjorts av en tidigare kartläggning om IT-användningen i folkhögskolor och studieförbund.

Ibn Rushd – ett nytt studieförbund. En utvärdering av Ibn Rushds väg till statsbidragsberättigat studieförbund (2008)

av Lisbeth Eriksson och Martin Lundberg, Linköpings universitet

I rapporten skildras vad som händer när ett nytt studieförbund ska inlemmas i den svenska folkbildningsfamiljen. Utvärderingen skildrar inte bara Ibn Rushds arbete under kvalificeringsperioden till statsbidragsberättigat studieförbund utan också de redan etablerade studieförbundens tankar kring en tänkbar nyetablering. Den visar också på folkbildningens roll när nya grupper strävar efter att få ta aktiv del av samhällslivet och samhällsutvecklingen.

Folkbildning och lokal utveckling i förorten. En studie av folkbildningens villkor och vardag (2008)

av Lisbeth Eriksson, Linköpings universitet

I rapporten studeras folkbildningens arbete i tre olika förorter, Malmö (Holma och Kroksbäck) och Göteborg (Bergsjön). Syftet med studien har varit att belysa de

villkor och den vardag som folkhögskolor och studieförbund möter i det lokala samhället och hur man kan vara en aktör i det lokala utvecklingsarbetet.

Folkbildning och lokal utveckling på landsbygden. En studie av folkbildningens villkor och vardag i Dalarna (2009)

av Anette Forsberg och Fredrika Säfström, Dalarnas forskningsråd

Rapporten är ett resultat av ett treårigt forskningsprojekt som bedrivits vid Dalarnas forskningsråd. Forskarnas utgångspunkt är beskrivningen av folkbildning och lokal utveckling som två fält, med social ekonomi som gemensam tolkningsram.

Studiecirkeldeltagare 2008. En studie om deltagare i studieförbundens studiecirkelverksamhet (2009)

av Eva Andersson, Monica Larson och Lena Lindgren, Göteborgs universitet

Folkbildningsrådet har vid fyra tidigare tillfällen genomfört deltagarundersökningar som ett led i arbetet att utvärdera och följa upp den svenska folkbildningsverksamheten. Denna studie redovisar även förändringar som skett över tid inom vissa områden och ger en bild av studiecirkeldeltagarna, deras motiv för att delta samt deras upplevelser av studiecirkeln.

Folkbildningsrådets rapporter kan i flera fall laddas ner på www.folkbildning.se alternativt beställas via telefon 08-412 48 00 eller e-post fbr@folkbildning.se. Ange rapportens titel, författare, ditt namn och dina adressuppgifter. En expeditionsavgift om 50–100 kr/ex för distributionskostnader kan tillkomma.

Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer

I den här rapporten beskrivs och analyseras relationerna mellan studieförbunden och deras medlems- och samverkansorganisationer.

Det empiriska underlaget utgörs av tre delstudier. Den första är en historisk beskrivning av hur studieförbundens federativa strukturer har vuxit fram, den andra är en intervjustudie som omfattar personer i ledande ställning inom studieförbunden och den tredje delen utgörs av en enkätstudie, riktad till studieförbundens medlems- och samverkansorganisationer.

Studierna visar att studieförbunden omges av en trängre krets organisationer, främst deras grundarorganisationer, som utgör delar av samma folkrörelse och med vilka de har en värderingsgemenskap. Men studieförbunden har också knutit till sig ett stort antal andra organisationer, främst samverkansorganisationer. Relationerna till dessa mer perifera organisationer ger studieförbunden möjligheter att expandera och kan snarast beskrivas som marknadsmässiga.

För studieförbunden är det en central utmaning i dag att balansera behoven av att expandera genom att knyta till sig nya organisationer, mot kravet att bibehålla sin legitimitet och därmed värna sitt ideologiska ursprung genom kopplingen till sina grundarorganisationer.

Johan von Essen är teologie dr och **Pelle Åberg** är filosofie dr i statsvetenskap. Båda arbetar inom Enheten för forskning om det civila samhället på Ersta Sköndal högskola.

Folkbildningsrådet